

Date of Publication 10th Posted on Every Month

₹ 20

જાન્યુઆરી : ૨૦૨૩

વર્ષ : ૧૭

અંક : ૭

પુરબ

સંપાદક : ભરત મહેતા

સમાનો મન્ત્ર : । (ऋગ્વેદ)
સમાની પ્રપા । (અથર્વવેદ)

ગુલામમોહમ્મદ શેખ, ઘેર જતાં, તેલચિત્ર, ઈ.સ. ૧૯૭૯-૭૩

(સંગ્રહ : રામ અને ભારતી શર્મા, નવી દિલ્હી)

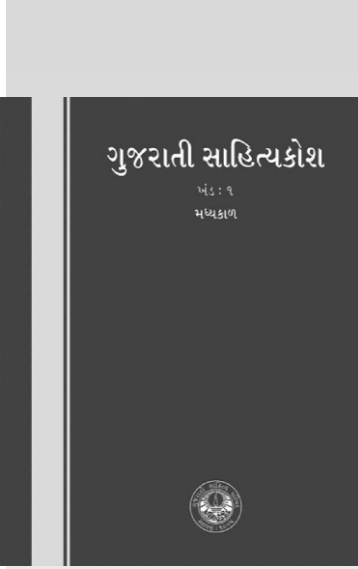
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
મેઘાણી જ્ઞાનપીઠ • ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ખંડ ૧

મધ્યકાળ

આવૃત્તિ : બીજી, કુલ પૃષ્ઠ ૨૪ + ૫૮૪. કિંમત રૂ. ૮૦૦-૦૦

કોશના આ ખંડ-૧માં ઈ.સ. ૧૧૫૦થી ૧૮૫૦ સુધીના સમયગાળામાં થયેલા કવિઓ અને તેમની રચનાઓવિષયક તમામ વિશ્વાસપાત્ર માહિતી આપવામાં આવી છે. આ કોશમાં મધ્યકાલીન સાહિત્યમાં રચાયેલી, કાવ્યગુણે ઉત્તમ, મનુષ્યજીવનનાં રહસ્યોને ઉકેલવાની યાવીઓ પૂરી પાડતી અને મુદ્રિત સ્વરૂપે મળતી કૃતિઓનાં સંખ્યાબંધ અધિકરણ ઉમાશંકર જોશી, હરિવલ્લભ ભાયાણી, જયંત કોઠારી, ચંદ્રકાન્ત શેઠ વગેરે જેવા તજજ્ઞોએ લખ્યાં છે. મધ્યકાળમાં જે સાહિત્ય રચાયું છે તે તમામને એકસાથે સંગ્રહી લેવાનો અહીં પ્રયત્ન છે. અહીં જૈન, સ્વામીનારાયણ, નાથસંપ્રદાય વગેરેના ૧૬૦૦ જેટલા કવિઓની ૩૦૦૦ ઉપરાંત સાહિત્યરચનાઓ વિશેનાં અધિકરણ મળશે. આ બધાં જ અધિકરણ નિષ્ણાત સંશોધકોએ તૈયાર કર્યાં છે.

આ ઉપરાંત અહીં કવિ કે કૃતિવિષયક મળતી તમામ સામગ્રીનો સંદર્ભ પ્રત્યેક અધિકરણને અંતે આપવામાં આવ્યો છે જે અભ્યાસીને સામગ્રીના મૂળ સુધી લઈ જશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

અમદાવાદ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ખંડ ૩

સાહિત્યિક પ્રકીર્ણ

આવૃત્તિ : બીજી, કુલ પૃષ્ઠ ૨૪ + ૮૧૨. કિંમત રૂ. ૧૧૦૦-૦૦

કોશના આ ખંડ-૩માં ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યના ઉદ્ભવ અને વિકાસનો ઇતિહાસ, ગુજરાતી સાહિત્યપ્રકારો અને તેની ઉત્ક્રાંતિ, સાહિત્યશાસ્ત્રનાં વિભાવનાત્મક પાસાં, સાહિત્યિકવિદ્યો, સાંસ્કૃતિક સંદર્ભો, આધારગ્રંથો, સાહિત્યિક પારિતોષિકો, સાહિત્યિક સામયિકો વગેરે ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યના વિકાસવિસ્તારમાં ફાળો આપનારાં મહત્વનાં પરિબળો વિશે અધિકરણ આપવામાં આવ્યાં છે.

આ ખંડની બીજી આવૃત્તિમાં કેટલાક નવા વિભાવો વિશે અધિકરણ ઉમેરીને કોશને સંવર્ધિત કરવામાં આવ્યો છે.

કોશ જોવામાં સહાયક એવો અધિકરણનો શબ્દાનુક્રમ પૃષ્ઠનિર્દેશ સાથે આરંભમાં જ જોડ્યો છે. વિદ્યાર્થીઓ, અધ્યાપકો અને વિષયના રસિક સંશોધકો તથા તજજ્ઞોને સંશોધન કરવા માટે આ સહાયક આધારગ્રંથ છે.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ખંડ : ૩
સાહિત્યિક પ્રકીર્ણ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

અમદાવાદ

PARAB 2023 January

Regd. under Postal Registration No.

RNI No. GUJGUJ/2006/17273

GAMC-306/2021-2023 valid upto 31-12-2023

Posted at Ahd. PSO on 10th of every month SSP Ah'd

Date of Publication 10th Posted on Every Month

ISSN : 0250-9747

₹ 20

વસ્તુઓ નું
ફાસ્ટ-એડ

હવે માત્ર ₹10 મા ઉપલબ્ધ છે

સંકટમય સ્થિતિ માટે આને ઘરમાં રાખો

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

परब

स्थापनावर्ष : १९६०

वर्ष : १७

जान्युआरी : २०२३

अंक : ७

संपादक
भरत भडेल

परामर्शनसमिति

प्रकाश न. शाह
प्रमुख

समीर लड
मडामंत्री

माधव रामानुज
उपप्रमुख

प्रकुल्ल रावल
उपप्रमुख

गुजराती साहित्य परिषद

भेघाणी ज्ञानपीठ ❖ क. ला. स्वाध्यायमंडिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशनविभाग), गोवर्धनभवन,
गुजराती साहित्य परिषद मार्ग, आश्रम मार्ग, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
फोन : २६५८७८४७

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે:

- ◆ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ◆ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ◆ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ ₹ ૧૫૦ છે.
- ◆ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ ₹ ૭૫ છે. સાથે પ્રમાણપત્ર બીડવું.
- ◆ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ◆ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક ₹ ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક ₹ ૩૦૦ છે. સભ્ય થવા ઈચ્છનારે પરિષદના નિયત ફોર્મમાં અરજી કરવાની રહેશે.
- ◆ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક ₹ ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી ₹ ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- ◆ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.
લેખકોને:
 - ◆ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
 - ◆ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલસ્કેપ અથવા A4 સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઈનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવું તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
 - ◆ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ અસ્વીકૃત ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
 - ◆ પત્રવ્યવહારનું સરનામું: તંત્રી, 'પરબ', ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

Parishad Email: gspamd123@gmail.com E-mail: parabgsp@gmail.com
Web-site: www.gujaratisahityaparishad.org ફોન અને ફેક્સ: ૨૬૫૮૭૮૪૭
www.gujaratisahityaparishad.com

નોંધ: 'પરબ'માં પ્રગટ થતી સામગ્રીની જવાબદારી જે તે સામગ્રીના લેખકની રહેશે.

અનુક્રમ

પ્રમુખીય

- ◇ વીજળીને ચમકારે, પ્રકાશ ન. શાહ 6

કવિતા

- ◇ છે કોઈ એવો ખાલીપાનો ખલનાયક? ચંદ્રકાન્ત શેઠ 13 સાદ કરું ત્યાં, લત્તા હિરાણી 15 ઘર, રેખા ભટ્ટ 15 વૈભવવાળો છે, શિવજી રૂખડા 15

કાવ્યાનુવાદ

- ◇ નદી, (મૂ. લે. પ્રાજક્ત દેશમુખ) અનુવાદ: કાનજી પટેલ 16

વાર્તા

- ◇ ચકરાવો, ગોરધન ભેસાણિયા 18

વાર્તાનુવાદ

- ◇ સમય, તું થોભી જા! (માધુરી શાનભાગ) અનુ.: કિશોર પટેલ 24

અને છેલ્લે

- ◇ રાષ્ટ્રવાદનો રંગ... યુવાનોને સંગ, ભરત મહેતા 36

અભિનંદન

- ◇ ભરત ખેનીને અભિનંદન, સંજય સ્વાતિ ભાવે 39

શબ્દાંજલિ

- ◇ ગુજરાતી રંગભૂમિના અવલોકનકાર એસ. ડી. દેસાઈને અલવિદા!, સંજય સ્વાતિ ભાવે 42

- ◇ 'કેલિડોસ્કોપ' : વિચારોનું દૃશ્યપટલ, ડિમ્પલ પીયૂષ આશાપુરી 49

જ્ઞાનસત્ર અહેવાલ:

- ◇ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું તેત્રીસમું જ્ઞાનસત્ર, સંધ્યા ભટ્ટ 52

- ◇ પરિષદવૃત્ત, સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટીઆ 57

- ◇ સાહિત્યવૃત્ત, સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટીઆ 60

- ◇ 'કોષાધ્યક્ષ'ની કલમેથી... રાજેન્દ્ર ઉપાધ્યાય 63

- ◇ આ અંકના લેખકો 86

આવરણ : ગુલામમોહમ્મદ શેખ, ઘેર જતાં, તૈલચિત્ર, ઈ.સ. 1969-73

પરબ ❖ જાન્યુઆરી, 2023

સાચલા આવવાનું પાકું થતું હતું ત્યારે મને સહેજે થઈ આવેલું એક સ્મરણ 'પ્રબુદ્ધ જીવન'ના પૂર્વતંત્રી રમણલાલ ચી. શાહનું હતું. પહેલવહેલાં રાજસોભાગ આશ્રમ વિશે સાંભળવાનું બન્યું તે એમની પાસેથી, અને એ પણ લોકભારતી સણોસરામાં. એમણે કહ્યું કે રાજસોભાગ આશ્રમમાં મારું કામ ચાલે છે એમાંથી ટૂંકી રજા પાડીને અહીં આવ્યો છું. હું ધારું છું, ત્યારે એ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીકૃત 'અધ્યાત્મસાર'ના અનુવાદ ને વિવરણનું કામ આ આશ્રમના પ્રણરૂપ લાડકચંદ બાપાના સૂચનથી કરી રહ્યા હતા.

બાપાનું નિધન થયું ત્યારે રમણભાઈએ 'પ્રબુદ્ધ જીવન'માં જે નિવાપાંજલિ લખી હતી તે વાંચતાં મને લાડકચંદ બાપાની એક વિશેષતા એમના સંપ્રદાયમુક્ત હોઈ શકતા અભિગમની સમજાઈ હતી. આશ્રમમાં રમણભાઈએ એક વાર હરિભદ્રસૂરિએ દર્શાવ્યા પ્રમાણે કુંડલિની સાધના વિશે પરિચયાત્મક વક્તવ્ય આપ્યું તે સાંભળ્યા પછી બાપાએ સહજભાવે કહ્યું કે આશ્રમમાં અમે જરા જુદી સાધના પદ્ધતિ અપનાવી છે. આ પદ્ધતિ કબીરપંથી સાધનાને મળતી છે એમ પણ એમણે ઉમેર્યું હતું.

આ સંભારું છું ત્યારે મને અલબત્ત ખયાલ છે કે આપણે સાહિત્ય પરિષદના ઉપક્રમે મળી રહ્યા છીએ અને દેખીતા અર્થમાં અહીં કોઈ અધ્યાત્મચર્યા અપેક્ષિત નથી. ન તો મારો એવો કોઈ અધિકાર કે આશય પણ છે. પણ રાજસોભાગ આશ્રમના પાયામાં પુરાયેલી પ્રતિભાના આ અભિગમમાં જે ખુલ્લાપણું અનુભવાય છે એને વિશે મારો આદર પ્રગટ કર્યા વગર રહી શકતો નથી. અને આ આદરભાવ વ્યક્ત કરી રહ્યો છું ત્યારે પાછો પગલે ઊઠતો ને અનુભવાતો સ્મૃતિધક્કો સ્વાભાવિક જ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર અને ગાંધીજી વચ્ચેના, કવિ રાયચંદભાઈ અને મો. ક. ગાંધી વચ્ચેના પત્રવ્યવહારનો છે. શ્રીમદે ગાંધીજીની ઉત્કટ ધર્મજિજ્ઞાસાને અંગે સરસ સ્પષ્ટ કરી આપ્યું હતું કે કોઈ પણ ધર્મના ઉત્તમ તત્ત્વને તમે તમારા પોતાના ધર્મમાં રહીને અનુસરી શકો છો. એ માટે ધર્માન્તરની કોઈ અનિવાર્યતા નથી. શ્રીમદે એમને જે પુસ્તકો સેવવાનું સૂચવ્યું એમાં યોગવાસિષ્ઠ સરખી જૈનેતર સામગ્રી પણ હતી... લાડકચંદ બાપાના ખુલ્લાપણાનો આદિસ્રોત જાણે!

શ્રીમદ્ અને મહાત્માના સંબંધો વિશે ખાસું ચર્ચાતું રહે છે અને રહેશે. એમાં પણ તાજેતરનાં વર્ષોમાં પેલા પ્રથિતયશ નાટકને પગલે મહાત્માની પાછળના મહાત્મા તરેહની કંઈક હવા પણ બંધાયેલી છે. પણ અંશમાત્ર અનાદર વગર, બિલકુલ એટલે બિલકુલ બાઅદબ અહીં મારે એક મુદ્દો અધોરેખિત કરવાપણું છે – અને તે એ કે ગાંધીજીની વિશ્વઓળખની અને જાહેરજીવનની છબિ અધ્યાત્મને અંગીકારતે છતે એક નિતાન્ત પ્રવૃત્તિમાર્ગી પ્રતિભાની છે.

જે ગાળામાં ગાંધીજીની ધર્મખોજ એની પરાકાષ્ટાએ હતી એ જ ગાળો પાછો દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદી ભાઈબહેનો સાથે ભેદભાવને બદલે ન્યાયી વર્તાવ માટેની સંઘર્ષમથામણનો યે હતો. આ મથામણનો સમન્વિત ઉકેલ એમને તોલ્સ્તોયનાં જીવન ને કવનમાંથી મળ્યો. તોલ્સ્તોય ખ્રિસ્તમતને પ્રેમપંથ તરીકે જોતા હતા અને પ્રત્યક્ષ આચારમાં પ્રેમ ઊતરી આવે એવી ધર્મબુદ્ધિથી પરિચાલિત એ દુષ્કાળરાહતના કામમાં જોતરાયા હતા. આ પ્રેમપંથે ચાલતાં એમણે જોયુંઅનુભવ્યું અને નોંધ્યું કે દુષ્કાળનો ભોગ બનેલાઓ જો ખ્રિસ્તી છે તો આપત્તિકાળમાં એમનું શોષણ કરનારાઓ પણ ખ્રિસ્તી છે – અને આ શાહુકારોને સરસ સાચવી લેતા ઝાર બાદશાહ પણ ધરાય ખ્રિસ્તી છે! આ વિલક્ષણ શોષણચક્રના સાક્ષાત્કારે કરીને તોલ્સ્તોયને સારુ પોતાની ધર્મખોજ સાથે અવિનાભાવપણે રાજ્યની મીમાંસા ને આલોચના (critique) સંકળાઈ ગયાં. પરસ્પર દુર્નિવાર. ધર્મખોજના આ વિશ્વવળાંકમાં, આપણી પરંપરાગત સાધનાધારાથી ગુણાત્મકપણે જુદી પડતી સક્રિય નાગરિકતા, ગાંધીને સારુ એવી જીવનઘટના હતી, જેવી વીજળીને ચમકારે મોતીડાં પરોવતાં પાનબાઈની.

ઓગણીસમી સદીનો આ જે છેલ્લો દસકો, એમાં આપણી આ હિંદવાણી નામે પાનબાઈ અલબત્ત ગંગાસતી સાથે જગતતખતે મેં ક્યાં ક્યાં દીઠી, કહું?

ગાંધીજીનું આફ્રિકા જવું ને રાજચંદ્ર-તોલ્સ્તોય સેવને પોતીકી રીતેભાતે મહોરવું તેમ વિવેકાનંદનું શિકાગોની વિશ્વધર્મસંસદમાં છાઈ જવું તે પણ આ જ વરસોની વાત છે. ધર્મ ધર્મ વચ્ચે સહિષ્ણુતા જ માત્ર નહીં પરંતુ સમભાવ ને સમાદર એ એમની ઈતિહાસ-શીખ હતી. જોગાનુજોગ, એમના પ્રથમ વક્તવ્યની તારીખ અગિયારમી સપ્ટેમ્બર હતી... અવર ઓન નાઈન ઇલેવન! પરમહંસ દેવની પરંપરામાં એમને સારુ સેવ્ય ને ઉપાસ્ય તે મૂર્ત માનવ્ય કહેતાં નારાયણનું દરિદ્રનારાયણ સ્વરૂપ હતું.

અને હા, જેમ આફ્રિકામાં ને અમેરિકામાં તેમ ઇંગ્લેંડમાંયે આ જ ગાળામાં આપણે છોડેથી એક મોટ્ટી વાત બની. દાદાભાઈ નવરોજી લંડનના ફિન્સબરી મતવિસ્તારમાંથી હાઉસ ઓફ કોમન્સમાં ચુંટાયા. હાડના લિબરલ, જહાલ બિલકુલ નહીં, આ જણે લંડનના જે દસ્તાવેજભંડારો ઉલેચીને માર્ક્સે ‘કેપિટલ’ પર કામ પરબ ❖ જાન્યુઆરી, 2023

કર્ચુ એ ભંડારોમાં એકાસને, શિખાપંડિત પેઠે, ‘પોવર્ટી એન્ડ અનબ્રિટિશ રુલ ઇન ઇન્ડિયા’ પર કામ કીધું. સંસ્થાનવાદ હસ્તક કઈ હદે શોષણ થયું અને દેશમાં ગરીબી વકરી એનો એ બેબાક ખરીતો હતો. દૈવી વરદાન લેખાતી બ્રિટિશ હકૂમતનો વાંસો એમાં બરાબરનો દેખાઈ ગયો હતો.

ધર્મખોજે નાગરિકતામાં સંક્રાન્ત ને સમુત્ક્રાન્ત થવું, વેદાંતવચનોએ દરિદ્રનારાયણમાં વિરમવું ને દારિદ્ય વાસ્તે સંસ્થાનવાદનું જવાબદાર ઠરવું : સંકેલાતી ઓગણીસમી સદીએ બેસતી વીસમી સદીને આરંભે આપેલી આ ઇતિહાસ-ખો હતી. આ ઇતિહાસ-ખો ઝાલાવાડે, ગુજરાતે બલકે ભારતસમસ્તે ક્યારે, કેવી, કેટલી ઝીલી એ રસ અને તપાસનો વિષય છે – ખાસ કરીને ત્યારે કે જ્યારે આપણે આ સત્રમાં રાષ્ટ્રીય અસ્મિતા ને ઝાલાવાડની સાહિત્યિક-સાંસ્કૃતિક પૃષ્ઠભૂમાં જઈ રહ્યા છીએ. તમે જુઓ કે સત્તાવનનો સંગ્રામ આવ્યો ત્યારે નર્મદનો પ્રતિભાવ કેવોક સંમિશ્ર છે! એક પા એ સત્તાવનના લડવૈયાઓને બિરદાવતું કવિત કરે છે તો બીજી પા આપણો એ જ કડખેદ ‘દેસમેં આનંદ ભયો જે જે વિકટોરિયા’ એમ રાણીના ઢંઢેરાને બેઘડક વધાવે પણ છે. અને આપણા આ ઝાલાવાડની આવળબાવળબોરડીને વટી જતી વળી વિલક્ષણ લોકાભિરામ પ્રતિભા, ડાહ્યા વેદિયાનો દલપતરામ, એની પ્રતિક્રિયા બિલકુલ સુચિંતિત છે કે પરોપકારી ઈંગ્રેજો સુધારાનાં ઝાડ રોપી રહ્યા હતા ત્યારે કેટલાકે ફિતૂર કીધું અને દૂધમાં પડી માખી જેમ દૂધને બગાડે અને પોતે પણ જાન ખોવે તેમ મુઆ. દલપતરામ બેલાશક એ વાતે રાજી હતા કે દેખ બિચારી બકરીનો કોઈ ન પકડે જાતાં કાન... ગમે તેમ પણ, એક વ્યવસ્થા સ્થપાઈ હતી અને તે સામાન્ય વાત નહોતી. પિંઢેરે પીટાતી પ્રજા સારુ એ એક સુખલહેરખી જરૂર હતી.

આનંદશંકર જેને ‘સરસ્વતીચંદ્ર પુરાણ’ કહેતા હતા એ અપ્રતિમ નવલકથામાં કહ્યું છે કે પાંચાલી (ભારત)ને ધાવીને કપિલોક (ઈંગ્લેંડ) એને પ્રતિપોષિત કરે છે. આ ઘોર શોષણવાદી સાંસ્થાનિક પ્રક્રિયામાં દાદાભાઈને જે તત્ત્વ ‘અનબ્રિટિશ’ લાગ્યું હતું તે ગોવર્ધનરામને ત્યારે કદાચ એ હદે નયે લાગ્યું હોય.

નહીં કે આ સૌ સ્વદેશવત્સલ નહોતા. નહીં તો, ગોમાત્રિને કલ્યાણગ્રામના ઓરતા જાગે જ શાના. નર્મદની દેશપ્રીતિ વસ્તુતઃ એની એ સમજમાંથી પ્રગટ થાય છે કે થંભેલાં મનજળ ઝટ ડહોળી નાખવાનું આ મંથન-અને-વિચાર-ટાણું છે. સમજવાની વાત એ છે કે 1857નું વરસ જેમ સંગ્રામનું વરસ છે તેમ આપણે ત્યાં યુનિવર્સિટી શિક્ષણના આરંભનું પણ છે. એક સંકેલાતા સામન્તવાદનો સ્વાતંત્ર્યકુંક્રાડો છે તો બીજાની ઓળખ નવયુગના નાન્દીપ્રવેશની છે. થંભેલાં મનજળને ઝટ્ટ ડહોળી નાખવાની નર્મદપ્રેરણા આ બે સામસામાં વલણો વચ્ચે નવસંકેત સમી છે. આ જે નવી ભાંગતી ભોં ને ફૂટતી પો, એમાં નર્મદ પાસેથી

દેશાભિમાન સરખો નવપ્રયોગ મળે છે અને સભારૂપે, મંડળીરૂપે મળવાના લાભનો તેમ ટેબલટાકની કાર્યસાધક જરૂરિયાતનો પણ ખયાલ આવે છે. નર્મદ જો વીર છે તો દલપત ધીર છે. ફાર્બસના નિમંત્ર્યા દલપતરામ વઢવાણથી પગપાળા અમદાવાદ પહોંચે છે. આ અંતર જેટલું ગાઉમાં એથી વધુ તો સૈકાઓમાં કપાયું છે. ગુજરાતીઓ વિશે નર્મદે એક આબાદ ફરિયાદ કરેલી છે કે આપણે રાજકારભારની વાતમાં લગારે મોં ઘાલતા નથી... છે ને ઠેઠ સુરતી પ્રયોગ! અને હવે પરમ આસ્તિક દલપતરામને સાંભળીએ : મનુષ્યથી થઈ શકે એ કામ પ્રભુને ભળાવવાં નહીં.

તો, વિવેકાનંદ, દાદાભાઈ ને ગાંધીની જેમ જગતતખતે પહોંચેલ ને ગાજેલ ન હોય તોપણ આપણા પોત્તીકા નર્મદદલપતે નવસંક્રાન્તિને ઠીક પરખેલી છે કે જે યુગમાં આપણે પ્રવેશી રહ્યા છીએ એ મનુષ્યનો છે, નાગરિકનો છે. રાષ્ટ્ર, રાષ્ટ્રવાદ, રાષ્ટ્રીયતા, રાષ્ટ્રીય અસ્મિતા સાથે જે તરેહની યુયુત્સુ વૃત્તિ કે વઢ નહીં તો વઢનાર દે એવું જે માનસ વરતાય છે એને મુકાબલે તત્ત્વતઃ આ નિરાળાપણું છે જેમાંથી મનુષ્યને કેન્દ્રમાં મૂકતો નાગરિક અભિગમ ફોરવા કરે છે. નવલરામે દેશાભિમાન વિશે આત્મનિરીક્ષણપૂર્વકની જે સહૃદય સમીક્ષા કરી છે તે આ સંદર્ભમાં તરત સાંભરે છે.

સર્વાધિક અલબત્ત ગાંધીઘટનાએ, વિશ્વસંદર્ભમાં માર્ક્સે અને પાછલા દાયકાઓમાં આંબેડકરે જે રીતે આખો વિમર્શ સંકોર્યોસંસ્કાર્યો (અને એ પડકારાયો તેથી પણ સંસ્કારાયો) તે રાષ્ટ્રીય અસ્મિતાની પરંપરાગત સમજને ઠમઠોરતી બીના છે. આઠેક દાયકા પર ઝવેરચંદ મેઘાણીએ જયમલ્લ પરમાર ને નિરંજન વર્માના પુસ્તક ‘કાઠિયાવાડના ઘડવૈયા’ની પ્રસ્તાવના લખતી વેળાએ ઝાલાવાડની ક્ષાત્રવટ અને મહાજન પરંપરાને બિરદાવવા સાથે સવિશેષ આગળ કરેલાં વ્યક્તિત્વ મોતીલાલ દરજી, ચમનભાઈ વૈષ્ણવ ને ફૂલચંદભાઈનાં હતાં. સક્રિય નાગરિકતાએ ફોરવા કરતી, ધર્મજિજ્ઞાસુ પ્રતિભાઓ એ હતી. આમેય, મેઘાણીનું નામ લેતાં મોં ભરાઈ જાય છે. ‘કોઈનો લાડકવાયો’ કે ‘છેલ્લો કટોરો’ આપણને તરત સાંભરે છે, અને એનું એક લૌજિક પણ છે. પણ પુના કરાર પૂર્વે ગાંધીના અનશન વેળાએ મેઘાણીએ સહસ્રાબ્દીઓના સામાજિક અત્યાચાર-અનાચાર વિશે જે મંથન ગાંધીનાં હૃદયમનમાં મૂક્યું છે એનું મહત્ત્વ પ્રમાણવામાં આપણે ખાસું ઊંઘતા ઝલાયા છીએ. સુંદરજી બેટાઈએ, મનુભાઈ પંચોળીએ, જયન્ત કોઠારીએ દિલોજાનથી આ રચનાની નોંધ લીધી હશે, પણ મોટાભાગના મેઘાણીચાહકો અને રાષ્ટ્રભક્તોને આ કાવ્યે એવી અપીલ જગવી નથી. અહીં મારો મુદ્દો એ છે કે રાષ્ટ્રની ચર્યાને એક વિશષ્ટ પ્રવર વર્ગના દાયરામાં ન પૂરવાના જે સંકેતો અને સંભાવનાઓ વિવેકાનંદ-દાદાભાઈ-ગાંધીમાં પડેલાં હતાં એનો સ્પંદ ઝીલવા બાબતે એક ઉજમાળી પરંપરા છતાં આપણે ઓછા ને પાછા પડતા રહ્યા છીએ.

શરણકુમાર લિંબાળેને રાષ્ટ્રીય સ્તરે સરસ્વતી સન્માન મળી શકે છે, પણ દલિત દષ્ટિએ એમણે કરેલી સૌંદર્યશાસ્ત્રની, ઇસ્થેટિક્સની ચર્ચા ગુજરાતીમાં વર્ષોથી સુલભ છતાં આપણાથી વેગળી જ રહે છે. ઉમેશ સોલંકીની ‘ફેરફાર’ નવલકથાની બીજી આવૃત્તિ થઈ ગઈ. અનુવાદક્ષેત્રે એને યુકે પી.ઈ.એન.નું વિશિષ્ટ સન્માન પણ હમણાં મળ્યું. પણ આપણી ભાવભૂમિમાં હજુ આ બધાં રચનાવલણો, આ સર્જનરમણા ખાસ રમ્યાંઝમ્યાં જણાતાં નથી. ‘ભળભાંખળું’ અને ‘બપોર’ પછી હવે સાંજ ઢળે છે કે એવા કોઈક શીર્ષકે દલપત ચૌહાણની ત્રયી સુલભ થશે ત્યારે હાલના આરૂઢ, કંઈક સંસ્કારાત્મક છતાં એકંદરે પ્રવરકેન્દ્રી દાયરામાં વધુ ખુલ્લાપણા વાસ્તે, ભિન્નમત વાસ્તે અવકાશમોકળાશમાં નિમિત્ત બનશે? જોઈએ.

જે અવકાશમોકળાશ ને ખુલ્લાપણાની જિકર હું સ્થાપિતવત્ રાષ્ટ્રભાવનાને સંસ્કારવા ને સમાવેશી બનાવવા સારુ કરું છું એનાં ઈંગિત આપણા સ્થાપિત (‘એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ’ના અર્થમાં નહીં પણ અન્યથા) સર્જકોએ વીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં છેક ઓછાં તો નથી આપ્યાં. નમૂના દાખલ બે દિલ્હીકાવ્યો સંભારું – પહેલું શ્રીધરાણીનું, બીજું ઉમાશંકરનું. બંને સર્જકોની પસંદગી મેં સાત્તિપ્રાય કરી છે, કેમ કે શ્રીધરાણી દાંડીકૃત્યના સૈનિક અને પ્રથિતયશ પત્રકાર છે તો ઉમાશંકર વળી જાહેર જીવનના કવિ છે.

સ્વરાજનો આરંભકાળ છે અને શ્રીધરાણી દિલ્હીમાં સઘળો નાટારંગ જુએ છે – સર્વવ્યાપ્ત સરકાર વિરાજે કવિને કરતી ભાટ અને જંગલ છોડી જમુનાકાંઠે યોગી માંડે હાટ... કવિ વિમાસે પણ છે કે અહીં મર્યા ગાંધી કે જેથી જીવે ભારતવર્ષ, અને છતાં –

શ્રીધરાણીનું દિલ્હી સ્વરાજ પછી તરતનાં વર્ષોનું, છે, ઉમાશંકરનું દિલ્હી ત્રીજીચોથી પચીસીનું. ભરકટોકટીએ રાજ્યસભાની મુદત પૂરી થતે દિલ્હીવાસ છોડવાના ગાળામાં ઉમાશંકરે લખ્યું છે અને રાજધાનીને પૂછ્યું છે કે તું ગરીબને ખભેથી ઊતરીને તારું ને એનું ગૌરવ કરી શકીશ?

સ્વરાજ ને રાષ્ટ્રચર્યા કંઈ શંકરની જટામાં બદ્ધ રહેતી જણાસ તો હોઈ શકે નહીં, ન તો એ જહનુની જંધામાં કેદ રહી શકે. એણે સાઠ હજાર સગરપુત્રો સુધી એટલે કે લોકમોઝાર અક્ષરશઃ પહોંચવાનું છે.

અધ્યાત્મલોક અને ઇહલોકના મૂર્ત માનવ્યને સમજવાથી ચર્ચાનો આરંભ કર્યો હતો તો શતાબ્દીપુરુષ મકરંદ દવેને મિશેચ ઉભડક તો ઉભડક પણ થોડી વાત કરી જ લઉં. કવિના જીવનમાં નાથાભાઈ જોશીનું લગભગ અનિર્વચનીય જેવું સ્થાન રહ્યું છે તે આપણે કંઈ નહીં તો પણ ‘યોગી હરનાથ’ના વારાથી જાણીએ છીએ. મકરંદભાઈના યુવા મિત્ર અને એમના થકી નાથાભાઈનાયે કૃપાપાત્ર કવિ અનિલ જોશીની આત્મકથા થોડા વખત પર સુલભ થઈ છે. હમણાં એમાંથી પસાર

થવાનું બન્યું ત્યારે ‘મા’ બધું સંભાળી લેશે એવો જે નાથાભાઈનો સ્થાયી ઉદ્ગાર તે કંઈક પમાયો.

જેને કાફકા, કામુ, સાર્ત્ર આદિનોયે પરિચય હોય એ નાથાભાઈના આ પરમ આસ્તિક ભાવોદ્ગાર ‘મા’ની પરિસીમા કઈ હદ લગીની હોઈ શકે એનો સાક્ષાત્કારક પરિચય બે’ક વરસ પર શાહીનબાગ વિશે અનિલ જોશીએ રચેલ ગરબો વાંચતા થયો હતો. આમ તો, અનિલ જોશીનું નામ લઈએ એટલે તરત કેસરિયાળો સાફો કે બરફનાં પંખી સાંભરે, પણ

શાહીનબાગના ગરબામાં
દીવો પ્રગટી ગયો
બાગ હવે ચાચરનો ચોક બની ગયો
મા ખુદ ગરબે રમવા આવી છે

જોકે છેવટ જતાં –

મારી માતૃભૂમિમાં મા સલામત નથી
એ દેશ મારો નથી
હું નોમેન્સ લેન્ડનો છું

તમે જોશો કે એક પા ‘ધ અધર’ તરીકે ખતવાઈને હિંસ્ર દ્વેષપાત્ર બનતા સમુદાય સાથે સ્વદેશવત્સલતા બલકે માણસવલાપણું અહીં ‘મધરાઈઝેશન’ રૂપે મહોરવા કરે છે. બીજી પા ‘ધ અધર’નો ભાવ મત્ત-પ્રમત્ત પ્રગટ થતો હોય ત્યારે ‘એ દેશ મારો નથી’ એવી તીવ્ર પ્રતિક્રિયા પણ વ્યક્ત થાય છે. ખરું જોતાં આ એક ભક્તનું જ હોઈ શકે એવું તહોમતનામું છે.

મને અહીં અનાયાસ જે બે’ક પેરેલલ સાંભરી આવે છે તે કહું. એક તો, ગાંધી-આંબેડકરની લગભગ પહેલી પહેલી મુલાકાતમાં આંબેડકર એમ કહેતા નોંધાયા છે કે વતન વતન શું કરો છો. અમારે દલિતોને સારુ વતન ક્યાં છે. ગામની વસ્તીમાં ચોક્કસ વાસ ગણતરીમાં જ નહીં એ આપણું દુદૈવ (અલબત્ત મનુષ્યકૃત) વાસ્તવ છે. સ્વરાજસંગ્રામમાં જલાવતન જિંદગી બસર કરનારાઓને કૃતજ્ઞતા ને આદરથી યાદ કરીએ છીએ પણ વતનમાં જેઓ બેવતન હોવાની નિયતિ ભોગવે છે એમને સારુ આપણી સંવેદનાનો પનો ટૂંકો પડે છે. ગમે તેમ પણ, અમારે વતન કેવું પૂછનારે વતનપ્રીતિનો અચ્છો હિસાબ બંધારણના ઘડતરમાં અગ્રભાગી થઈને આપ્યો. જે બીજો પેરેલલ સાંભરી આવે છે એ સુંદરમૂના કોયા ભગત રચનાકાળનો છે. તમે જુઓ કે સમાજના એક મોટા હિસ્સાની જે નકો નકો જિંદગી એને અંગે કવિએ ઈશ્વર સાથે કરેલ એ લવર્સ ક્વોરલ છે.

હું તો મકરંદે ગમતાનો જે ગુલાલ કીધો, જિબ્રાનને ઉતારીને કે દોસ્તો,
પરબ ❖ જાન્યુઆરી, 2023

સફરના સાથીઓ, એ દેશની ખાજો દયા, એમાં પણ લવર્સ ક્વૉરલ જ જોઉં છું. કમનસીબે, સત્તામાનસ કહો, સ્થાપિત સમાજમાનસ કહો, એને આ બધું સોરવાતું નથી અને 'રસિયાના રાસ'ને બેહિચક 'રશિયા' લેખી જપ્ત કરી શકતા અભણ પોલીસની જેમ નહીં પણ ધરાર વેરભાવે તે સ્વદેશવત્સલતાના આવા ઉદ્ગારોમાં ફોજદારી કેસનો છેએએક રાષ્ટ્રદ્રોહ લગીનો મામલો જોઈ શકે એવુંવે બની તો શકે.

રાજચંદ્ર – તોલ્સ્તોય – ગાંધીઘટનામાં 'મહાત્મા'ની વ્યાખ્યાનું જે નવઘટન સમાયેલું છે, ઉત્કટ ધર્મખોજનું સત્તાસમીક્ષાપૂર્વક સક્રિય નાગરિકતામાં રૂપાંતરનું, એને લક્ષમાં લઈ અહીં થોડાએક સ્ક્રુટ વિચારો સૂઝયા તેમ મૂક્યા છે. વાતનો બંધ વાળતાં વળીને થઈ આવતું સ્મરણ ગંગાસતી ને પાનબાઈનું છે. પાનબાઈને કહ્યું કે તમે રમવાને મેદાનમાં આવો. તમને નવલા દેશ બતાવું. આ નવલા દેશ તે કેવા. તો કહે, જ્યાં નહીં વરણ ને નહીં વેશ. મિત્રો, વરણે નહીં ને વેશે નહીં એવી સાર્વદેશિક ને સાર્વભૌમ સમાનતાનો આ આદર્શ ત્યારે મનોમય જગતનો કે તેને વટીને આત્મિક લોકનો હતો. આપણે જે નવ્ય મહાત્માને પિછાણ્યા એમને સારુ આ પ્રશ્ન ચક્ષુપ્રત્યક્ષ વાસ્તવજગતનો છે. ગમે તેમ પણ, નહીં વરણ નહીં વેશનું જે સમાજસપનું, એની આરતભરી સાંભરણની આ જે સ્વરાજઝાલર રાજસોભાગ આશ્રમ પરિસરમાં સહસા બજી ઊઠી એને સારુ ઊંડી આભારલાગણી સાથે મારી વાત પૂરી કરું છું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના તેત્રીસમા જ્ઞાનસત્રની ઉદ્ઘાટન બેઠકમાં રાજસોભાગ આશ્રમ (સાયલા) ખાતે વ્યક્ત કરેલા ને કરવા ધારેલા વિચારો. (16/12/2022; 19/12/2022 – ઉમાશંકર સ્મૃતિ દિવસ)

છે કોઈ એવો ખાલીપાનો ખલનાયક ? / ચંદ્રકાન્ત શેઠ

જોતજોતામાં કેટકેટલું ખાલી થઈ ગયું!

આંખો તો સચેત - ખુલ્લી,
પણ હવે એમાં નહીં દૃશ્ય કે દર્શન :
ઓલવાયેલા દીવા જેવી,
પાણી વિનાના કૂવા જેવી,
આંખો મારી સૂની ને ખાલી!

મારે મારી અંદરનો અવાજ કેમ સાંભળવો ?
- એ જ છે મસમોટી સમસ્યા!

એમાં વળી બહારના અવાજ નહીં સંભળાયાની બીજી સમસ્યા!

ઉંમર કાનના પડદા સાચવી શકી નથી.

જેવા મારા કાન ખાલી

એવા જ હવે બધાંયે સૂર અને શબ્દ.

હવે 'ઝીણી વાત' કાને નહીં પડવાની!

ખૂણો ઓઢીને બેઠેલી ડોશીની જેમ,
જીભને પણ ગલોફામાં ભરાઈને
બેસી રહેવું ગમે છે.

હવે નથી એને સ્વાદમાં રસ,

નથી એના શબ્દોમાં પણ કસ.

જાણે દીવા વિનાના ગોખલા જેવું મુખ!

જાણે ખાલી ખાલી ખખડતું એમાં મૌન!

હવે દુર્ગન્ધ-સુગન્ધનો ભેદ કરવામાં

અટવાતા મારા શ્વાસ

ક્યાંક કશુંક ખાલી હોવાનું ભાન થતાં

તે ભરી દેવા તેમની સતત મથામણ હોય છે.

ક્યાં ક્યારે કઈ રીતે અટકવાનું થશે -

એની તો કોણ આપે બાતમી ?

અવારનવાર ખાલી ચઢી આવતાં

બહેરી થઈ જતી કરચલીવાળી ત્વચા

હેતાળ મૃદુલ હથેલીને

શું સ્પર્શસુખ આપી શકે ?

ભલે રણની રેતીની જેમ

જર્જરિત ત્વચા તડતડતી રહે !

આ લઉં તે લઉં કરતા મારા ખાલી હાથ

વારંવાર થાકી જાય છે.

નાડીઓ ઢીલી થતી હોઈ

ગમે ત્યારે હાથ હેઠા પણ પડે !

હવે તો ભરેલી મુઠ્ઠી કરતાં

મારા ખાલી હાથ જ મને વધારે ભારેખમ લાગે છે.

હવે ચાલતાં જ નહીં,

ઊભા રહેતાંયે મારા પગ લડથડે છે !

ખોરવાયેલાં પૈડાંવાળી જાણે આ ચાલણગાડી !

હવે મારો રસ્તો ખાલી રાખીને

મારી પંગુતાને શું સાધવું છે ?

મારી કાયા તો મૂળવાળું ઝાડવું !

હવે એનાં મૂળિયાં ધાર્યા પ્રમાણે

ધરતીના રસકસ ચૂસી શકતાં નથી.

સખત થતો જાય છે હવે

એક કાળમુખા ભુજંગનો ભરડો :

થડ, ડાળ, પાન, ફૂલ-ફળ - બધું

જીર્ણશીર્ણ થતું - ચીમળાતું જાય છે.

હવે તો લાગે છે :

આ મારું શીશફળ પણ

શ્રી વિનાનું શ્રીફળ થઈ જશે !

મારામાં ગમે ત્યારે ભૂકંપ ઊઠે

કરવા માંડે બધું ભાંગીને ભૂક્કો !

જમીનદોસ્ત થતાં

મારામાં વિસ્તરતા 'ખાલી'સ્તાનનું શું થશે ?

મારી વહારે ધાય એવો

છે કોઈ ખાલીપાનો ખલનાયક ?

સાદ કરું ત્યાં / લતા હિરાણી

સાદ કરું ત્યાં હરિ આવીને આગળ ડગલું ભરે
પગલે પગલે દીવો થઈને સંગાથે સંચરે
ને મારી આંખો ખરખર ખરે...

વાતે-વાતે વાંધા વેરી, વાતે-વાતે મરી
પોથી-પુસ્તક શાસ્તરની મેં શોભા ભીંતે કરી
અણસમજણથી કર્યા ઉધામા, રહી રહીને આછરે
ને મારી આંખો ખરખર ખરે...

ઓછાબોલી હું અટવાતી, હરિએ હામી ભરી
ખૂબ ઉકાળી, ગાળી, ચાળી; આખરમાં હું ઠરી
બાથ ભરી છે સાવ ભરોસે, ભવબાધા પરહરે
ને મારી આંખો ખરખર ખરે...

ઘર / રેખા ભટ્ટ

ઘરમાં કરોળિયો ઘર બનાવવા
તાંતણા ગૂંથી રહ્યો છે,
બારણા પાસે ભમરી
માટી લાવી લાવીને,
ગુનગુન કરતી મચી પડી છે,
ઘર બનાવવા સ્તો!
ચોકમાં માળા આગળ લડી પડ્યાં છે,
કાબર અને દૈયડ,
ચાંચમાં તણખલાં લઈને,
છેવટે દૈયડની જીત!
અને ઘરમાં હું લાગી પડી છું,
સાડીનો છોડો કમ્મર પર ખોસીને.

વૈભવવાળો છે / શિવજી રૂખડા

ચારેબાજુ ઘડિયાળો છે,
તોય સમયનો ક્યાં તાળો છે?
માણસને મળવા માટેનો,
માણસ પાસે ક્યાં ગાળો છે?
વાયુ વેગે ટાણું સરકે,
માણસ પોતે પગપાળો છે.
ક્ષણને માણસ ગણવા બેસે,
પળપળનો એ સરવાળો છે.
સંધ્યા ટાણે ખીલ્યા રંગો,
કુદરતનો કેવો ચાળો છે?
બેત્રણ જણ જો પાસે બેસે,
તો માણસ વૈભવવાળો છે.

નદી

પ્રાજક્ત દેશમુખ; અનુવાદ : કાનજી પટેલ

(પહેલા લોકડાઉન વખતે શહેરોમાંથી પોતાના ગામે પાછા જનારને જોઈને)

નદીઓ પાછી વળે છે ફરીથી
નદીઓ વિહ્વળ થઈ ગઈ છે હવે
નદીઓ જે સમુદ્ર હતી
ન જાણે કેમ સમેટાઈ રહી છે
નદીનો કણકણ ભીની ભીની યાદ છે.
તરસ પોકારે છે વાદળને
અને કહે ઇર્શાદ છે
નદીઓ લઈ જાય છે
માટી પણ
ફૂલ પણ
વૃક્ષ પણ.
નદીઓ લઈ જાય છે
નીંદર પણ
સપનાં પણ
મોટેરાં ને નાનેરાંને પણ.
નદીઓએ કાંઈ પણ કહેવાનું છોડી દીધું છે
નદીઓએ પોતાનું મોં ફેરવી લીધું છે
રસ્તામાં ક્યાંક વરાળ થઈ ઊડી જઈએ અમે,
એવી દહેશત છે નદીઓને
નદીઓની નજરમાં રસ્તા અને મનમાં હવે બસ હવે ઘર જ છે.
નદીઓ લોકોના દીધા સંદેશા સમજીને લઈ જાય છે
નદીઓ બીજાંનું છાંડેલું પણ કોળિયા કરીને ખાય છે
નદીઓ માત્ર ચૂપ છે
સમુદ્ર સામે કોઈ ફરિયાદ નથી

નથી કોઈ કામ
 અમારા કાંઠે વસાવેલાં મંદિર-મસ્જિદ-કસ્બાને હવે દૂરથી સલામ
 પાછા વળતાં નદીઓ ક્યાંક થાક ગાળી લેશે
 નદીઓ ઉદાસીમાં જરા મરકશે
 નદીઓને પુર સાથે કાંઈ લેવાદેવા નથી
 નથી કોઈ બંધ જોડે સંબંધ
 પણ નદીઓ મહોબતને ઓળખે છે
 નથી એમને માણસો સાથે કોઈ સંબંધ
 જ્યાંથી જન્મી હતી નદીઓ
 ત્યાંના પથ્થર જેવાં કાળજાંને શું થાય ?
 જ્યાંથી પસાર થઈ છે નદીઓ એ ખુશક સપનાંની
 ભીની યાદોનું શું થશે ?
 એવું સંભવ છે કે
 કોઈ નદીઓ પાછી પણ વળી જાય
 પણ સમુદ્ર કદી ખાલી નહીં થાય
 સમુદ્ર તો સમુદ્ર જ રહેવાનો
 સમુદ્રને દરિયાદિલ જ કહીશું
 સમુદ્રની ઊંડાઈ નવી ઊંડાઈમાં ઊતરશે
 સમુદ્રની દરિયાદિલી બીજી નદીઓને આશરોય આપશે.
 પણ..
 નદીનું આમ રિસાઈ જવું
 આપણી સંસ્કૃતિથી અવળું છે
 નદીનું આમ સમેટાઈ જવું
 માણસાઈ પરનો શાપ છે.
 નદીઓ પાછી વળી રહી છે ફરીથી
 નદીઓ વિહ્વળ થઈ ગઈ છે હવે.

ચોમાસાનો સમય હતો એટલે કપાસ, મગફળી, જુવાર, બાજરી, તલ, મગ-મઠ અને ડાંગ જેવી વિવિધ મોલાતથી સીમ આખી લહેરાતી હતી. દૂરથી જોનારને આ બધું બહુ રળિયામણું લાગતું હતું પણ ખેતરમાં કામ કરનારા એના અસલ રૂપને ઓળખતા હતા. ભાદરવા મહિનાનો માથાફાડ તડકો માણસોને ખેતરમાં ઓળાની જેમ શેકી રહ્યો હતો. નીચે ભેજ ને માથે અણ ઓકતો તાપ, ધરતી ઊકળતી હોય તેમ દેખાય નહીં તેવી વરાળથી બધાને બાફી રહી હતી. માથાઢંક બાજરામાં પંખીડાં ઉડાડી ઉડાડીને દામો અકળાઈ ગયો હતો. બાજરો નીંઘલી રહ્યો હતો. ડૂંડાંની થૂલી નીચે ખિરોયા દાણા બેસવા માંડ્યા હતા એટલે પક્ષીઓનાં ટોળેટોળાં ઊતરતાં હતાં. દામો આ શેઢેથી પંખીડાં ઉડાડે એટલે ટોળું સામા શેઢે જઈને બાજરામાં ઊતરે. દામો સામા શેઢે જઈને ટોળાંને ઉડાડે એટલે દામાને ખીજવતા હોય તેમ ટોળાં આભમાં ચકરાવો મારે ને છોટાં જઈને બાજરામાં ઊતરે. સૂડા અને પોપટ તો એની ધારદાર ચાંચથી સમૂળગાં ડૂંડાં કાપીને પછી શેઢાનાં ઝાડવે જઈને બેસે. પગ નીચે ડૂંડું દબાવીને દામાને જોતાં જાય અને દાણા ખાતાં જાય. જાણે માથાભારે માણસની જેમ કહેતા હોય - તારાથી થાય તે કરી લે; અમે તો તારી નજર સામે આમ બાજરો ખાવાના જ! -

દામાને દાઝ ચઢે ને ઝાડવાં માથે બેઠેલા સૂડા અને પોપટને ઉડાડવા ગોફણમાં નાનો પથરો મૂકીને ગોફણ વીંઝે. પથરો બંદૂકની ગોળી છૂટે તેમ ઝાડવા માથે જાય. એ આવતા ઘાને સૂડા અને પોપટ જોઈ રહે. એની ઝપટમાં આવે એમ હોય તે જ ઊડે; બીજા તો હલેય નહીં. ઊડે તે પણ પગમાં દબાવેલું ડૂંડું નીચે જવા દે ને દૂર જઈને બીજું ડૂંડું કાપીને બીજા ઝાડવે બેસે. ‘મારા હાળા નીલજા પણ; આ તો મૂઆ નંઈ ને પાછા થયા.’ દામો બબડે... ને જોરશોરથી હાકલા-પડકારા કરે, પણ પક્ષીઓ દૂર ન જાય.

સવારથી બાજરા ફરતી પરકમ્મા કરી કરીને દામો થાક્યો. ‘ભલે ખાતાં.’ કંટાળીને મનોમન તે બોલ્યો ને કેડાને કાંઠે ઊભેલા ઘટાદાર લીમડા નીચે બેસી ગયો. બેઠા બેઠાય ગરમીને લીધે શરીર ઉપરથી પરસેવાના રેલા ઊતરતા હતા ને માથું ફાટફાટ થતું હતું. તે માથું પકડીને વિચારે ચડી ગયો - હજી તો આ પંખીડાં

ઉડાડું છું ત્યાં જ આ દશા છે; આ બાજરો લણશું તંઈ શું થશે? ઈ ટાણે તો જાડી પછેડીનો કાંપો વાળવો પડશે. આ કાંપાની ગરમી ને ડૂંડાનો ભાર ખંભે આવતો હશે ને ઊંચું જોઈને ડૂંડાં લણવામાં આંખો સામે લાલ-પીળા દેખાવા માંડશે. લણી લીધા પછી ખળામાં હાલરું હાંકવું પડશે તંઈ પગરનું ભકોટ ઊડીને આખા શરીરે ચોંટીને કીડીઓની જેમ ચટકા ભરશે. શરીરે હાથ અડાડીએ તો વધારે ખંજવાળ આવે ને આખા શરીરે ઢીમચાં થઈ જાય. એટલેથી કાંઈ પાર થોડો આવવાનો? પછી આ બાજરાનું ડાંડર વાઢવું પડશે તંઈ તો વળી બટાઝટી બોલશે. પડખે ડાંડર વાઢનારાની લાંબાં રાડાં મોઢા માથે ને ઠાઠામાં વાગતાં હોય, કેડમાં કડાકા બોલતા હોય તોય સીમાએ લડતા લશ્કરની જેમ ઝઝૂમવું પડશે -

‘ઈ તો ઠીક પણ આ માંડવી પાકશે પછી તો એને ઉપાડવામાં આકરી ભીંહ પડશે.’ બાજરા પડખે જ પોતાના ખેતરમાં એકબીજા ઓળ્યો સાથે અટવાઈ ગયેલી માંડવી સામે જોઈને દામાને બેઠા બેઠાય કંપારી વછૂટવા માંડી, “આ માંડવી ઉપાડવા ટાણે તો ભલભલાનાં પાણી મપાઈ જાય છે. એક તો ઈ ટાણે ઓતરા-ચિતરાનો આકરામાં આકરામાં તડકો હોય; એમાંય છેલ્લે વરસાદની તાણ્ય રહી ગઈ હોય તો જમીન તણાઈ જાય ને છોડવા ઉપાડો ત્યાં પોતાના ઘરમાંથી કોક પરાણે ઢસડીને કાઢે અને ઓયકારા નીકળે તેમ મૂળિયાં ‘તડ... તડ...’ તૂટે. ઓળ્ય ખેંચો ઈ ઠેકાણે ખેડ્ય કરી હોય તેમ નવા ચાસ થતા જાય. હાથમાં ફોલ્લા પડે ને પછી ફૂટે તો લોહી વહેવા માંડે. શરીર પરસેવે રેબઝેબ હોય ને ધૂળ ઊડે એટલે જાણે ગારામાં પડીને બહાર નીકળ્યા હોઈએ તેવું લાગે. વળી માંડવીમાં ચીતરી* આવી હોય તો એની રજ ગળામાં અને શ્વાસમાં જાય. ધૂળ અને ચીતરીની રજનો ગળફો નીકળે એ જોઈને જ ચીતરી ચડે. છતાં આ કાંઈ ગણકાર્યા વિના સાંજ સુધી વખવડું લેવું પડે. પાછળ રહીએ તોય મોટા વડીલો કડવા વેણ બોલે - જુવાન છે પણ કામમાં સાવ ડહાડ; ટાઢે ભીંત જેવો. ઘાંચીની પાડી જેમ નકરું લોય જ ખડકી જાણ્યું છે - ભૂલેચૂકેય ‘થાકી ગયો’ એમ તો બોલાય જ નંઈ! બોલો તો તરત સાંભળવું પડે, ‘ગયઢે થઈ ગયો છો તે થાકી ગયો!?’

‘આ ખેતીકામ એટલે લોઢાના ચણા ચાવવા. રાત-દિ’ કામ... કામ... ને... કામ. માણાહમાં ને જનાવરમાં કાંઈ ફેર નંઈ, પણ શું થાય? ભગવાને ખેડુના ઘેરે જલમ દીધો છે તો ઢસરડો કરવો પડે; છૂટકો છે કાંઈ? દામો કામ કર્યા પહેલા અગાઉથી અકળાવા માંડ્યો. ત્યાં ટેકરીઓ વાગવાનો અવાજ કાને અથડાયો. દૂર, ગામ બાજુના રસ્તેથી હાથી આવી રહ્યો હતો. તેના ગળે અને અંબાડી સાથે બાંધેલી ટેકરીઓ વાગતી હતી. દામાને સમજાઈ ગયું - કાલે ગામમાં સાધુઓની જમાત આવી હતી તે બીજા ગામે જતી લાગે છે? કાલે જમાતે ગામ પાસેથી કાળી રોટી ને ધોળી દાળના નામે પાકી રસોઈ અને માથેથી દક્ષિણાના નામે મોટો લાગો પરબ ❖ જાન્યુઆરી, 2023

પડાવ્યો હતો. દામાને જમાતની ઈર્ષા આવી આવી – આ બાવાવને ભારે મજા છે; નંઈ કામ... નંઈ કાજ! ગામડે ગામડે ફરે, માલપૂઆ ઝાપટે ને લાગા ઉઘરાવે!’

જમાતને નજીક આવતી જોઈને દામાને ઘરડા માણસો વાતો કરતા તે યાદ આવી: ‘મોટા ખેડુના ખેતરની માંડવી ઊપડતી’તી. માણસોનું ધાડિયું ખેતરમાં ગાડર ચરતાં હોય એમ વખવડે વખવડે વાંકા વાંકા બળ કરતું હતું. આ ઘડી જ હું વિચારતો’તો એમ પરસેવા અને ધૂળથી બધા ઓળખાય નહીં એવા થઈ ગયા હતા. માંડવીની ચીતરીને લીધે શરીરે ખંજવાળ ઊપડી’તી પણ ખંજવાળવા માટે હાથ નવરા નહોતા. સૂરજદાદો બરોબર માથે આવીને લેણિયાતની જેમ ઊભો રહી ગયો હતો. બધાનું ભાત આવી ગયું હતું પણ રાંપવાં શેઢે ઉતારીને પછી ખાવા બેસવાનું ઘરઘણી ખેડુનું ફરમાન હતું. ને શેઢેય બપોર ટાણે છેટો ભાગતો હોય તેવું લાગતું હતું. બરોબર ઈ ટાણે આમ જ સાધુડાની મોટી જમાત કેડે નીકળી. એક મજૂરે જમાત સામે જોઈને કહ્યું, ‘આ પાડાબળ કરવા કરતાં તો બાવા થઈ જવું સારું? કાંઈ માથાકૂટ તો નંઈ!’

એની વાતને તરત બીજા મજૂરનો ટેકો મળ્યો, ‘હા... હો...! તારી વાત સોળ આના સાચી છે: બાવા બનવામાં બે લાભ, નહીં વેક્ય નહીં વરો; બાપુ... બાપુ સૌ કહે ને સુખે પેટ ભરો.’

‘તો હાલ્ય, મૂક્ય વખવડું એટલે જમાતમાં ભળી જાઈ.’ એ બેય રાંપવું અધૂરું મૂકીને જમાત વાંહે હાલતા થયા એટલે એની પાછળ લાઈન થઈ. કોઈ ખાવાય ઊભા ન રહ્યા. ખેતરમાં બાયું વધી; આદમી બધાય બાવા થઈ ગયા.

દામાને વિચાર આવ્યો – અટાણેય જમાત આવે જ છે. એની ભેગો વયો જાઉં તો આ બધી કડાકૂટ મટે. આમેય સાધુ-સંતો કહે જ છે: ‘સંસાર અસાર છે. માયાનો ત્યાગ કરીને માધવને પકડો તો આ ભવસાગર તરી જવાય.’ આટલું વિચાર્યું ત્યાં જમાત નજીક આવી ગઈ. દામાએ જાણે તક ઝડપી લીધી. જમાતના મહંતની આડો ઊભો રહ્યો. પાસે આવ્યા એટલે પગે પડીને આજીજી કરવા માંડ્યો: ‘બાપુ, મારે તમારી હાર્યે આવવું છે. મને તમારો ચેલો બનાવીને કંઠી બાંધો.’

મહંત દામાના કસાયેલા શરીર સામે જોઈ રહ્યા – જણ છે લોઈકો! રસોઈ માટે લાકડાં ફાડે ને પાણી ભરી આવે એવો છે. ભારે નહીં પડે – ‘અગર તેરે ઘરવાલે તુઝે આને દે તો આ જા. હમે કોઈ દિક્કત નૈ. જો સામનેવાલા ગાંવ હૈ ન... વહાં હમારા પડાવ હોગા. સબકી મંજૂરી લેકર આ જા.’ મહંતને ગુજરાતી આવડતું હતું તોય હિંદીમાં બોલ્યા.

ભાવતું’તું ને વૈદે કીદું. જમાત ગયા પછી બપોરે દામાની ઘરવાળી ભાત લઈને આવી. એટલી વારમાં તો વૈરાગ દામાની રગેરગમાં પ્રસરી ગયો હતો.

‘હાલો... ખાઈ... લ્યો...!’ બાઈએ મીઠા અવાજે ટહુકો કર્યો પણ દામાએ ઊંચું

ન જોયું એટલે બાઈ બોલી: ‘કેમ... આમ મૂઝાઈને બેઠા છો? આ પંખીડાં બાજરો ચણે છે એનેય ઉડાડતાં નથી?’

‘ખા લો ચિડિયા ભર ભર પેટ,
રામકી ચિડિયા ઔર રામકા ખેત.’

દામાના શરીરમાં ગુરુ નાનક પ્રવેશ્યા હોય તેમ બોલ્યો ને પછી કહ્યું: ‘મારે ખાવું નથી. તું ભાત પાછું લઈ જા. આજ મને સદ્ગુરુ મળી ગયા છે. હવે મારે ભેખ લઈ લેવો છે. તું મને હસતા મોંએ રજા દે. મારે આ કાયાનું કલ્યાણ કરી લેવું છે.’

દામાની ઘરવાળીએ બહુ આજીજી કરી, રોઈ-કકળી પણ દામો એકનો બે ન થયો. છોકરાંવનો, પોતાનો ને વૃદ્ધ માવતરનો વિચાર કરવાનું કહ્યું તોય દામો અડગ રહ્યો. – તું રજા દે તો જ હા... બીજી બધી ના...! – અંતે થાકીને બાઈએ કહ્યું: ‘ખાઈ તો લ્યો, પછી જાવું હોય તો જાજો. તમે ભૂખ્યા જાવ તો મારો આતમો કોચવાશે. આમેય અન્નનો અનાદર ન કરાય.’

દામાને કકડીને ભૂખ તો લાગી જ હતી. એટલે ખાઈ લીધું. પછી બાઈ ખાલી ભયાણાં લઈને રોતી-રોતી ઘેર ગઈ ને દામો જમાતના સગડે ચડ્યો. જમાતમાં જઈને દામાએ લંગોટી વાળી લીધી પણ નવા આવેલને બધા સાધુનાં કામ કરવાં પડે. બે-ત્રણ મહિનામાં તો દામાના ડૂચા નીકળી ગયા. ઘરબાર ને બૈરી-છોકરાં સાંભરવા માંડ્યાં. વૃદ્ધ મા-બાપની ચિંતા થવા માંડી. વળી વિચારે – ઘેરે જાય તો ગામ આખું મશ્કરી કરશે. પણ જે થાય તે. હવે આ જમાત ભેળું તો નથી જ રે’વું.

વહેલી સવારે જમાત આખી ઈશ્વરદત્ત સમાધિમાં પોઢી હતી ત્યારે ગુરુજીને કહેવા રોકાયા વિના દામાએ મુઠ્ઠીઓ વાળી. ઊંટ મરે તોય મારવાડ બાજુ જુએ તેમ દામો અંદાજે પોતાના ગામ બાજુ ચાલવા માંડ્યો. આઠ-દસ દિવસે તે ચાલતો રહ્યો. રાત પડે તે ગામે મંદિરે કે ચોરે સૂઈ જાય. સાધુવેશ હતો એટલે ખાવાનું મળી રહેતું. આમ રઝળપાટ કરતાં કરતાં સાંજના સમયે એક ગામ બહાર આવેલા હનુમાનજીના મંદિરે લોથપોથ થઈને દામો બેઠો હતો. જોગાનુજોગ તે દિવસે શનિવાર હતો. ગામમાંથી ભાવિકો હનુમાન-ચાલીસાનો પાઠ કરવા આવ્યા. બધા હનુમાનજી સાથે સાધુવેશમાં જોઈને દામાનેય પગે લાગ્યા. હનુમાન-ચાલીસા બોલ્યા પછી બધા બાપુ પાસે બેઠા ને વાતવાતમાં કહ્યું, ‘બાપુ, અમારે અહીં સાધુ હતા તે દેવ થઈ ગયા પછી કોઈ સેવા-પૂજા કરનાર નથી; તમે રોકાઈ જાવ! સીધુ-સામાન પહોંચાડવાની જવાબદારી અમારી.’ આમ પણ જમાતમાંથી ભાગ્યા પછી ઘેરે જતાં પગ ઊપડતો નહોતો – શું મોં લઈને ઘેરે જાઉં...? ઘર-પરિવાર ને સમાજ ટીકા કરશે – આમ ઘેર જવાનું દામાએ માંડી વાળ્યું ને આ અજાણ્યા ગામમાં અઠે દ્વારકા કરીને તે રોકાઈ ગયો. ક્યારેક તૈયાર ભાણું તો ક્યારે સીધુ-સામાન ગામમાંથી આવવા માંડ્યું. આ વ્યવસ્થા દામાનેય માફક આવી ગઈ.

ગામમાંથી રોજ સત્સંગીઓ આવતા. દામો આવડે એવી વાતો કરતો. ગામલોકોને મન બાપુ જ્ઞાની હતો. એક દિવસ આ ભાવિકોએ કહ્યું, ‘આ મંદિરમાં સેવાપૂજા કરતા હોય તેના નિભાવ માટે દસ-બાર વીઘાનું દિવેલિયું ખેતર છે. તમે કહેતા હો તો અમે બધાય થઈને ખેડ્ય કરી દઈએ ને વાવણી થાહે તંઈ ચોમાસે વાવી પણ દઈશું. જે ઊપજ આવે તે મંદિરની; એટલે કે તમારી!’

– બાપુને શું વાંધો હોય? – આમ ખેડ્ય થઈ ગઈ ને ચોમાસામાં બિયારણનો ઓછો ખર્ચ આવે તે ધ્યાનમાં રાખીને ગામના ખેડૂતોએ બાજરો વાવી દીધો. આસ્થાળુ ગામલોકોએ પોતાના ખેતરની જેમ જ નિંદામણ-પારવણ ને આંતરખેડ્ય કરી દીધી. પણ બાજરો ગાંભે આવીને નીંઘલવા માંડ્યો એટલે એ જ ભાવિકોએ બાપુને ભલામણ કરી, ‘બાપુ, સવાર-સાંજ ટાઢ પહોરે બાજરામાંથી પંખીડાં ઉડાડજો હો...! નકર કર્યું-કરાવ્યું બધુંય પાણીમાં જાહે. પંખીડાં કાંઈ નંઈ થવા દેય. અમે કાયમ નવરા ન હોઈએ ને આ તમારાથી થાય એવું કામ છે. આમેય સાંજ-સવાર દીવા-બત્તી કરવા સિવાય તમારે આંય બીજું શું કામ છે? આરતી કરીને પછી પંખીડાં ઉડાડજો.’

મહાવરો તો હતો જ! હાંકલા-પડકારા સાથે ગોફણ વીંઝતાં વીંઝતાં બાપુ પંખીડાં ઉડાડવા માંડ્યા. ખેડૂતો બધા કપાસ-મગફળી જેવા રોકડિયા પાક વાવતા એટલે સીમમાં બાજરાનું આ એક જ ખેતર હતું. પક્ષીઓ મંદિરના ખેતરને પોતાનું ખેતર માનીને બાજરામાં ઊતરવા માંડ્યાં. શરૂઆતમાં તો સવાર-સાંજ ટાઢ પહોરે જ પક્ષીઓ આવતાં પણ દુષ્કાળમાં કોઈ દાતા સદાવ્રત ચાલુ કરે ને ખબર પડતી જાય એમ દુકાળિયાનાં ટોળાં ઊમટે, તેમ પછી તો આખો દિવસ પક્ષીઓનાં ટોળાં ઊતરવા માંડ્યાં. તડકામાંય પક્ષીઓ જતાં નહીં. આ શેઢેથી ઉડાડે એટલે સામા શેઢે ઊતરીને ડૂંડે ડૂંડે બેસી જાય. સામા શેઢે જઈને ઉડાડે એટલે બાપુને ખીજવતાં હોય તેમ માથે ચકરાવો મારે ને પછી છોટાં જઈને પાછાં બાજરામાં ઊતરે. બપોરે જમવા જવાનોય બાપુને વેંત નહોતો રહેતો.

બાપુના હાંકલા-પડકારા સાંભળીને બપોર ટાણે પોતાના ધણીનું ભાત લઈને કેડે ચાલી જતી એક ભથવારીના કાન ચમક્યા – ગામમાં માણસો વાતું કરે છે કે હનુમાનજીના મંદિરે એક સાધુ આવ્યા છે, ને આ ખેતર પણ મંદિરનું જ છે. આ હાંકલા-પડકારા...! – બાઈ ઘડીક ઊભી રહી. ગોફણ વીંઝતાં વીંઝતાં બાપુ કેડાને કાંઠે આવ્યા. સ્વાભાવિક જ બાપુએ બાઈ સામે ન જોયું પણ બાઈ બોલી: ‘એય... બાવા...! બાયડી-છોકરાવને રઝળતાં મૂકીને તું આંય ગુડાણો છો? કામાકૃટ્યા, જાતી જિંદગીએ તેં માવતરનેય દુઃખી કર્યાં. અભાગિયા, તારે પંખીડાં જ ઉડાડવાં.’ તાં તો ઘરનાં વાડી-ખેતર શું ખોટાં હતાં? ભમરાળા, તારા પાપે તો મારેય આ એક ભવમાં બે ભવ કરવા પડ્યા.’ આવેશ ને ઊભરા સાથે આટલું બોલી ત્યાં બાઈનો

કંઠ રૂંધાઈ ગયો એટલે તે ચાલતી થઈ ગઈ.

બાઈએ ભગવા ખેંચી લીધા હોય તેમ હાથમાં ગોફફણ સાથે ખેતરના શેઢે ખોડેલ ખાંભાની જેમ દામો જડ થઈ ગયો. ઝાઝીવારે સુરતા આવી ત્યારે તેણે જોયું તો આભમાં ચકરાવો મારીને પક્ષીઓ બાજરામાં બેસે; વળી ઊડે ને ચકરાવો મારીને પાછાં બેસે. એણે પક્ષીઓને ઉડાડ્યાં નહીં. બસ, એમ જ, ચકરાવો મારતાં પક્ષીઓને જોઈ રહ્યો.

*ચીતરી: મગફળીમાં આવતો એક રોગ. જેમાં પાન ઉપર લાલ રજ થાય છે.

નિબંધ

ક્યાં છે મારી નદી : રતિલાલ બોરીસાગર, 2021, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ, 16 + 136, રૂ. 170 કલરવ : હરદ્વાર ગોસ્વામી, 2021, આર. આર. શેઠ એન્ડ કંપની. પ્રા.લિ. મુંબઈ/અમદાવાદ, પૃ. 80, રૂ. 100 બારી પાસે : રાજેન્દ્ર પટેલ, 2021, zenopus, અમદાવાદ, 10 + 100, રૂ. 150 ગુજરાતી કવિતામાં રાધા : ડૉ. મેરુ વાઢેળ, 2021, ડિવાઈન પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, પૃ. 485, રૂ. 450 નિમજ્જન : વીરુ પુરોહિત, 2022, ક્ષિતિજ સંશોધન પ્રકાશન કેન્દ્ર, મુંબઈ, 8 + 156, રૂ. 175.

કવિતા

પાવની : ડૉ. દિવ્યાક્ષી શુક્લ, 2022, નીજુ પ્રકાશન, વડોદરા, 14 + 106, રૂ. Nil પરમા : ડૉ. દિવ્યાક્ષી શુક્લ, 2022, નીજુ પ્રકાશન, વડોદરા, 14 + 106 રૂ. Nil ભાવસૂત્ર : પરેશ દવે, 2021, એમ. એમ. સાહિત્ય પ્રકાશન, આણંદ, પૃ. 69, રૂ. 80 ટેરવાં, હાઈકુમય કવિતા પ્રયોજાણી નવીનતમ : ગોવિંદભાઈ દાફડા, 2017, શ્રી ખોડિયાર બુવન, સિધ્ધાર્થનગર, ચિત્તલ રોડ, અમરેલી-365601 અલખજગે : ડૉ. ધર્મેશ ભટ્ટ, 2021, નવભારત સાહિત્ય મંદિર, મુંબઈ, પૃ. 60, રૂ. 100 મટિયાળાં જળના મોતી : વિનોદ ગાંધી, 2022, ગોવિંદ ગુરુ પ્રકાશન, ગોધરા, 16 + 117, રૂ. 150.

દૂર ક્યાંક બેના ડંકા વાગ્યા. ડોક્ટર પટવર્ધને હાથમાંની પેનનું ઢાંકણું બંધ કર્યું. બંને હાથ પીઠ પાછળ લઈને શરીરને પાછળ ખેંચીને જોરદાર આળસ મરડી. મિશિગન, અમેરિકાસ્થિત ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જિરિયાટ્રિક્સ સ્ટડીઝ નામની સંસ્થાને મોકલવાના પેપર પર એમણે છેલ્લો હાથ ફેરવ્યો હતો. લાંબો શ્વાસ લઈ, ઓરડાની લાઇટ બંધ કરીને બેડરૂમની દિશામાં એ ચાલવા લાગ્યા. એક ગ્લાસ પાણી પીને તેઓ પલંગ પાસે આવ્યા. હંમેશની જેમ એક હાથ વાળીને માથા નીચે મૂકીને સીમાબહેન પલંગ પર ગાઢ નિદ્રામાં સૂતાં હતાં. ધીમેથી ચાલતા એમના શ્વાસોચ્છ્વાસ અને લયબદ્ધ રીતે ઉપરનીચે થતી દેહચષ્ટિ પર એક નજર નાખી એમણે હળવેથી એમની બાજુમાં લંબાવી દીધું.

આજે પૂરા કરેલા પેપરનો ઉતારો કમ્પ્યૂટર પર કરાવીને, એમાં ક્યાંક વ્યાકરણની ભૂલો રહી ગઈ હોય તો એ સુધારવાનું આવતી કાલે સવારે સીમાને કહેવાનું છે. એક ચાર્ટ બનાવીને પોતે કરેલા પ્રયોગનું પરિણામપત્ર એમાં વ્યવસ્થિત ભરવાનું છે. પછી પ્રિન્ટરમાંથી એની પાંચ-સાત નકલો કઢાવીને હંમેશ મુજબ ચાર-પાંચ સંસ્થાઓને પ્રકાશન માટે મોકલવાની છે. આ બધું કામ આવતી કાલે સીમાને કહેવાનું છે. પોતાની પત્ની અંગે એમને ગર્વ થયો. પતિનું બધું જ કારકુની કામ કંટાળ્યા વિના સીમાબહેને સ્વેચ્છાએ માથે લીધું હતું.

ડૉ. પટવર્ધન રાષ્ટ્રીય કક્ષાના બાયોફિઝિક્સ વિષયના તજ્ઞ સંશોધક હતા. અનેક રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય જર્નલ્સમાં એમનાં સંશોધનપેપર પ્રગટ થયાં હતાં. ફિઝિક્સમાં પીએચ.ડી. કરીને જહોન હોપકિન્સ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ સાયન્સ જેવી વિશ્વવિખ્યાત સંસ્થામાં એમણે પોસ્ટ ડોક્ટરેટ સંશોધન કર્યું હતું. એ પછી એમને ત્યાં જ નોકરી મળતી હતી પણ દેશપ્રેમની તીવ્ર ભાવના એમને સ્વદેશ પાછા ખેંચી લાવી હતી. ભારતમાં જ રહીને સંશોધન કરવાના વિચારનો એમણે અમલ કર્યો. આઈઆઈટી જેવી સંસ્થાએ સંશોધન માટેની સર્વ સુવિધા ઉપલબ્ધ કરવાની ખાતરી સાથે એમને સન્માનપૂર્વક નોકરી આપી. સ્વદેશમાં રહીને મનગમતા વિષયમાં સંશોધન કરવા મળે છે એટલી એક વાત એમને માટે પૂરતી હતી. અમેરિકાની સરખામણીએ અહીં પગાર ઓછો મળવાનો હતો એ વાત

એમના માટે ગૌણ હતી. પોતાના દેશનું ઋણ ફેડવું, એ માટે પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ થાય એટલી એક બાબત એમના સીધાસાદા મન માટે આનંદદાયક હતી.

છેલ્લાં દસ-બાર વર્ષથી બાયોલોજી વિષયમાં જેનેટોલોજી ઉપવિભાગમાં તેમનું સંશોધન ચાલુ હતું. કોષના પુનર્નિર્માણની ગતિ ધીમી પડતાં ધીમે ધીમે ઘડપણ આવતું જાય છે. એ સંપૂર્ણ પ્રક્રિયા એટલે કે જેને એજિંગ પ્રોસેસ કહેવાય છે એનો સઘન અભ્યાસ આ ઉપવિભાગમાં થાય છે. અલ્ઝાઇમર્સ નામની બીમારીમાં એક વિશિષ્ટ પ્રકારના વિષાણુ ઘડપણની પ્રક્રિયા ખૂબ ઝડપી બનાવી દે છે. પચાસથી સિત્તેરની વય દરમિયાન થતા ફેરફાર એકાદ-બે વર્ષમાં જ થઈ જાય છે અને દર્દી કરુણ સ્થિતિમાં મૃત્યુ પામે છે. આ વિષાણુની સંખ્યા અચાનક વધવામાં માનવીય શરીરનાં વિશિષ્ટ જીન્સ મદદ કરતાં હોય છે. એટલે કંઈક અંશે અલ્ઝાઇમર્સ અનુવાંશિક હોય છે. શરીરમાં ધ્રુજારી આવવાની બીમારી પણ શરીરમાં હલનચલન કરતા સ્નાયુઓમાં ઘડપણની પ્રક્રિયા ઝડપી બનાવી દેતી હોય છે. એને માટે પણ પેલાં વિશિષ્ટ જીન્સ જવાબદાર હોય છે. જો એ જીન્સ પર નિયંત્રણ મેળવી લેવામાં આવે તો એ રોગમાંથી મુક્તિ મેળવી શકાય અને લાખો દર્દીઓના જીવ બચાવી શકાય એવું વિશ્વના સહુ જેનેટોલોજિસ્ટોનું કહેવું છે.

જીવંત શરીરના દરેક કોષના કેન્દ્રમાં ન્યુક્લીયસ હોય છે. આ ન્યુક્લીયસમાં કોમોઝોમની ૨૩ જોડીઓ હોય છે. એમાંની એક જોડી જે તે જીવનું લિંગ નક્કી કરે છે. એ જ રીતે અન્ય એક જોડી શરીરના વિકાસ અને ઘસારા ઉપર નિયંત્રણ રાખે છે. જ્યારે જીવ જન્મે છે ત્યારે તેના વિકાસની ગતિ વધુ હોય છે. એનાબોલિઝમ નામની આ પ્રક્રિયા તરુણાવસ્થાની શરૂઆત સુધી થતી હોય છે. એ પછી વિકાસ અને ઘસારો બંનેની ગતિ સંતુલિત રહે છે અને શારીરિક અને માનસિક દૃઢતા ચાલીસની વય સુધી ટકે છે. એ પછી વિકાસની ગતિ મંદ પડે છે અને ઘસારાની ગતિ ઝડપી થાય છે, વૃદ્ધત્વની પ્રક્રિયા “એજિંગ પ્રોસેસ” (કેટેબોલિઝમ) શરૂ થાય છે. આને માટે વિશિષ્ટ ગ્રંથિમાંથી વિશિષ્ટ પ્રકારનાં હોર્મોન્સ વહેતાં હોય છે અને કોમોઝોમની એક જોડી આ સર્વ પ્રક્રિયા પર નિયંત્રણ રાખતી હોય છે. કોમોઝોમની એ જોડી પર જ ડૉ. પટવર્ધને પોતાનું સંશોધન કેન્દ્રિત કર્યું હતું.

જન્મથી લઈને તરુણાવસ્થા સુધીનો વિકાસ ચોક્કસ હોર્મોન્સના સ્ત્રાવના લીધે નિયંત્રિત થતો હોય છે. એ સમયે જો વિશિષ્ટ રસાયણનો પુરવઠો કરવામાં આવે તો વિકાસની એ પ્રક્રિયા ઝડપી બનાવી શકાય, તરુણાવસ્થા એક-બે વર્ષ વહેલી લાવી શકાય. પશ્ચિમના દેશોમાં છોકરાઓ-છોકરીઓ આપણા તેમજ અન્ય અવિકસિત દેશોની સરખામણીએ વહેલાં યુવાનીમાં પ્રવેશ કરે છે. આબોહવા, ખોરાક, જીવનશૈલી વગેરે અનેક પરિબલોની અસર પણ પડતી હોય છે. ઉપરાંત દરેક જીવ માટે આ સમય થોડોઘણો ઓછોવત્તો થઈ શકે છે. વિકાસ અને ઘસારાનું પરબ ❖ જાન્યુઆરી, 2023

સંતુલન પાંત્રીસથી ચાલીસની વય સુધી સહજ હોય છે. એ સમયે પણ આ બાહ્ય પરિબળો અસર કરતાં હોય છે. એકાદ જીવલેણ, ફરી ફરી માથું ઊંચકતો રોગ ઘસારાની પ્રક્રિયા ઝડપી બનાવી શકે છે. યોગ્ય જીવનશૈલી, વ્યાયામ, આહારની આદતો સંતુલન રાખવાનો સમય લંબાવી શકે છે. એ પછી હોર્મોન્સની મદદથી ઘસારાની ક્રિયા થોડી ઠેલી શકાય છે. પણ એની આડઅસર એટલી ખરાબ હોય છે કે એના કરતાં ઘડપણના રોગો પરવડે. ઉપરાંત વધારાનાં હોર્મોન્સનો કૃત્રિમ ઉપયોગ કેન્સર જેવા મહારોગને નિમંત્રણ આપતાં હોય છે એના પુરાવા પણ મળવા લાગ્યા છે. એકંદરે, આંખો બંધ કરીને કરેલો રસાયણોનો ઉપયોગ હાનિકારક પરિણામ લાવે છે. એટલે ડોક્ટર પટવર્ધને કુદરતી વનસ્પતિ અને આયુર્વેદિક કાઢની અસર અથવા લેઝર કિરણો અથવા અલ્ટ્રાસોનિક ધ્વનિતરંગોની જીન્સ પર થતી અસર ઉપર પોતાનું સંશોધન કેન્દ્રિત કર્યું હતું. આયુર્વેદમાં કાયાકલ્પના પ્રયોગ થયાં હોય એવા પુરાવા આપણાં પુરાણોમાં મળી આવ્યા છે એમાં કંઈક તથ્ય હોવું જોઈએ એવો એમનો પ્રમાણિક અભિપ્રાય હતો.

કાયબા અને હાથી જેવાં પ્રાણીઓનું તેમજ વડ અને પીપળા જેવાં વૃક્ષોનું આયુષ્ય માણસ કરતાં કંઈકેટલા ગણું વધુ હોય છે. એમના કોષમાંનાં જીન્સની રચના અને માણસના કોષમાંનાં જીન્સની રચનાનો તુલનાત્મક અભ્યાસ ડોક્ટર પટવર્ધનના અભ્યાસનું મૂળ સૂત્ર હતું. હવે ઇલેક્ટ્રોન માઈક્રોસ્કોપ જેવાં સાધન એકાદ સૂક્ષ્મ કણને લાખ ગણો કે દસ લાખ ગણો મોટો કરી શકે છે. એને કમ્પ્યુટરનો સાથ મળે એટલે એ કણનું ત્રિપરિમાણીય ચિત્ર મોટા પડદા પર જોઈ શકાય છે. કોષના કેન્દ્રમાં રહેલા ન્યુક્લીયસ, ડીએનએ, આરએનએ જેવા સજીવત્વ દાખવનારા કણોની શુંખલાથી સભર કોમોઝોમ્સ, એમની બેવડાં પગથિયાં જેવી બાંધણી...જાણે રતિકીડામાં મગ્ન કોઈ સર્પયુગલ પૂંછડી પર ઊભું હોય...એ કોષના દરેક પગથિયા પર અગમ્ય લિપિમાં કુદરતના રહસ્ય લખ્યાં હોય...ત્યાં અનંત સંશોધનની શક્યતા હતી.

એ વિશિષ્ટ કોષ છૂટા પાડીને કૃત્રિમ ઉપાયથી એમાં એવું પરિવર્તન લાવવાનું કે માણસ કરતાં કંઈકેટલાં ગણું વધુ આયુષ્ય હોય એવા સજીવના કોષ જેવી રચના થઈ જાય...યુવાવસ્થામાં જ એવા કોષની વૃદ્ધિ અટકાવી દેવાય અથવા એમાં થોડીક બધિરતા લાવી શકાય, એમનું કામ ધીમું પાડી શકાય તો સજીવ પ્રાણીની, ખાસ કરીને માણસની તરુણાવસ્થા ચાલીસ કે પચાસ વર્ષ લંબાવી શકાશે એવી ખાતરી એમને હતી. આ વિશે કેટલાંક વિદેશી જર્નલમાં ભારતદેશની વનૌષધિઓ અંગે માહિતીપૂર્ણ પેપર્સ એમણે પ્રસિદ્ધ કર્યાં હતાં. પશ્ચિમનાં આધુનિક સાધનો અને પૂર્વના જ્ઞાનનો સમન્વય સાધી શકાય તો આ શક્ય છે એવો વિશ્વાસ એમને હતો. પ્રાણીઓ પર કરેલા પ્રયોગોમાં એમને એવાં પ્રોત્સાહક પરિણામ મળ્યાં હતાં.

રહસ્યની ચાવી મળી ગઈ છે એવું લાગે ત્યાં જ એકાદ આડઅસર દેખાઈ જતી. ક્ષિતિજરેખા દૂર થતી જાય એમ એમનું લક્ષ્ય દૂર થતું જાય. આઈઆઈટીના બાયોફિક્ઝિક્સ અને જેનેટિક્સ વિભાગે એમને સર્વ સુવિધા ઉપલબ્ધ કરી આપી હતી એમ છતાં કામકાજની રીત તો એમણે અનુસરવી પડતી હતી. વ્યવહાર જગતના નિયમો એમના દરેક પ્રયોગને લંબાવતા અને સમયનો વ્યય થતો. કેટલીક વખત જરૂરી નાણાં સમયસર ના મળે ત્યારે પોતાના પૈસે તેઓ પ્રયોગ શરૂ કરી દેતા અને પછીથી મંજૂરી મળતાં તે પૈસા ખાતામાંથી પાછા મળતા. ઉંદર પરના પ્રયોગ શરૂ કર્યા ત્યારે એવું જ થયું. સીમાબહેને સામે ચાલીને પોતાના દાગીના આપ્યા, બોલ્યાં, “આ દાગીના તમે જ મને આપ્યાં છે, તમને જ ઉપયોગમાં આવે એનાથી રૂડું શું હોઈ શકે?” “થોડાક દિવસ રાહ જો, તારો પતિ એટલો મોટો માણસ થઈ જશે કે દુનિયા જોતી રહી જશે.”

સીમાબહેન જેવાં સંતોષી સ્વભાવનાં પત્ની અને સુલક્ષણા જેવી ડાહી પુત્રીના લીધે એમનું સાંસારિક જીવન સમૃદ્ધ થયું હતું. ઘરના મોરચા પરની કોઈ જ તકલીફ એમના સુધી સીમાબહેન ક્યારેય પહોંચવા દેતાં નહીં. પોતાના મહેનતુ અને નિષ્ઠાવાન પતિનો સાથ એમણે પ્રેમપૂર્વક નિભાવ્યો હતો. એમની કર્તવ્યપરાયણતા પર સીમાબહેનને ગાઢ વિશ્વાસ હતો. એક દિવસ જરૂર એમના મનોરથ પૂરા થશે અને એમને યશ મળશે એવું સીમાબહેનને લાગતું હતું.

ગુહાગર ખાતેનું સમુદ્રકિનારા પરનું પોતાનું વડીલોપાર્શિત ઘર વેચીને સંશોધન માટે પૈસા ઊભા કરવા સામે સીમાબહેનનો વિરોધ હતો. સુલક્ષણાનું શિક્ષણ પૂરું થવા આવ્યું છે. જે બચત છે એનાં લગ્ન માટે વાપરવી પડશે. જો ડો. પટવર્ધનનું સંશોધન સફળ ના થયું તો...નિવૃત્તિ પછીના પેન્શનની અપૂરતી રકમમાં મુંબઈમાં રહેવાનો ખર્ચ નહીં પરવડે. નિવૃત્તિ પછી તો આ વિશાળ ક્વાર્ટર અને ગેરેજમાં ઊભી કરેલી ખાનગી પ્રયોગશાળા ખાલી કરીને સરકારને સુપ્રત કરી દેવાં પડશે. એવે સમયે ગુહાગરનું ઘર પોતાના અંતિમ દિવસોના આશ્રય તરીકે સલામત રહેવું જોઈએ એવો સ્ત્રીસહજ વિચાર કરીને એમણે પોતાના દાગીના ધરી દીધા હતા.

એમના સંશોધનનું ઝડપથી વિશ્લેષણ કરવા માટે કમ્પ્યુટરનો ઉપયોગ કરવો જરૂરી હતું. સંસ્થાના કમ્પ્યુટર વિભાગમાં સરકારી પદ્ધતિએ કામ થતું હોવાથી ઘણો વિલંબ થતો, કામ રખડી જતું. ચાલીસની ઉંમર વટાવ્યા પછી સીમાબહેને કમ્પ્યુટર શીખી લીધું. એમના સંશોધનનો અઘરો જણાય એવો સઘળો ડેટા કમ્પ્યુટરમાં લોડ કરવાનું અને સંદર્ભ માટે જરૂર પડ્યે ફરીથી ઉપલબ્ધ કરવાનું ભારે મહેનતનું કામ એમણે સ્વેચ્છાએ પોતાના માથે લીધું. સુલક્ષણા એમનું કારકુની કામ સંભાળતી હતી. પણ એણે પ્રેમલગ્ન કર્યા એ પછી સીમાબહેનના માથે તે પરબ ❖ જાન્યુઆરી, 2023

આવ્યું.

ઊંઘી ગયેલી પત્ની તરફ જોઈને ડૉ. પટવર્ધનને સવારની ઘટના યાદ આવી. બે દિવસ પછી સુલક્ષણાની વેડિંગ એનિવર્સરી આવતી હતી. એને સાસરે જઈને એને મળી આવવાની પત્નીએ કરેલી જિદ્દ એમણે માની ન હતી. એ એકલી જ જઈ આવી હતી. એ પછી પોતાના કામ માટે ચાર-પાંચ કલાક સુધી એમણે એની પાસે વેઠ કરાવી હતી.

“સીમા, આઈ એમ સૌરી!” એના વિખરાયેલા વાળમાં હળવેથી હાથ ફેરવતાં એમણે મનોમન પત્નીની માફી માંગી. એમના સ્પર્શથી સીમાબહેન જાગી ગયાં પણ એમણે આંખો ખોલી નહીં. અંતે ડૉ. પટવર્ધન બિછાના પર પડ્યા અને એમના થાકેલા મન અને શરીરને ક્યારે ઊંઘે ઘેરી લીધાં એ એમને સમજાયું જ નહીં. સીમાબહેન આજનો દિવસ કેવો ગયો એ યાદ કરતાં રહ્યાં...

ટ્રેને ભાયખલા સ્ટેશન છોડ્યું અને પ્લેટફોર્મ પર ઊભેલી સુલક્ષણા નાની થતી ગઈ અને છેવટે દેખાતી બંધ થઈ ગઈ. ક્યારથી દબાવી રાખેલું ડૂસકું સીમાબહેને છેવટે નીકળવા દીધું. હવે વિકોલી સ્ટેશન આવે ત્યાં સુધી કોઈ જ ઓળખીતું ભટકાઈ ના જાય એવી પ્રાર્થના એ મનોમન કરતાં રહ્યાં... કમસે કમ મોકળાશથી રડી તો શકાય. દીકરીની પાંચમી લગ્નતિથિ નિમિત્તે ઘણી હોંશથી નવી સાડી લઈને એને મળવા ગયાં હતાં...આમ તો લગ્નતિથિ મંગળવારે હતી પણ ચાલુ દિવસે ટ્રેનમાં ભારે ગિરદી હોય, વળી સંજય-સુલક્ષણા બંને કામ પર જાય એટલે રવિવારે પોતાના ઘરનાં અઠવાડિયાનાં કામો બાજુએ મૂકીને તેઓ તેના ઘેર ગયાં હતાં. એમના મનમાં બંનેને પોતાને ઘેર જમવા બોલાવવાનો વિચાર હતો. દીકરી જોડે પેટ ભરીને વાતો કરી શકાય. પાંચ વર્ષ તો ઘણાં થઈ ગયાં કહેવાય. તને પણ સત્યાવીસ થશે. હું જ્યાં સુધી તબિયતે સારી છું, દોહિત્રોને ઉછેરી શકું. માટે મને જલ્દીથી નાની બનવાની તક આપ એવું એને સમજાવવાનું એમણે મનોમન નક્કી કર્યું હતું. પણ રવિવારે પણ સંજય ઓવરટાઈમ કરવા જવાનો છે એ જાણ્યા પછી તેઓ નારાજ થયાં હતાં. પણ સાડી ખરીદ કરી છે એટલી આપી આવું એવું વિચારી તેઓ એને ઘેર ભાયખલા પહોંચ્યાં હતાં. રવિવાર છે, સજોડે બંને જણાં જઈએ એવું કહેવા તેઓ ડૉ. પટવર્ધનને કહેવા ગયા ત્યારે તેઓ હંમેશ પ્રમાણે ગૈરેજમાંની પ્રયોગશાળામાં કામમાં મગ્ન હતા.

“શેની તિથિ? મારા સંશોધન કરતાં એ તિથિ-બિથિ તને વધારે મહત્ત્વની લાગે છે? સીમા, બહુ જલ્દી હું એક અજ્ઞાત રહસ્ય પરથી પરદો ઊંચકવાનો છું! મને જબરદસ્ત વિશ્વાસ છે! સાચું પૂછે તો તારે પણ આજે ક્યાંય ના જતાં કમ્પ્યુટરમાં ડેટા એન્ટ્રી કરવામાં મારી મદદ...”

સીમાબહેનનો ચહેરો જોઈને એમણે પોતાની વાત અટકાવી.

“ઠીક છે, જોઈએ તો તું જઈ આવ...પણ જલ્દી પાછી આવજે, એક-બે કલાક મારે તારી મદદ જોઈશે.”

એટલું બોલીને એમણે ફરીથી માઈક્રોસ્કોપમાં નજર નાખી.

ઉદાસ થઈને સીમાબહેન ગેરેજમાંથી ઘેર પાછાં ફર્યાં. આગલે દિવસે મહેનત કરીને બનાવેલો જમાઈને ગમતો દૂધીનો હલવો ડબ્બામાં ભર્યો અને દીકરી માટેની સાડી લઈને તેઓ એકલાં જ દીકરીને ઘેર ગયાં.

ત્યાં કંઈ ઓર જ મુસીબત રાહ જોતી હતી.

સુલક્ષણાના સસરાને ત્રણ-ચાર મહિના પહેલાં પેરાલિસિસનો હુમલો આવ્યો હતો. એમાંથી એ માંડ સારા થયા હતા...આગલી રાતે એમને ફરીથી તકલીફ થઈ હશે એટલે ડોક્ટરને બોલાવ્યા હતા. સારવાર મળ્યા પછી જરાક સારું લાગવામાં સવાર પડી ગઈ. આખું ઘર ચિંતાગ્રસ્ત. માંડ માંડ એક બેડરૂમ, હોલ અને કિચન એવા નાનકડા ફ્લેટમાં ગયા પછી માણસોની ગિરદીમાં સીમાબહેનનો જીવ ખૂબ ગભરાતો હતો. વેવાઈ પાસે બેસીને વેવાણ એમના હાથપગ દબાવતી હતી. સુલક્ષણાની જેઠાણી હંમેશની જેમ એનાં છોકરાંને ઘાંટાઘાંટ કરતી હતી. સંજય કામ પર ગયો હતો અને સુલક્ષણા રસોડામાં. બે દિવસ પછી પોતાની લગ્નતિથિ છે એ વાત એ પોતે ભૂલી ગઈ હતી. અહીંતહીંની બેચાર વાત કર્યા પછી ચોરની જેમ સીમાબહેને સાડી અને હલવાનો ડબ્બો દીકરીના હાથમાં મૂક્યાં...ચાનો કપ જેમતેમ મોઢે લગાડ્યો અને તેઓ ઊઠી ગયાં...માનો પડી ગયેલો ચહેરો જોઈને સુલક્ષણા બોલી, “મમ્મી, ઊભી રહે બે મિનિટ, કપડાં બદલીને સ્ટેશન સુધી તને મૂકવા આવું છું.”

દીકરીનો હાથ દાબીને પકડી રાખીને રસ્તામાં આવતાં એક બગીચામાં જઈને એક ખૂણો એમણે પકડ્યો. એક બાંકડે બેઠાં પછી સીમાબહેનથી રહેવાયું નહીં...

“સુલક્ષણા, પાંચ વર્ષ થશે તમારાં લગ્નને...હવે એકાદ છોકરું થવા દે.”

ક્ષણભર બોલવું કે ના બોલવું એવી દ્વિધામાં પડીને શાંત રહ્યાં પછી સુલક્ષણા આવેશમાં બોલવા માંડી, “મમ્મી, મા બનવાનું શું મને નહીં ગમતું હોય? પણ તું પરિસ્થિતિ જુએ છે ને? સસરાજીને પેરાલિસિસનો એટેક આવ્યા પછી એમનું પેન્શન એમને જ ઓછું પડે છે. મોટાભાઈની ફેક્ટરી હડતાળના કારણે ચાર મહિનાથી બંધ પડી છે. જેઠાણી ટ્યૂશન કરાવે છે એમાં એમનું શું પૂરું થતું હશે? સંજયને એન્જિનિયર બનવામાં મોટાભાઈએ જ મદદ કરી હતી, હવે એમનો ખરાબ સમય આવ્યો છે ત્યારે અમારી પણ ફરજ છે ને એમને જોવાની? આ જગ્યા વેચીને બોરીવલીમાં બે ફ્લેટ લેવાનું લગભગ નક્કી હતું, પણ હવે સસરાજીની માંદગીમાં હોસ્પિટલ નજીક પડે છે, એટલે છેક બોરીવલી જેવી દૂરની જગ્યાએ પરબ ❖ જાન્યુઆરી, 2023

જવાની સાસુજી ના પાડે છે. એમની વાત પણ બરાબર છે... છેલ્લાં ત્રણચાર વર્ષથી બધી હોંશ દબાવીને કરકસર કરીને અમે બંને જગ્યા માટે પૈસા બચાવીએ છીએ... પણ જગ્યાની કિંમત કેટલી ઊંચે ગઈ છે તું જાણે છે ને? અમે બંને રસોડામાં સૂઈએ છીએ, હવે આમાં છોકરાંની જગ્યા ક્યાં કરું, કેવી રીતે કરું, તું જ કહે.”

સીમાબહેનનું ગળું ભરાઈ આવ્યું.

“અરે, હું છું ને, છોકરાંને હું મારી પાસે રાખીશ...” જેમતેમ કરીને એ બોલ્યાં.

“ના મમ્મી, તારે પપ્પાની મદદમાં રહેવું જોઈએ. સાંભળ, મેં ઘણી હોંશથી લગ્ન કર્યાં છે, એક જ બાળક થવા દઈશ. સંજયની પત્ની બન્યાનો આનંદ નહીં લેવાયો તેનું તો કંઈ નહીં, પણ બાળકની મા બન્યાનો આનંદ તો મને લેવા દે, ભોગવવા દે!”

“એવું શું બોલે છે? સંજય કેટલો ડાહ્યો છે!”

“એની હું ક્યાં ના પાડું છું? પણ એનાય હાથ સંજોગોના લીધે બંધાયેલા છે. રાત્રે અગિયાર વાગ્યા સુધી ઘરમાં ટીવી ચાલુ હોય છે, સવારે સાડાપાંચ વાગે પાણી આવે. આખો દિવસ હમાલી કર્યા પછી રાતનો કેવડોક ટુકડો મારા ભાગે આવતો હશે તે તું જ કહે. જવા દે, છોડ એ બધી વાતો. તું મારું ના લગાડતી, આ દિવસો પણ બદલાશે.”

“ને હવે તારા સસરાજીની માંદગી...પૈસા ખર્ચાઈ જશે...”

“શું થાય તું જ કહે. પણ કાલે ડૉક્ટર કહેતા હતા, સસરાજી આ માંદગીમાંથી હવે ઊઠવાના નથી. બસ, થોડાક દિવસોના મહેમાન છે. પછી અમને હોલમાં સૂવા મળશે.”

તરત જ સીમાબહેને સુલક્ષણાના મોઢે હાથ મૂકી દીધો, “ના બેટા, એવું ના બોલીએ.”

“સોરી મમ્મી! મારો એવો હેતુ નહોતો...સાચું કહું છું, મારાં સાસુ-સસરા બંને ખૂબ સારા સ્વભાવનાં છે. તારી અને પપ્પાની જેમ જ એ બંને મને વહાલાં છે. પણ વસ્તુસ્થિતિ જે છે તે છે, એ કંઈ બદલાવાની નથી. અમે બંનેએ હાલમાં તો બાળક નહીં થવા દેવાનું નક્કી કર્યું છે. પછીનું પછી જોઈશું...ત્યાં સુધીમાં કદાચ જગ્યાનું પણ કંઈક ગોઠવાશે. એકાદ શનિ-રવિ તારી પાસે પવઈ આવીએ છીએ એ જ અમારી ખરી રાત હોય છે...પણ પપ્પાની એકાગ્રતા ભંગ થાય છે. અમે હોઈએ ત્યારે તું પણ એમને મદદ કરી શકતી નથી. એટલે જ મહિનામાં ફક્ત એક જ વાર ત્યાં આવવાનું અમે નક્કી કર્યું છે. બચેલા આખા મહિનાની ઊર્જા અમને એ એક શનિ-રવિમાં મળી જાય છે. ચાલ હવે, ઊઠીએ, મારે હવે ઘેર જવું જોઈએ.” સીમાબહેન ભાનમાં આવ્યાં ત્યારે ટ્રેન વિકોલી સ્ટેશનમાં પ્રવેશ કરતી હતી.

*

ગેસના ચૂલા પર તવામાં રવો શેકતાં સીમાબહેન વિચાર કરતાં હતાં. પંદર દિવસ પહેલાં ડૉ. પટવર્ધન ચંદ્રપુરથી પાછા ફર્યા હતા. આવ્યા પછી પોતાની જાતને પ્રયોગશાળામાં લગભગ ડુબાવી દીધી હતી. ત્યાંના જંગલમાંથી આણેલા ઔષધીય ગુણો ધરાવતાં મૂળિયાં એમના પ્રયોગને સફળતા તરફ લઈ જતાં હતાં. ચંદ્રપુરના જંગલમાં આદિવાસી ટોળીઓમાં તરુણાવસ્થામાં જ કાયાકલ્પના કઠણ પ્રયોગો કરીને અમુક વિશિષ્ટ શારીરિક રચના હોય એવા લોકોનું આયુષ્ય વધારવામાં આવે છે એવું એમને ખાતરીપૂર્વક જાણવા મળ્યું હતું. તરત જ તેઓ ચંદ્રપુર જવા ઊપડ્યા હતા.

“સીમા, એમનાં મૂળિયાં અને રસૌષધિમાં તથ્ય છે હોં! ભારતદેશને સ્વાતંત્ર્ય મળ્યું તે વર્ષે મારે ત્યાં બીજો દીકરો જન્મ્યો હતો એવું કહેનારો એક ખેતરમાં હળ હાંકતો એસી વર્ષનો વૃદ્ધ નહીં પણ જુવાન મને મળ્યો હતો. એને જોઈને કોઈ કહે નહીં કે એની ઉંમર ચાલીસ વર્ષથી એકાદ દિવસ પણ વધુ હશે! એની જોડે હું જંગલમાં ફર્યો, થોડાક સાધુઓને મળ્યો અને થોડીક વનસ્પતિ મેળવી. હવે બિલકુલ સમય ના બગાડતાં રસાયણશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ એનું પૃથક્કરણ કરી જોવું જોઈએ. એનું રસાયણ બનાવીને અમુક વિશિષ્ટ જીન્સ પર પ્રયોગ કરી જોવો જોઈએ...સીમા હવે સમય બગાડવાનો કોઈ અર્થ નથી.”

કાલે રાત્રે એમને ઢંબેળીને ડૉ. પટવર્ધને જગાડ્યાં હતાં. “સીમા, આઈ થિંક આઈ હેવ મેડ ઇટ! આવતી કાલે સવારે તને વિગતવાર કહું છું.” એટલું કહીને તેઓ પાછા પ્રયોગશાળાની દિશામાં દોડી ગયા હતા...સીમાબહેન પલંગમાં પાસાં બદલતાં રહ્યાં. એક તરફ સુલક્ષણના સંસારના મૂઝવી નાખતા પ્રશ્નો અને બીજી તરફ ડૉ. પટવર્ધનનો અદમ્ય ઉત્સાહ...

ગેસ પરથી તવો ઉતારીને એમણે વિચારોને વ્યવસ્થિત કર્યાં... ગુહાગરની જમીન વેચીને મુંબઈમાં નાનકડો ફ્લેટ લેવાનો. એ ફ્લેટ સુલક્ષણને રહેવા આપવાનો, આમની નિવૃત્તિને ચાર-પાંચ વર્ષ બાકી છે, ત્યાં સુધીમાં એ લોકોની ફ્લેટ ખરીદવાની તૈયારી થઈ જશે. સોના જેવી યુવાની ફરીથી થોડી જ મળવાની છે? એક વાર ત્રીસી વટાવી દીધા પછી સંતાન થવામાં પણ સમસ્યા સર્જાતી હોય છે. પહેલી જ વાર અમેરિકા જેવા સમૃદ્ધ દેશમાંથી પાછા ફરવાનો એમને પસ્તાવો થયો હતો. ત્યાં જ રહ્યા હોત તો...તો આજે એકસામટી રકમ આપીને દીકરી માટે ફ્લેટ ખરીદી શકાયો હોત. હજી સમય ગયો નથી. આમ પણ આપણા ગયા પછી બધું એનું જ થવાનું છે. પોતાના બાકી રહેલા દિવસોનું શું થશે એ પછી જોઈ લેવાશે. હાલમાં તો સુલક્ષણનું સુખ જ પોતાની પ્રાયોરિટી હોવી જોઈએ.

...એમને હસવું આવ્યું. પોતાને લાગે છે કે સુલક્ષણને બાળક થવું જોઈએ. જુવાની કંઈ પાછી મળવાની નથી...અને પોતાનો પતિ જુવાની પકડી રાખવા માટેનું

સંશોધન કરે છે! એમને પૂરી ખાતરી છે કે પોતે જલ્દીથી એક મહત્ત્વની શોધ કરવાના છે! કેવો વિચિત્ર વિરોધાભાસ!

ચા થઈ ગઈ એટલે એમણે ગેસ બંધ કર્યો. ત્યાં જ ડૉ. પટવર્ધન આવીને ડાઈનિંગ ટેબલ પર ગોઠવાઈ ગયા. હવે કોઈ પણ રીતે પોતાના મનની મૂંઝવણ વ્યક્ત થઈ ના જાય એ રીતે પોતે વિચારેલી યોજના એમને સમજાવવી રહી.

ત્યાં જ ડૉ. પટવર્ધન બોલ્યા, “સીમા, આપણી ગુહાગરની જમીન વેચીને થોડાક પૈસા ઊભા કરીએ એમ થાય છે.”

સીમાબહેનના હાથમાંનાં કપરકાબી ધૂજી ઊઠ્યાં...જાણે એ શબ્દો પોતાના જ મોઢેથી બોલાયા ના હોય! ચા ભરેલાં કપરકાબી એમણે જેમતેમ ડૉ. પટવર્ધનની સામે મૂક્યાં અને બાજુની ખુરસીમાં બેઠાં.

“શા માટે?”

‘સુલક્ષણાને ફ્લેટ લઈ આપીએ’ એવા શબ્દો સાંભળવા એમના કાન આતુર હતાં. “સીમા, મેં ઉંદરો પર પ્રયોગ શરુ કર્યા એ પછી ઉંદરની ચોથી પેઢીનું આયુષ્ય લગભગ બમણું થઈ ગયું છે. હવે મારા પ્રયોગો થોડાક ઝડપી બનાવવા જોઈએ એવું મને થાય છે. ઝડપથી પેપરવર્ક પૂરું કરીને જુદાં જુદાં પ્રાણીઓ ઉપર એની આડઅસર તપાસી લેવી જોઈએ. આઈઆઈટી તરફથી કાગળિયાં ઉપર જાય અને પૈસા મળે એમાં કોણ જાણે કેટલાં વર્ષ નીકળી જશે!... એમ કરીએ કે હમણાં આપણે પૈસા નાખીએ, એક વાર સફળતા મળી કે...હવે સફળતા આડે ફક્ત થોડોક સમય જ બાકી રહ્યો છે...પછી તો આગળનું સંશોધન કરવા ખૂણોખાંચરેથી પૈસાનો વરસાદ પડશે! જુવાની લંબાવી શકાય એનાથી વધારે મહત્ત્વની વાત દુનિયા માટે બીજી કઈ હોઈ શકે, તું જ કહે!... સીમા... સીમા... મને પહેલી વાર યશ મળી રહ્યો છે અને સૌપ્રથમ એની ભેટ હું તને જ આપવાનો છું. તું હંમેશાં યુવાન અને નીરોગી રહીને મારું જીવન ખૂબ ખૂબ આનંદમય બનાવી આપીશ!”

સીમાબહેને માંડ માંડ પોતાની જાત પર કાબૂ મેળવ્યો. “હા, દુનિયામાં કોઈ પણ પતિએ પોતાની પત્નીને આવી કીમતી ભેટ આપી નહીં હોય!”

“હા સીમા, મારી શોધની તું ફક્ત વ્યવહારુ સાઈડ વિચારી જો...જયંત નારણીકર, કુસુમાગ્રજ, સુનીલ ગાવસકર, લતા મંગેશકર જેવી વ્યક્તિ હજી પચાસ વર્ષ જુવાન રહે તો આપણી સાંસ્કૃતિક અને સામાજિક જીવનકક્ષા કેટલી ઊંચી જઈ શકે!”

“સાચી વાત છે. પહેલાં તમારો મનગમતો શીરો ખાઈ લો, ઠંડો પડી જશે... છેલ્લા થોડા દિવસોથી જમવામાં તમારું બિલકુલ ધ્યાન નથી.”

“ધ્યાન ક્યાંથી રહે...જિંદગીભરની મહેનત રંગ લાવી રહી છે... મને હવે પંચાવન પૂરાં થશે. હજી બીજાં પાંચ વર્ષ આ બધી સગવડ મને મળશે. એટલે

હવામાં તીર મારવાનો કંઈ અર્થ નથી. આપણી ગુહાગરની જમીન વેચી દઈએ. સુલક્ષણને કહીશું તો એ એની બેન્કમાંથી લોન લઈને આપશે... એ તો હું વ્યાજ સાથે ચૂકવી દઈશ. આવતી કાલથી તું પણ થોડોક વધારે સમય મને આપતી જાય તો સારું રહેશે.”

ઝડપથી શીરો ખાઈને ચાનો કપ ઉપાડીને એ પ્રયોગશાળા તરફ જતા રહ્યા. સીમાબહેનનો શીરો ખાવાની ઇચ્છા મરી ગઈ. સ્તબ્ધ થઈને લાંબા સમય સુધી ડાઈનિંગ ટેબલ પર તેઓ વિચારમાં ડૂબેલાં રહ્યાં.

પોતાનું આયુષ્ય પચાસ વર્ષ લંબાવવાનું કેટલા લોકો પસંદ કરશે? સુનીલ ગાવસકર હજી બીજાં વીસ વર્ષ અવનવા વિક્રમ નોંધાવ્યા કરશે તો રોહન ગાવસકરને હાથમાં બેટ પકડવાની તક ક્યારે મળશે?

જગ્યા, નોકરી, રોજીરોટીના પ્રશ્નો કેટલા જલદ છે! જનસંખ્યા કેટલી ભયાનક ગતિએ વધી રહી છે! આવી પરિસ્થિતિમાં જુવાની ટકાવવી એટલે અરાજકતાને આમંત્રણ! પૈસા અને સત્તા જેમના હાથોમાં છે એ લોકો આવી શોધનો એટલો દુરુપયોગ કરશે કે સામાન્ય માણસનું જીવવું મુશ્કેલ બની જશે. સંજય અને સુલક્ષણ જેવા લાખો-કરોડો યુવાનોને શ્વાસ લેવાની મોકળાશ જોઈએ છે, એમના માટે અમારે જગ્યા ખાલી કરી આપવી જોઈએ. આ શોધ એટલે બાટલીમાંનો રાક્ષસ! નીતિ, સંસ્કાર, માણસાઈનાં સંતાનોને ગળી જનારો બ્રહ્મરાક્ષસ! સંજય અને સુલક્ષણ એકાદ-બે વર્ષ રાહ જોઈ શકે...પણ રાહ જોવાનો અવધિ જો લંબાઈ ગયો તો? આપણા સંસ્કાર, એમનું સારા હોવું હજી કેટલો સમય રાહ જોઈ શકશે? એ લોકો બળવો કરવાનો વિચાર કરે તો ભૂલ આપણી જ થઈ છે એવું કબૂલ કરવું પડશે!

વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ એમની શોધ ગમે તેટલી મહાન હોય, ગર્ભાવસ્થામાં જ એની હત્યા કરવી રહી. કાલે કોઈ મહત્ત્વાકાંક્ષી વૈજ્ઞાનિકના હાથમાં આ શોધ જઈ પડી તો એ ફક્ત પોતાના સ્વાર્થ માટે જ એનો ઉપયોગ કરશે. પછી એમાંથી ઉદ્ભવનારા અનર્થ માટે ફક્ત ડો. પટવર્ધન જ જવાબદાર રહેશે. એક વાર જુવાની લંબાવી આપનારું રસાયણ શોધાયું તો એ જ જુવાનીને અકુદરતી રીતે ટૂંકાવનારું રસાયણ શોધાતાં પણ વાર નહીં લાગે!

પોતાનો પતિ ભોળો છે. એમાંથી મળતો આનંદ, પોતાની પત્નીનો પ્રેમ, જ્ઞાનપિપાસા સિવાય દુનિયામાં બીજી કોઈ વાત સાથે એમને લેવાદેવા નથી. અસંખ્ય લુચ્યા વરુઓથી ભરેલી આ દુનિયાનું ખરાબ પાસું પોતાના સુધી નહીં આવે એવા ભ્રમમાં તેઓ છે. પણ હું એવા ભ્રમમાં નહીં રહું. ગર્ભજલ ચિકિત્સાની શોધ થઈ ત્યારે એની શોધ કરનારી સંશોધક ટીમનો ઉદ્દેશ જુદો હતો. ડાઉન્સ સિન્ડ્રોમ, હેમોફિલિયા જેવા ભયાનક રોગથી નવજાત બાળકને બચાવવાનો હેતુ હતો. પણ

હવે એ શોધનું સ્વરૂપ કન્યાભૂણની હત્યા કરવામાં બદલાઈ ગયું છે. સમાજનું સંતુલન બગડી રહ્યું છે એવું સમાજશાસ્ત્રીઓ ચીસો પાડીને કહી રહ્યા છે પણ એક પછી એક શહેરમાં નવી નવી હોસ્પિટલ ખૂલતી જાય છે જ્યાં કન્યાભૂણની હત્યા થતી રહે છે. એ રોકવા સરકારે કાયદા કર્યા છે પણ પરિણામ શું આવ્યું છે? ગર્ભપરીક્ષણની ફી વધી ગઈ પણ પ્રમાણ તો એ જ રહ્યું! એ શોધની સરખામણીએ આજની આ શોધ એટલે દિવાળીના ફટકડાની સામે એટમબૉમ્બ.

મારે આ રોકવું રહ્યું. આમણે કરેલી શોધની ગંધ કોઈને પણ આવવી જોઈએ નહીં. પતિનું લેખનકાર્ય ઉપાડી લેવા પોતે કમ્પ્યુટર શીખી લીધું એ એક રીતે સારું જ થયું...એમની આ શોધની, એમના એકેએક કાગળની, એમની એકેએક નોંધની હું એકમાત્ર સાક્ષી છું.

હે ઈશ્વર! મનોમંથન કરીને જે કાર્ય કરવાનું મેં નક્કી કર્યું છે તે કરવા માટે તું મને માનસિક ધીરજ અને શક્તિ આપ!

*

આઈસીયુમાંથી બહાર આવતાં ડોક્ટરે સીમાબહેનને આશ્વસ્ત કરતાં કહ્યું, “હવે ચિંતાનું કોઈ કારણ નથી. છ અઠવાડિયાંના આરામ પછી તેઓ બિલકુલ સ્વસ્થ થઈ જશે.”

“ડોક્ટર, તમારો આભાર.”

“એની બિલકુલ જરૂર નથી. ડૉ. પટવર્ધન જેવા આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિપ્રાપ્ત વૈજ્ઞાનિકના શરીર પર ઓપરેશન મને કરવા મળ્યું અને મારા તબીબી જ્ઞાનનો સદુપયોગ કરવા મળ્યો એમાં હું મારું સદ્ભાગ્ય સમજું છું...સીમાબહેન, મને તો તમારી કમાલ લાગે છે. ઘરને આવડી મોટી આગ લાગી, સંશોધનનાં તમામ કાગળિયાં નાશ પામ્યાં, કણ કણ કરીને ઊભો કરેલો સોના જેવો સંસાર આગમાં સ્વાડા થઈ ગયો તોપણ તમે અડગ રહ્યાં. મક્કમતાથી ઊભાં રહ્યાં. ડૉ. પટવર્ધનને આટલો મોટો હાર્ટએટેક આવ્યો તોપણ તમે ડગમગ્યા નહીં. ઘણી ઓછી સ્ત્રીઓમાં આવી ધીરજ હોય છે. સીમાબહેન, તમારા આ ગુણને લીધે જ ડૉ. પટવર્ધન બચી ગયા છે એવું હું માનું છું. હવે એક વાત ધ્યાનમાં રાખજો. આમ તો એમની તબિયત સારી છે, પણ છતાં, એક-બે વર્ષ એમના લ્હવ્યને કે મગજને તાણ પડે એવું કોઈ કામ એમને કરવા ના દેતા...આ ઘટનાની ઓલરેડી એમના પર માનસિક અસર પડેલી છે એવું હું ધારું છું.”

“હા ડોક્ટર, મને ખ્યાલ છે. એમની પાસે સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ લેવડાવીને હવે હું એમને કાયમ માટે ગુહાગર લઈ જવાની છું. ત્યાંની કોલેજમાં એમને શિક્ષકની નોકરી મળી શકશે. ત્યાં અમારી વડીલોપાર્શિત જમીન, ઘર, બગીચો છે. ત્યાં જરૂર એમનું મન લાગશે. હું એમની સંભાળ લઈશ...”

સીમાબહેનના મનમાં વિચાર ચાલતા હતા,

સુલક્ષણા-સંજય પોતાની સમસ્યા પોતાની રીતે હલ કરશે...બચેલા દિવસોમાં આમને નિરાશાની ખાઈમાં ડૂબી જતાં મારે બચાવવાના છે. એ જ હવે મારા માટે પહેલી અને એકમાત્ર પ્રાયોરિટી છે. એટલું તો હું ચોક્કસ કરી શકીશ. એક રીતે જોઈએ તો એમની આ સ્થિતિ પર મેં જ એમને પહોંચાડયા છે. ફક્ત ગૈરેજ સળગી ગયું હોત તો શંકા થાત એમ કરીને...મારે નાછૂટકે...માથું ધુણાવીને એમણે વિચાર ખંખેરી નાખ્યા...તેઓ ભાનમાં આવશે ત્યારે એમની સાથે નજર મેળવતાં ડર તો લાગશે...પણ મેં જે કર્યું છે તે જાણીજોઈને કર્યું છે, મને એનો સહેજ પણ પસ્તાવો નથી.

એક જ અફસોસ છે...સંપૂર્ણ માણસજાતનું હિત આંખો સામે રાખીને, સામાજિક જવાબદારી સમજીને મારા હાથે થયેલું આ કૃત્ય...મારા વ્યક્તિગત ત્યાગની આ કથા... કોઈને જ એની કિંમત સમજાશે નહીં, કોઈને જ એ જાણવા નહીં મળે.

કવિતા

ગઝલ રાજરાણી : વિનોદ ગાંધી, 2022, ગોવિંદગુરૂ પ્રકાશન, ગોધરા, 16 + 117, રૂ. 150 ખટકો : ધરમસિંહ પરમાર, 2022, પરિમલ ફાઉન્ડેશન, રાધનપુર, પૃ. 112, રૂ. 100 સફેદ અંધારુ : ભારતી પ્રજાપતિ, 2022, એ/124, સેન્ટેસા, ગ્રીનલેન્ડ એસ. પી. રીંગ રોડ, 26, નપુર સાંતેજ, કલોલ-382722, 26 + 108, રૂ. 150 અર્થ ઊઘડી રહ્યા છે : શૈલેન રાવલ, 2022, K Books, રાજકોટ, પૃ. 128, રૂ. 151 કોઈ સગાં થાવ છો? : ચંદ્રશેખર પંડ્યા, 2022, સાયુજ્ય પ્રકાશન, વડોદરા, પૃ. 102, રૂ. 250.

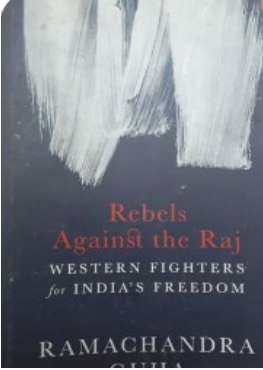
નાટક

સંજીવની-જળ-છળ : રાજેશ્વરી પટેલ, 2021, પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, પૃ. 80, રૂ. 100 લહરો કે રાજહંસ : (મોહન રાકેશ), અનુ. રાજેશ્વરી પટેલ, 2021, 268/એ, શાલિગ્રામ ગ્રીન્સ, રામાકાકા માર્ગ, વલ્લભવિદ્યાનગર, પૃ. 144, રૂ. 160 વિલિયમ શેક્સપિયર વિરચિત મેકબેથ : અનુ. રાજેશ્વરી પટેલ, 2021 (બીજી), પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, પૃ. 96, રૂ. 120 લા-માટ : (દ્વિઅંકી), વીરુ પુરોહિત, 2021, ક્ષિતિજ સંશોધન પ્રકાશન કેન્દ્ર, મુંબઈ, 6 + 103, રૂ. 185.

અને છેલ્લે..

રાષ્ટ્રવાદનો રંગ... યુવાનોને સંગ

ભરત મહેતા

આ વખતે આશ્ચર્ય અને આનંદ થાય કે પરિષદના જ્ઞાનસત્રમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા એટલી બધી હતી કે સભાખંડનો એક આખો ભાગ યુવાનોથી છલકાતો હતો. એમનું એક આગવું કવિ-સંમેલન પણ થયું જેમાં વૈવિધ્યપૂર્ણ સ્વરૂપો હતાં! આશાસ્પદ કવિતાઓ હતી. સમાપન-બેઠકમાં એમના પ્રતિભાવો પણ વિશિષ્ટ હતા અને અપેક્ષાઓ રજૂ કરતા હતા. છતાં ફીફાં ખાંડવાંવાળા તો હોય જ છે. એક ભાઈએ મને કહ્યું કે – ‘આ વખતે જ્ઞાનસત્રમાં સાહિત્યરસિકો ઓછાં છે, બાળકો વધારે છે !’ હું એમનો વ્યંગ સમજી

ગયો. મારામાં તત્કાળ વિનોદ ભટ્ટ પ્રગટ થયા. એ આવા વ્યંગનો વળતો જવાબ વ્યંગમાં જ આપતા હતા – ‘મેં કહ્યું કે આ ફીફાંનો વર્લ્ડ કપ ચાલે છે એટલે, નહિતર સંખ્યા વધુ હોય !’

હશે એમને જે માનવું હોય તે. મારે અત્યારે તો રામચંદ્ર ગુહાના એક ગ્રંથ વિશે વાત કરવી છે. ઈ. ૨૦૨૨માં પ્રગટ થયેલ આ ગ્રંથ રાષ્ટ્રવાદના રંગ વિશે વાત કરે છે. રામચંદ્ર ગુહા એક જાણીતા ઇતિહાસકાર છે. આ પુસ્તકનું નામ છે – ‘Rebels Against the Raj’ અને ઉપશીર્ષક છે – ‘Western Fighters for India’s Freedom’. પુસ્તકનો વિષય છે ગોરા અંગ્રેજોની સામે આ દેશમાં આઝાદી માટે ગોરા લોકો પણ શી રીતે લડ્યા છે ! પાંચસો પાનાંના આ ગ્રંથમાં એની બેસન્ટ, મીરાંબહેન (મેડલીન સ્લેડ)થી માંડી અનેક લોકોની વાત છે.

બિયોવનના સંગીત પાછળ પાગલ મેડલીન જીવનના ત્રણ દાયકા ગાંધી સાથે એવાં વિતાવે કે ઘરબાર ભૂલી જાય ! ભારતના કાળા કેદખાનાઓમાં પુરાય, અસ્પૃશ્યતાનિવારણ, ખેતીસુધારણા માટે મથે. સરોજિની નાયડુ કે કસ્તુરબાને અંગ્રેજો જેલમાંથી મુક્તિ સવેળા આપે પરંતુ એક અંગ્રેજ મહિલા, અંગ્રેજો સામે, ગાંધી સાથે રહીને લડે એ અંગ્રેજ અધિકારીઓને સહન થતું ન હતું. એથી એમની મુક્તિ હંમેશાં મોડી થતી! પિતૃસત્તાના, રંગભેદના તાંતણા આ ઘટનામાં વાંચી

શકાય. વળી પાછા આ મેડલીનના પિતાજી અંગ્રેજોના લશ્કરમાં મોટા નૌકાસૈન્ય અધિકારી હતા. એ પણ કેવું ? આ આત્મબળ ક્યાંથી આવ્યું હશે ?

આ રામચંદ્ર ગુહાનું અમદાવાદમાં વ્યાખ્યાન યોજાયું હતું, પણ વિરોધ થતાં મુલતવી રાખવું પડ્યું હતું. રામચંદ્ર ગુહા ઇતિહાસને લોકપ્રિય ભાષામાં મૂકી શકે છે. વળી, એમનો રાષ્ટ્રવાદ સર્વસમાવેશી રાષ્ટ્રવાદ છે. જે અમુક્તમુક જૂથોને પસંદ ન પડે એ સ્વાભાવિક છે. ગાંધી પહેલાં અને ગાંધી પછીના ભારત વિશેના એમનાં પુસ્તકો પણ ખૂબ જાણીતાં બન્યાં છે.

બ્રિટિશરોના કારણે આપણે ક્રિકેટમાં તો એટલા પાવરધા બન્યા કે વિશ્વમાં ડંકો બજાવીએ છીએ. જે ‘લગાન’ જેવી ફિલ્મમાં પણ બતાવવામાં આવ્યું છે. અંગ્રેજની બહેન પણ ભુવનને, ફિલ્મના નાયકને મદદ કરે છે. એ મને રામચંદ્ર ગુહાનું પુસ્તક વાંચતાં યાદ આવ્યું. ‘લગાન’નો નાયક મને હંમેશાં ગાંધીવાદી લાગ્યો છે. હિંદુ-મુસ્લિમ, શીખ, ઈસાઈ, દલિત, મહિલાઓ-વૃદ્ધો-યુવાનો સહુ મળીને જંગ જીત્યાં અને મહેસૂલ માફ કરાવ્યું.

આ ફીફાના વર્લ્ડકપમાં દીપિકા પદ્મકોણ ખાસ આમંત્રિત હતાં. ટ્રેફીનું અનાવરણ એમના હાથે થયું. એક માણસ જ્યારે ચિતાગોંગકાંડમાં પકડાયો ત્યારે એના થેલામાંથી શરદબાબુની નવલકથા ‘પથેરદાબી’ મળી હતી. સશસ્ત્ર ક્રાંતિકારીઓની કથા કહેતી આ નવલકથા બંગાળમાં, પછીથી ભારતભરમાં એટલી પ્રખ્યાત બની હતી કે એના પર બ્રિટિશ સરકારે પ્રતિબંધ લગાવેલો. એ નવલકથા સાથે ચિતાગોંગના કેસમાં માસ્ટર સૂર્યસેન પકડાયેલા. પછી ફાંસી મળેલી. દાંડીકૂચની સમાંતરે આમ સશસ્ત્ર ક્રાંતિ પણ સતત ચાલી હતી.

ચિતાગોંગની આ ઘટના વિશે, માસ્ટર સૂર્યસેન વિશે અંગ્રેજીમાં એક અદ્ભુત પુસ્તક લખાયું. જેના આધારે એક ફિલ્મ બની જે જોવાની હું સહુને અપીલ કરું છું. એ ફિલ્મનું નામ છે. – ‘ખેલેંગે જી જાન સે’. આ ફિલ્મમાં જબરજસ્ત અભિનય કર્યો છે દીપિકા પદ્મકોણ અને અભિષેક બચ્ચને.

ભારત સરકારે મે-૨૦૨૧ થી માર્ચ-૨૦૨૩ સુધીનાં ૭૫ અઠવાડિયાંને આઝાદીનાં ૭૫ વર્ષ નિમિત્તે અમૃત મહોત્સવરૂપે ઊજવવાનો સરકારી ઠરાવ કરેલ છે. આ નિમિત્તે રાષ્ટ્રવાદના વિવિધ રંગોમાંથી આપણે પસાર થઈએ. આઝાદીની સ્મૃતિઓની મોહિની એવી હોય છે કે એક વાર એની ધૂન લાગે તો બીજું ન સૂઝે. આધુનિક, અનુઆધુનિક લેખક જયંત ગાડીતે કેન્સરગ્રસ્ત અવસ્થામાં ગાંધીજી વિશે ચાર ભાગમાં ‘સત્ય’ નવલકથા એકાદ હજાર પાનાંમાં લખી છે. જે સહુએ વાંચવા જેવી છે. ગાંધીજી વિશે કાવ્યો તો ખૂબ લખાયાં પણ સળંગસૂત્ર નવલકથા હતી જ નહીં. જેમ ગાંધીજીના સંઘર્ષ વિશે ગોરાઓએ ‘ગાંધી’ ફિલ્મ બનાવી પણ વરસે-દા’ડે હજાર ફિલ્મો બનાવતા બોલિવૂડમાં રિચર્ડ એટનબરોનો મુકાબલો કરી પરબ ❖ જાન્યુઆરી, 2023

શકે એવી ફિલ્મ નથી! બ્રિટિશ કલાકારોએ આ ફિલ્મ બનાવતાં રાષ્ટ્રના સીમાડાઓ ભેદી નાંખ્યા.

મને તો એક બિંબ વીસરાતું જ નથી. ડાબા ખભે જનોઈવાળા, જેની અટક જ પછીથી આઝાદ બની ગઈ, એ ચંદ્રશેખર આઝાદ અને 'હું નાસ્તિક કેમ બન્યો?' પુસ્તિકા લખનાર ભગતસિંહ જિગરજાન મિત્રો હતા ! કારણ કે એમને ધર્મરાષ્ટ્રની નહીં, રાષ્ટ્રધર્મની ખબર હતી.

'પાદરનાં તીરથ' નવલકથામાં જે નંદપરા છે એ હકીકતે આણંદ-વડોદરા વચ્ચેનું અડાસ છે. જ્યાં આજે પણ શહીદોની ખાંભીઓ છે અને વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં જાય છે! આ અડાસમાં જ ગાંધીજીના ગુરુ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીનો આશ્રમ છે. ઈ. 2007માં ભગતસિંહની જન્મશતાબ્દી હતી ત્યારે ભારતભરમાંથી વિદ્યાર્થીઓ જ્યાં ભગતસિંહને ફાંસી અપાયેલી ત્યાં ગયેલા. એ લોકોએ જોયું કે નવજાત શિશુઓને લઈને એમની માતાઓ ત્યાં બાળકોને રમતાં મૂકે અને આશા સેવે ભગત જેવો થજે!

તમને આ અંક મળશે કે તરત આવશે ત્રેવીસમી જાન્યુઆરીએ સુભાષબાબુની સવાસોમી જયંતી! ગુજરાતીમાં સુભાષબાબુ વિશે નિરંજન વર્મા અને જયમલ્લ પરમારે 'કદમ કદમ બઢાયે જા' નવલકથા લખી છે તેનું સ્મરણ થાય. શીર્ષક 'આઝાદ હિન્દ ફૌજ'ના કૂચગીતનો અંશ હતો -

"કદમ કદમ બઢાયે જા, ગીત ખુશી કે ગાયે જા;
યે જિંદગી હૈ કૌમ કી, તું કૌમ પે મિટાયે જા"

આઝાદીના અમૃત મહોત્સવ વેળાએ જ, તાકડે સુભાષબાબુની સવાસોમી જયંતી આવી છે. આવો... એને ગૌરવભેર મનાવીએ... જે જમાનામાં કોઈ ભારતીય આઈ.સી.એસ.ની પરીક્ષા પાસ નહોતું કરી શકતું ત્યારે તેઓ આઈ.સી.એસ.થયેલા! પ્રમાણપત્ર ફાડી નાંખેલું. માતાપિતા નાખુશ થયેલાં. ભાઈને પત્ર લખેલો- 'મારી આંખોમાં બે આંસુ છે. એક આંસુ માતપિતાને દુઃખ પહોંચાડવા બદલ હું એમની આશાઓ પર પાણી ફેરવી રહ્યો છું. પણ બીજું આંસુ ખુશીનું છે. હું ભારતમાતા માટે આ નિર્ણય લઈ શક્યો.'

જો સુભાષબાબુ કલેક્ટર થયા હોત તો ઇતિહાસની વિરાટ કચરાપેટીમાં ઢંકાઈ ગયા હોત. સુભાષબાબુએ વાંચેલા વિવેકાનંદ, ગેરબાલ્ડી, મેઝેની, કાવુરની જેમ જીવવાનું પસંદ કર્યું. સવાસોમી જયંતીએ એમને સલામ.

ચિત્રકાર રાજા રવિ વર્માનું સરસ જીવનચરિત્ર લખનાર ભરત ખેનીનું 27 ડિસેમ્બરે કેન્દ્રીય સાહિત્ય અકાદમીના યુવા પ્રતિભા પુરસ્કારથી દિલ્હી ખાતે સન્માન થયું.

ગુજરાતીના અધ્યાપક અને કવિ ભરત ખેનીએ લખેલું ‘રાજા રવિ વર્મા’ પુસ્તક વાંચતાં ખૂબ મહેનત અને માવજતથી લખાયેલું એક સુરેખ, સમાવેશક જીવનચરિત્ર વાંચવાનો સંતોષ થાય છે. લેખકે સ્વચ્છ, સરળ અને પ્રવાહી શૈલીમાં ચિત્રસમ્રાટ નાયકને ગુજરાતીમાં સાદ્યંત ઉતાર્યો છે.

રવિ વર્માનાં અનેક ચિત્રો પુસ્તકમાં મૂકવામાં આવ્યાં છે. જોકે તે ઉપરાંત પણ પુસ્તકનું એકંદર નિર્માણ-સૌંદર્ય તેને સંગ્રાહકના ખજાનાનું સ્થાન અપાવનારું છે. લેખકે રવિ વર્માના પૂરેપૂરા જીવનની બધી જ મહત્ત્વની ઘટનાઓને પ્રમાણભાનથી ચૂંટેલી વિગતો સાથે, પ્રસ્તાર વિના પુસ્તકમાં સમાવી છે. તેના થકી ઉપસનારા ચિત્રકારના અનેક રંગોમાંથી કેટલાક આ મુજબ છે : ત્રણ તપનું વિપુલ સર્જન, નિરંતર અભ્યાસ, બહોળું દેશાટન, ચિત્રકાર માટે અસામાન્ય સ્વીકૃતિ-સન્માન-સંપત્તિ, દેવદેવીઓનાં ચિત્રો થકી દેશના ખૂણેખૂણે ઉપસ્થિતિ, રૂઢિચુસ્ત વિકૃત હિંદુ ધર્મઝનૂનીઓએ કરેલા નગ્નતાના આરોપોનો પ્રતિરોધ. બીજાં રસપ્રદ પાસાં છે તે કલાકારની દિલદારી, તેમનો પરિવારપ્રેમ, તેમના ભાઈની પૂરક ભૂમિકા, વિવેકાનંદ અને રવીન્દ્રનાથ દ્વારા પ્રશસ્તિ.

લેખકે કરેલાં આ મતલબનાં નિરીક્ષણો મહત્ત્વનાં છે.

- ‘સામાન્યજનોને પરવડે તેવા ભાવથી ચિત્રોની નકલ મળવી જોઈએ’ એવા ધ્યેયથી રવિ વર્માએ ખેડેલું વિથોગ્રાફિક પ્રેસનું સાહસ અને અશ્લીલતાના આરોપ હેઠળ તેમની પરનો મુકદ્દમો જેવા, સમર્પક નિરૂપણના ઘણા દાખલા પુસ્તકમાંથી આપી શકાય.
- ‘રાજા રવિ વર્માએ પોતાનામાં રહેલા દેશીય અને સાંસ્કૃતિક ભાવબોધને જીવંત રાખવા, વિકસિત કરવા અને એને પોતાનાં અનન્ય ચિત્રોમાં ઢાળવા માટે હંમેશાં જાગ્રત પ્રયત્નો કર્યા.’
- રાજા રવિ વર્માને કારણે ‘ચિત્રની એક પ્રબળ વિચારોત્તેજક શક્તિશાળી માધ્યમ તરીકે સમજુ-શિક્ષિત સમાજમાં ગંભીરપણે પ્રતિષ્ઠા થતી ગઈ.’
- ‘વ્યાસ, વાલ્મીકિ, કાલિદાસ, ભવભૂતિએ પોતાનાં કાવ્યસર્જનમાં જેવો આનંદ અનુભવ્યો હશે, એવો જ આનંદ રવિ વર્માએ કાવ્યકૃતિઓના

માર્મિક સંદર્ભોનાં ચિત્રરૂપનું નિર્માણ કરીને માણ્યો હશે.’

લેખકે રવિ વર્માની ઍશી જેટલી કલાકૃતિઓનો યથાયોગ્ય સંદર્ભમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે, ‘દારિદ્રય’, ‘શંકુતલાનો પ્રેમપત્ર’ કે ‘નળ-દમયંતી’ જેવાં ચિત્રોનું વર્ણન પણ કર્યું છે. નાયકના બાળપણનું કિલિમાનુર, યુવાન વયનું કોલ્યુર, 1897નો પ્લેગ કે ચિત્રસમ્રાટના અંતકાળ જેવાં વર્ણનો આકર્ષક છે. રવિ વર્માના ચિત્રવિચારના સંદર્ભમાં ભારતીય સ્ત્રીઓની સાડીઓ વિશે ભરતભાઈએ લખેલું પોણું પાનું લાજવાબ છે.

આખાય પુસ્તકમાં નાયકના સમયના રાજકીય-સામાજિક-સાંસ્કૃતિક બનાવો અને સમકાલીન વ્યક્તિઓને આવશ્યકતા મુજબ વિવેકપૂર્વક વણી લેવામાં આવ્યાં છે. ચરિત્રકારે હકીકતો અને બનાવોનું સુવાચ્ય કથન કર્યું છે. પણ તેમાં કથાતત્ત્વ ઉમેર્યું નથી. લેખક એમ પણ સ્પષ્ટ કરે છે કે ‘ચિત્રોની કોઈ કલાકીય મીમાંસા કરવાનો મારો પ્રયાસ નથી, કેમ કે એ કામ માટે હું લાયક પણ ન ગણાઉં.’

રવિ વર્મા પર રણજિત દેસાઈની મરાઠી નવલકથા, એન.સી.ઈ.આર.ટી.નું હિંદી પુસ્તક, કેતન મહેતાની હિંદી ફિલ્મ અને ભરતભાઈએ લખેલું પુસ્તક એ ચારેયમાં આ લખનારને આનંદ પડ્યો છે તે ચિત્રકારની મહત્તા છે.

ઓગણીસમા અંતિમ પ્રકરણ ‘ત્યારે-અત્યારે’ના પહેલા અરધા હિસ્સામાં લેખક રવિ વર્માના જીવનકાર્યનું વિહંગાવલોકન કરે છે. ત્યાર બાદ આ ચિત્રસમ્રાટના સર્જનરાશિ સંદર્ભે ગયાં ચારેક દાયકામાં થયેલી ગતિવિધીઓની માહિતી આપે છે: વર્ષોથી તેમનાં ચિત્રો પરથી ઊતરી આવેલી કેલેન્ડર અને પોસ્ટર આર્ટ, 1971 માં તેમના પરની ટપાલટિકટ, તેમનાં ચિત્રોનો 1993માં વિરોધ, 2008માં તેમના ચિત્ર પરથી બનેલી રેશમની આઠ કિલો વજન ધરાવતી ચાળીસ લાખ રૂપિયાની રેશમી સાડી, 2009માં થયેલું તેમના ઓલિયોગ્રાફસનું કેટલોગ, 2014માં કેતન મહેતાએ બનાવેલી ‘રંગ રસિયા’ ફિલ્મ, 2017માં તેમના એક ચિત્રનું આશરે 11.9 કરોડ રૂપિયામાં વેચાણ, દક્ષિણની જાણીતી અભિનેત્રીઓને મોડેલ તરીકે રાખીને રવિ વર્માનાં ચિત્રો પરથી બનાવવામાં આવેલું કેલેન્ડર ચેન્નાઈના ‘નામ’ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટે ફેબ્રુઆરી 2020માં બહાર પાડ્યું. ભરતભાઈનું પુસ્તક 2021માં પ્રસિદ્ધ થયું!

પુસ્તકની પૂરક સામગ્રીમાં ચરિત્રનાયકની વિગતપૂર્ણ તવારીખ અને સંદર્ભ-ગ્રંથોની યાદી ઉપરાંત પહેલાં પરિશિષ્ટ તરીકે હસુ યાજ્ઞિકનો પુસ્તક વિશેનો લેખ છે (પ્રસ્તાવના વિવેચક નરેશ વેદની છે). બીજા પરિશિષ્ટમાં ‘રવિ વર્માનાં ચિત્રોની આંશિક માહિતી’ વાંચવા મળે છે. કુલ 193 ચિત્રોની માહિતી છે. દરેક ચિત્ર જે સંગ્રહમાં છે તેના ઉલ્લેખ સાથે આ મુજબ નોંધ કરવામાં આવી છે : ‘અપ્પારો ગૅલરી : કીચક KEECHAKA, સ્કેચ, 14.5 x 10, 1896. જૂજ ચિત્રો બાદ કરતાં બધાં કેનવાસ કરેલાં તૈલચિત્રો છે.

પાંત્રીસમા વર્ષે ગુજરાતની એક યુવા પ્રતિભા તરીકે રાષ્ટ્રીય સન્માન મેળવનાર ગુજરાતીના અધ્યાપક અને નોંધપાત્ર સમકાલીન કવિ ભરત ખેનીનો

આ સિદ્ધિ સુધીનો પ્રવાસ હૃદયસ્પર્શી છે. એક મિત્રે કહ્યું, ‘ગારિયાધાર પાસેના એક નાના ગામનો એક જુવાન આટલું મસ્ત પુસ્તક લખે એ જોઈને જ એને અવોડ આપી જ દેવો જોઈએ.’

તાલુકાની કોલેજમાં બી.એ. પછીની પદવી ભાવેણાથી. તેમણે પુસ્તક અર્પણ કર્યું છે : ‘મારા જીવનઘડતરમાં મહત્ત્વનો ફાળો આપનાર ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્ય ભવન, મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજી ભાવનગર યુનિવર્સિટી અને એન. એસ. પટેલ કોલેજ, આણંદ – ને’.

અધ્યાપક તરીકેની પહેલી જ નોકરી આણંદમાં હતી. પિતાના અવસાન, પારિવારિક-આર્થિક-સામજિક જવાબદારીઓની ભીંસ અને ઘર-વતનઝુરાપાના દિવસો હતા. એવા તબક્કે વડોદરા જઈને લક્ષ્મીવિલાસ પેલેસ અને મહારાજા ફતેસિંહ મ્યુઝિયમમાં રાખવામાં આવેલાં ‘રાજા રવિ વર્માનાં ત્રીસેક ચિત્રોએ મન-હૃદયમાં ભારે આકર્ષણ જમાવેલું’. ભરતભાઈને વિચાર આવ્યો કે ‘આ ચિત્રો અને ચિત્રકાર વિશે પણ કામ થવું જ જોઈએ ! પણ કરે કોણ? એ પણ એક પ્રશ્ન હતો. અને જવાબ મળ્યો કે તું જ કર ને ! બસ અહીંથી આ પડકારજનક સફરની શરૂઆત થઈ.’ ભરતભાઈએ પુસ્તકો એકઠાં કરવા માંડ્યાં. ‘ખિસ્સામાં પાવલી પણ ન હતી’ ત્યારે એક મિત્રની મદદથી 3950 રૂપિયાનો મહત્ત્વનો ગ્રંથ ખરીદ્યો. બીજાંય પુસ્તકો વસાવ્યાં. અંગ્રેજી, હિંદી અને મરાઠી ગ્રંથો વાંચ્યાં, ટાંચણો પરથી કાચી નોંધો તૈયાર કરી.

દાહોદ જિલ્લાના અંતરિયાળ તાલુકા ગરબાડાની સરકારી કોલેજમાં નોકરી મળી. પી.એચ.ડી. કર્યું. પુસ્તકલેખનનું કામ દૂર રહી ગયું. અહીંના માહોલમાં ભરતભાઈને તેમની ‘અંદર રહેલા અધ્યાપકનું બાળમરણ ન થઈ જાય તેનું ખાસ ધ્યાન રાખવું પડે એવી વિષમ પરિસ્થિતિ સર્જાઈ.’ તેમાંથી ‘બચવા માટે’ રાજા રવિ વર્માનું ‘અભરાઈ પર ચઢી ગયેલું કાર્ય ફરી હાથ પર લેવાનું થયું.’ આપત્તિઓની વચ્ચે પણ પોતાનો નિર્ધાર પૂરો કરીને જ જંપવાની ભરતભાઈની મક્કમતા ખૂબ પ્રશંસનીય છે. નિર્માણખર્ચ વધારે હોય તેવું આ પુસ્તક લેખકે પોતે પ્રકાશિત કર્યું છે તે પણ વિચારણીય બાબત છે.

એપ્રિલ મહિનામાં ‘રાજા રવિ વર્મા’ પુસ્તકને નર્મદ ચંદ્રક જાહેર થયો. આ શનિવારે લેખકને સાવરકુંડલાના શ્રીવિદ્યાગુરુ ફાઉન્ડેશનનો નાનાભાઈ જેબલિયા સ્મૃતિ સાહિત્ય પુરસ્કાર આપવામાં આવશે.

પુરસ્કાર સમારંભના પછીના દિવસે 28 ડિસેમ્બર હતી. 1881 ના વર્ષની આ તારીખે રાજા રવિ વર્મા સયાજીરાવ ગાયકવાડ(ત્રીજા)ના રાજ્યાભિષેકના અવસરે વડોદરા દરબારમાં હાજર હતા.

28 ડિસેમ્બર 2022ના દિવસે યુવા પ્રતિભા પુરસ્કાર સન્માનિત ભરત ખેનીએ સાહિત્ય અકાદેમીના દિલ્હી દરબારમાં રાજા રવિ વર્માના ચરિત્રની વાત કરી !

(28 ડિસેમ્બર 2022)

ગુજરાતની રંગભૂમિના અવલોકનકાર
એસ.ડી. દેસાઈને અલવિદા !

સંજય સ્વાતિ ભાવે

ગુજરાતી રંગભૂમિના વિવેચક અને અંગ્રેજીના અધ્યાપક ડૉ. સુરેશ દેસાઈનું 13 ડિસેમ્બરે, 85 વર્ષની વયે અમદાવાદમાં હૃદયરોગના હુમલાથી અવસાન થયું. અમદાવાદના કલાકારો અને નાટ્યપ્રેમીઓમાં 'એસ.ડી.' તરીખે ઓળખાતા સુરેશભાઈએ 1980ના દાયકાથી લઈને પચીસેક વર્ષ અમદાવાદમાં ભજવાયેલાં પાંચસો જેટલાં નાટકોનાં આસ્વાદલક્ષી અવલોકનો લખ્યાં છે. તેમાંથી મોટા ભાગનાં બધાં 'ધ ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા'ની અમદાવાદ આવૃત્તિમાં સાતત્યથી પ્રસિદ્ધ થતાં રહ્યાં હતાં. ઉપરાંત આ અખબારમાં એસ.ડી. નાટ્યપ્રવૃત્તિને લગતી પ્રાસંગિક નોંધો અને રંગભૂમિને વ્યાપક સામાજિક-સાંસ્કૃતિક સંદર્ભમાં જોતા વિચારપૂર્ણ લેખો પણ લખતા. સુરેશભાઈના અખબારી નાટ્યવિમર્શના ત્રણ દળદાર સંચયો ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીએ કાળક્રમે પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે, જેમાંથી અમદાવાદના ગુજરાતી તખ્તાના એક લાંબા તબક્કાનો સૌહાર્દપૂર્ણ આલેખ મળે છે. પુસ્તકત્રયીમાં રંગકર્મીઓની નિષ્ઠાને પોંખવાનો અને રંગભૂમિની સમૃદ્ધિને લોકો સુધી પહોંચાડવાનો લેખકનો અકૃત્રિમ ઉમળકો દેખાય છે. ઉપરાંત તાજગીભરી, લહેજતદાર અને સહજ શૈલીમાં લખાયેલી અંગ્રેજી ભાષા વાંચવાનો અનેરો આનંદ આવે છે.

અંગ્રેજીના અધ્યાપક તરીકે અમદાવાદની એચ. એલ. કોમર્સ કોલેજમાં વિદ્યાર્થીપ્રિય બનેલા દેસાઈસાહેબના વિશેષ અભ્યાસનો વિષય ઇન્ગ્લિશ લેન્ગ્વેજ ટીચિન્ગ (ઇ.એલ.ટી) હતો. તેના માટેનો ડિપ્લોમા તેમણે હૈદરાબાદની વિશ્વવિખ્યાત સેન્ટ્રલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઇન્ગ્લિશ એન્ડ ફોરિન લેન્ગ્વેજીસમાંથી મેળવ્યો હતો. અંગ્રેજી ભાષા શીખવા માટેનાં, ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસે પ્રસિદ્ધ કરેલાં બે પુસ્તકોના તેઓ સહલેખક છે. તેમણે અંગ્રેજીમાં વાણિજ્યિક પત્રવ્યવહાર (કોમર્શિયલ કોરસ્પોન્ડન્સ)નાં નમૂનેદાર પુસ્તકો પણ લખ્યાં છે. તેમાં પત્રવ્યવહાર માટેનાં સરનામામાં શેક્સપિયર સરાઈ, રવીન્દ્ર ભવન, શરદ પલ્લી, પ્રેમચંદ નગર જેવાં સ્થળનામો આવે છે !

અંગ્રેજી ભાષા-સાહિત્યના જાણકાર તરીકે દેસાઈ સાહેબની ઊંચાઈનો

અંદાજ ગાંધીનગરમાં રહેતા નિવૃત્ત સરકારી અધિકારી અને અંગ્રેજી સાહિત્યના નોંધપાત્ર વાચક વિજય જોશીએ વોટ્સએપમાં લખેલા હૃદયસ્પર્શી સંદેશમાંથી આવે છે :

I am grieved and bereaved on the passing of Mr. S. D Desai. Alas, persons of his calibre are fast fading away, leaving me cold.

His articles in The Times and elsewhere attested to his perceptive observation on drama and the teaching of English. He deserved a better deal than just being an Assistant Professor of English at H. L. College of Commerce, Amdavad, where English was relegated to a secondary status.

I enjoyed speaking to him, as he was one of those few academics of the old school, who had retained the flavours of British English. The PGDTE qualification from the EFL University, Hyderabad, greatly helped him hone his skills in English.

ઇન્વિલશ ભાષા સાથેના તેમના ઘરોબાની જેમ દેસાઈસાહેબનો જીવનરસ પણ આખર સુધી જળવાઈ રહ્યો. સહસ્રચન્દ્રદર્શન પછી પણ તેઓ સિત્તેર-પંચોતેરના લાગતા અને તેમની વાતચીતમાં ચાળીસના વયનો તરવરાટ અનુભવાતો. અવસાનના એકાદ અઠવાડિયા પહેલાં, હંમેશ મુજબ અમદાવાદના ‘નટરાણી’ નાટ્યગૃહમાં પ્રેક્ષકોને મળ્યા હતા. તે દિવસોમાં તેઓ યોગના વર્ગોમાં તેમના સાથીદારોને પણ મળ્યા હતા. તેમણે પાસઠમા વર્ષની આસપાસ યોગાસનો શરૂ કર્યા હતાં, જે આખર સુધી ચાલુ હતાં. તેઓ આસનો કરતા હોય તેવો હમણાં એકાદ વર્ષ પહેલાંનો વીડિયો જોવા મળ્યો હતો. નિવૃત્તિ બાદ ચાર-પાંચ વર્ષે કાર શીખ્યા અને ફાસ્ટ ચલાવતા ! ડિજિટલ સજ્જતા હાંસલ કરી હતી. સપ્ટેમ્બર 2020 ના અરસામાં ‘કર્મયોગી’ સંસ્થાના ઉપક્રમે ત્રણ દિવસનો ‘ક્રિએટિવ રાઈટિંગ’નો ઓનલાઈન વર્કશોપ કરાવ્યો. તેમાં ભાગ લેનાર તાલીમાર્થીઓના ફેઈસબુક પરના પ્રતિભાવ વાંચતાં દેસાઈસાહેબ નાપટ તેમજ પરિશ્રમનો, અને તાલીમાર્થીઓએ અનુભવેલ ઉપલબ્ધિનો અંદાજ આવે છે. સામયિકોમાં અને ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ પર અંગ્રેજીમાં સમીક્ષાલેખન પણ ચાલતું રહેતું. ‘નર્તકી’, ‘શ્રુતિ’, ‘નર્તનમ’ અને ‘એટેન્ડન્સ’ નામનાં નૃત્યસમીક્ષાનાં ડિજિટલ સામયિકોમાં પણ તેમણે ગયાં પાંચેક વર્ષ દરમિયાન લખ્યું હતું. વિનોદ જોશીનાં ગુજરાતી સર્ગકાવ્ય ‘સૈરન્દ્રી’ પરનો લેખ ‘નર્તકી’માં ઓક્ટોબર 2021માં પ્રસિદ્ધ થયો છે. ‘ક્રિએટિવ યાત્રા’ પોર્ટલ પર તેમનાં પાંચ નાટ્યાવલોકનો વાંચવા મળે છે, અને છઠ્ઠો લેખ પુસ્તકપરિચયનો જે પરબ ❖ જાન્યુઆરી, 2023

તેમણે હમણાં છ મહિના પહેલાં પંચ્યાશી નજીકની વયે લખેલો છે.

નાટ્યાવલોકનની બાબતમાં એસ.ડી.નો અભિગમ મુખ્યત્વે ભજવણીનાં ઊજળાં પાસાં બતાવવાનો તેમજ રંગકર્મીઓને શાબાશી આપવાનો રહેતો. નાટકના લેખક, દિગ્દર્શક, વૃંદ ઉપરાંત નાના-મોટા તમામ કલાકારો અને પડદા પાછળના કસબીઓનાં નામ અવલોકનમાં સમાવી લઈને તેની કદર કરવાની પરિપાટી એસ.ડી.એ, છાપની કોલમની શબ્દમર્યાદાની વચ્ચે પણ કુનેહપૂર્વક વિકસાવી હતી. ભૂલો બતાવવાના વિકલ્પે તેઓ મિતભાષી સૂચન કરતા. અમદાવાદના તખ્તાની ઓછામાં ઓછી બે પેઢીને ‘એસ.ડી.’ માટે આદર હતો. અવેતન કે સમાંતર રંગભૂમિમાં નવું નાટક ભજવાય એટલે ‘એસ. ડી. આવવાના છે’, ‘એસ. ડી. આવ્યા હતા’થી લઈને ‘એસ.ડી.એ લખ્યું છે, એટલે જોવું પડે’ એવી વાતો ગંભીરતાપૂર્વક થતી. શેરીનાટક, સમાંતર રંગભૂમિના પ્રયોગો, બાળનાટકો, નાટ્યસ્પર્ધાઓ અને ઉત્સવો, વાચિકમના કાર્યક્રમો, વ્યાવસાયિક નાટકો, લોકનૃત્ય, શાસ્ત્રીય નૃત્ય, નાટ્યશિબિર, જૂથચર્ચા જેવી રંગમંચની લગભગ દરેક પ્રવૃત્તિમાં એસ.ડી. ત્રીસેક વર્ષ સુધી ઊલટથી હાજર રહ્યા હતા, એટલું જ નહીં પણ એના વિશે ઉમળકાથી લખ્યું પણ હતું. તેમના અખબારી અવલોકનોનાં કતરણો કેટલાય કલાકારો અને તેમના પરિવારજનોએ જાણે પ્રમાણપત્ર તરીકે સાચવી રાખ્યા છે.

એસ.ડી. પ્રથમ પરિચયે ઘણાં વિવેચકોની જેમ ધીરગંભીર અને અતડા હોય એવી છાપ ઉપજાવી શકે. પણ વિવેચકો અઘરા, આખાબોલા અને અકોણા હોય છે એવા અનુભવો તે ભૂંસી પણ શકે. એસ.ડી.ને કદાચ વિવેચકીય લખતાં આવડતું જ ન હતું, કારણ કે તે લખે છે તે બધું સમજાઈ જ જાય છે, એટલું જ નહીં, તેમાં મજા પણ આવે છે ! તેમની નાટ્યસમીક્ષાનો સ્થાયી ભાવ રંગભૂમિ માટેનો ઊંડો લગાવ અને રંગકર્મી માટેની સાચકલી સહૃદયતા બને છે.

જનવાદી નાટ્યપ્રવૃત્તિ, ગુજરાત સાંસ્કૃતિક પ્રમાણપત્ર બોર્ડ કહેતાં સેન્સર બોર્ડ સામે રંગકર્મીઓની લડત વિશેના તેમનાં લખાણો, ‘સંવેદન સાંસ્કૃતિક મંચ’ના કે ગદર અને આનંદ પટવર્ધન જેવા સાંસ્કૃતિક કર્મશીલોના કાર્યક્રમોમાં તેમની હાજરી, ‘મી નથુરામ ગોડસે બોલતોય’ નાટકને સંચત રીતે વખોડતો લેખ, ગુજરાતમાં 2002ના રમાખાણો દરમિયાન તેમની વ્યથિત મનઃસ્થિતિ, કાબુલના પતન પછી તાલીબાની અફઘાનિસ્તાનમાં સ્ત્રીઓની હાલત વિશે ફેસબુક પર તેમણે લખેલી મનોવેદનામાં સંવેદનશીલ વ્યક્તિ અને પ્રગતિશીલ નાગરિક સુરેશભાઈ દેખાય છે.

એસ.ડી. દેસાઈ પહેલા પુસ્તક Happenings : Theatre in Gujarat in the Eighties(1990)ના આરંભે લખે છે: ‘નાટકમાં એકાદ-બેવેશ ભજવનાર, નાટ્યકલાની બે-એક અઠવાડિયાની તાલીમ લેનાર, અને થોડાંક એકાંકીનું દિગ્દર્શન કરનાર

શબ્દ એક આખા દાયકામાં થયેલાં નાટ્યપ્રયોગોનું મૂલ્યાંકન કરવા બેસે એ ખુદ જ એક નાટકીય પરિસ્થિતિ છે.’ પહેલા પ્રકરણમાં આઠમા દાયકાની ગુજરાતી રંગભૂમિનું પરિદેશ્ય મળે છે. તેમાં લગભગ દરેક નાટ્યવૃંદની પ્રવૃત્તિઓ, ઉપરાંત એન્વાયર્નમેન્ટલ થિએટર, શેરીનાટક, નૃત્યનાટક, બર્વોલ્ટ બ્રોખ્તના પ્રભાવ હેઠળનાં નાટકો જેવા તે સમયના પ્રવાહો વિશે માહિતી મળે છે. પછીનાં બે પ્રકરણોમાં અનુક્રમે નવોદિત અને સ્થાપિત કલાકારોના નાટ્યપ્રયોગોનાં અવલોકનો છે. ચોથો વિભાગ નીવડેલાં કલાકારોની મુલાકાતો અને શબ્દચિત્રોનો છે : અમૃત જાની, જશવંત ઠાકર, દામિની મહેતા, માર્સેલ માર્સુ, શંભુ મિત્રા અને બીજાં કેટલાંક. છેલ્લા વિભાગમાં મંચની આસપાસ બનેલા બનાવો છે, જેમ કે, રાજ્ય સરકારે સેન્સરશીપ હેઠળ સરૂપ ધ્રુવના ‘રાજપરિવર્તન’ ટેલિવિઝન નાટક અને ચીનુ મોદીના ‘અશ્વમેધ’ રાડિયોનાટકના પ્રસારણનો કરેલો અટકાવ અને સરકાર દ્વારા રંગકર્મીઓના સંમેલનનું આયોજન.

બીજું પુસ્તક More Happenings : Gujarati Theatre Today (2002) નવમા દાયકાને આવરે છે. પહેલા વિભાગ ‘અ વાઈડર પર્સ્પેક્ટિવ’માં પુપુલ જયકર, બંસી કૌલ અને પ્રતાપ ઓઝાની લાંબી મુલાકાતો છે. એક વર્ષની નાટ્યપ્રવૃત્તિનો આલેખ, હસમુખ બારાડીના ‘આખું આયખું ફરીથી’ નાટક વિશેનો એક સ્વસ્થ વિવાદ, ગુજરાત સંગીત અકાદમીની ભૂમિકા, નાટક અને સમાજ વચ્ચેનો સંબંધ જેવા વિષયો પરના લેખો છે. બીજા વિભાગમાં ગોવર્ધન પંચાલ, ચં.ચી. મહેતા, જશવંત ઠાકર, બટુભાઈ ઉમરવાડયા, મહેન્દ્ર જોશી, સફદર હાશમી પરના સ્મરણલેખો છે. ઉપરાંત નાટ્યશિક્ષણની ગુણવત્તા, અસાઈત સાહિત્ય સભાનું યોગદાન, અકાદમીની નિષ્ક્રિયતા, આધુનિકતાના સંદર્ભે નવી તરેહની શોધ, પુસ્તકો તેમજ સામયિકોમાંના નાટ્યલક્ષી લેખો વિશે વાંચવા મળે છે. પછીના બે વિભાગમાં અનુક્રમે 53 પૂરા કદનાં અને 27 નાના નાટકોનાં અવલોકનો મળે છે. છેલ્લો વિભાગ ડેવલપમેન્ટલ થિએટર કહેતાં નોન-ગવર્નમેન્ટ ઓર્ગેનાઈઝેશન (એન.જી.ઓ.) અને કર્મશીલો દ્વારા કરવામાં આવતાં શેરીનાટકો, સમસ્યાપ્રધાન નાટકો, તેમજ પર્યાવરણ અને નારીવાદી નાટકોને લગતો છે.

ત્રીજા પુસ્તકનું નામ Images : Finer Contours of Ahmedabad(2005). આ પુસ્તકમાં નાટક ઉપરાંત બીજી કલાઓ પણ છે. લેખક પ્રસ્તાવનામાં સ્પષ્ટ કરે છે : ‘આ પુસ્તકનાં પાંચ પ્રકરણોમાંથી ચાર આપણા સંસ્કૃતિવારસાની ઝાંખી કરાવે છે. એટલે અહીં નૃત્યકળાનાં નવપ્રવર્તનો છે. લોકસંગીત અને લોકનૃત્ય, હળવું કંઠ્યસંગીત, બાળરંગભૂમિ અને જુદી જુદી ભાષાઓનાં નાટકોની વાત છે. આ પુસ્તકમાં ગુજરાતી થિએટરને પ્રમાણમાં ઓછું સ્થાન છે, કારણ કે તેને લગતાં અલગ પુસ્તકો થયેલાં છે. ચોથા પ્રકરણમાં કેટલાંક વિદેશી નાટકો છે. વળી મેં

દેશના જુદા જુદા પ્રદેશોમાંથી આવતાં અને સ્વરૂપમાં મૌલિકતા હોય એવાં નાટકો પર વિશેષ ધ્યાન આપ્યું છે.’

એટલે અહીં દેશ અને દુનિયાનાં કેટલાંક માતબર નાટકોની ભજવણીઓનો આસ્વાદ છે. પણ આ પુસ્તકનું વૈવિધ્ય ગરબા, ભવાઈ, ઘેર, ભીલી નૃત્ય પરનાં લેખો/અવલોકનો અને એક આખા વિભાગમાં મુકાયેલાં શાસ્ત્રીય નૃત્ય કાર્યક્રમોનાં અવલોકનોમાં છે. સી. એન. શાળાના ‘વિદ્યાવિહાર ગીતો’ કે શ્રેયસ શાળાના ઋતુગીતો, સંગીતસંઘ્યા જેવા કેટલાય કાર્યક્રમો વિશે એસ.ડી.એ લખ્યું છે.

પુસ્તકની પ્રસ્તાવનાનો પહેલો ફકરો જે અમદાવાદે તેમને રંગભૂમિનું રસપાન કરવા-કરાવવાનો વિપુલ અવકાશ પૂરો પાડ્યો છે તેના વિશે છે :

Ahmedabad is much like a tree, which looking skyward, has its roots firmly in the soil. Open and yet preserving, despite vicissitudes, the city has its own distinctive ethos in Western India, which with quiet dedication and tender care, individuals and institutions have been nurturing and enriching.

શહેરને વૃક્ષ તરીકે કલ્પીને તેમણે પુસ્તકના વિભાગનાં નામ આપ્યાં છે : ‘The Fragrance’, ‘The Roots’, ‘The Foliage’, ‘The Birds and The Sky’. આવી સૂઝ પહેલા પુસ્તકના વિભાગોના નામોમાં પણ જોવા મળે છે. તેમાં નાટકની ભજવણીઓને લગતા પાંચ વિભાગનાં નામ શેક્સપિયરના ‘હેમ્લેટ’ નાટકમાં આવતી નટમંડળીને લગતાં ઉચ્ચરણોમાંથી છે : ‘Welcome, Good Friends !’, ‘You’re All Welcome !’, ‘Come, Give Us a Taste of Your Quality’, ‘The Play Is the Thing’, ‘How Like Angels !’

નાટ્યાવલોકન કેટલું રમણીય રીતે કરી શકાય તેની ઝાંખી નીચે ટંકેલા ફકરામાંથી જોઈ શકાશે. તે ડાયના રાવલના દિગ્દર્શનમાં કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણીના ‘વડલો’ નાટકની ફેબ્રુઆરી 1995માં બાળકોએ કરેલી ભજવણીના અવલોકનના પહેલા બે ફકરા છે. તેમાં કૌંસમાં આપેલાં નામ કલાકારોનાં છે :

A banyan tree (Palak). Expansive at the top, yet teaching to go back to roots. Trees, plants, bushes, creepers. Their luxuriant green at places relieved with pink flowers.

Cock-a-doodle-doo (Lipi)! Caw (Kaushal) ! Cuckoo (Atman), A twitter (Juhi) here and a chirp (Bhuvan) there. Everywhere a chirp chirp ! A cock struts out. A sparrow hops about. Here flies a parrot (Rushi). There is that dancing peacock (Lipi). એસ.ડી. દેસાઈના એક કામની જવલ્લે જ નોંધ લેવાઈ છે : તેઓ બટુભાઈ

ઉમરવાડિયાના ‘લોમહર્ષિણી’ (1922) અને ‘માલાદેવી’(1927) નાટકોને અંગ્રેજીમાં લઈ ગયા છે. તેમણે પોતે આ બંનેની સંહિતાનું વાચન અમદાવાદની બ્રિટિશ લાઇબ્રેરીના ઉપક્રમે 1993 અને 1997માં કર્યું હતું, પણ તે સંહિતાઓ પુસ્તક તરીકે પ્રસિદ્ધ થઈ હોવાનું જાણમાં નથી. ‘લોમહર્ષિણી’નું રૂપાંતર Eugeneનામે થયું છે. પુનર્જન્મની ભારતીય કથા સાથેનું ઢગલાબંધ દશ્યોવાળું આ ત્રિઅંકી પાશ્ચાત્ય પરિવેશ સાથેની બે અંકની સઘન નાટ્યકૃતિ બને છે. લોમહર્ષિણી સૌંદર્યવતી માલતી હવે એન્જેલા છે અને નાયક ટેનિસ-પ્લેયર જગતકિશોર એ યુજિન, મૃણાલ ફ્લોરા બને છે અને વાસંતી કલેર. અહીં એરપોર્ટ અને ટેનિસ કોર્ટ, સ્નેક્સ અને બીઅર-બાર છે. અમેરિકન ઢબની ભાષા અને રીતભાત છે, અને પુનર્જન્મ વિશે વિવાદ પણ આવે છે! રૂપાંતરકારે સંવાદોમાં લાગણીશીલતા અને હળવાશ બંનેનું આકર્ષક સંયોજન સાધ્યું છે.

‘માલાદેવી’નો અનુવાદ એ જ નામે છે. કલાકારના અસ્તિત્વનો મહિમા કરતા બટુભાઈના પ્રસ્તારી નાટકને એસ.ડી.એ લાઘવપૂર્ણ અંગ્રેજીમાં ઢાળ્યું છે. સંવાદો નાના તેમજ ઓછા શબ્દોવાળા, પદક્રમમાં વ્યુત્ક્રમ વિનાના અને પ્રવાહી બન્યા છે. સ્થાનિક કે સાંસ્કૃતિક સંદર્ભો ધરાવતા શબ્દપ્રયોગો અનિવાર્ય હોય તો જ સમાવવામાં આવ્યા છે. મૂળ કૃતિ અને અનુવાદ બંનેની વાચનીયતા અને પ્રભાવ અલગ પ્રકારનાં છે.

અંગ્રેજીના જાણીતા અધ્યાપક દિગ્ગિશ મહેતાએ More Happenings પુસ્તકના ચોથા આવરણ પર અંગ્રેજીમાં આ મતલબનું લખ્યું છે :

‘એસ.ડી. દેસાઈ પાસે તખ્તા પરથી બોલવામાં આવેલા સંવાદો માટેનો કાન છે, પાત્રોની મૂવમેન્ટ્સ અને તેમના હાવભાવને તે બારીકાઈથી જુએ છે, નાટકના બદલાતા લયને તે પામે છે, અભિનય અને દિગ્દર્શન પર ચોટદાર નિરીક્ષણ આપે છે.’

ત્રણેય પુસ્તકોમાં નાટકોનાં અને વ્યક્તિઓનાં નામની સૂચિ મળે છે. તેમાંથી કેટલાંક સંદર્ભસૂચક છે. ચૂંટેલા પ્રસ્તુત સંદર્ભો ભાર વિના લખાણમાં મૂકવાં એ એસ.ડી.ની એક ખાસિયત છે.

પુસ્તકત્રયીમાંથી સમજાય છે કે એસ.ડી.ને દેશ અને, એક હદે, દુનિયાનાં ઉત્તમ નાટકો ઘરઆંગણે માણવા મળ્યાં છે. માર્સેલ માર્સુનું ‘માઈમ’, નાસિરુદિન અને બેન્જામિન ગિલાનીનું ‘વેઈટિંગ ફોર ગોદો’, બ્રિટિશ એક્ટર ફ્રેન્ક બેરિનો મેકાર્ડીનો કે સ્ટિફન ઓક્સલીનો ટ્રિસ્ટ્રેમ શેન્ડનો એકપાત્રી પ્રયોગ, સાઓલી મિત્રાનું ‘નાથવતી અનાથવત’, ગ્રીક નાટ્યવૃંદે ભજવેલું ‘એન્ટિગની’ જેવાં એસ. ડી.એ જોયેલાં મહાન નાટ્યપ્રયોગોની યાદી ઘણી ઘણી લાંબી થાય. નાટકો જોઈને તેમના વિશે નિયમિત લખવામાં તેમનો ક્રમ મુંબઈના નાટ્યવિવેચક ઉત્પલ ભાયાણી પરબ ❖ જાન્યુઆરી, 2023

પછી બીજો છે, અમદાવાદમાં તેઓ પહેલા છે, અને સંભવતઃ પછીના કમે આજ દિન સુધી તો કોઈ નથી.

લોકરુચિના ઘડતરના સંદર્ભે એસ.ડી.ના પ્રદાનને ઓસ્ટ્રેલિયન રંગકર્મી બૅરિ અન્ડરવૂડે (1944-2008) સરસ રીતે ઉપસાવ્યું છે. ‘બૅરિભાઈ’ અમદાવાદના ‘વ્લેકાર્ટ’ નાટ્યવૃંદ સાથે અંગ્રેજી નાટકો કરનાર અભિનેતા-દિગ્દર્શક અને ગુજરાતની પૂર્વ પટ્ટીના આદિવાસીઓમાં કામ કરનાર સમાજસેવક હતા. More Happenings પુસ્તકના ચોથા આવરણ પર અન્ડરવૂડે અંગ્રેજીમાં આ મતલબનું લખ્યું છે:

‘લંડન અને ન્યૂયૉર્ક જેવા વિશ્વના મહાન કલાકેન્દ્રોમાં રંગભૂમિ સતત ધબકતી અને નવા આયામ પામતી હોય છે. ત્યાં ક્રિટિકની ભૂમિકા લોકોને નાટ્યક્ષેત્રના નવા પ્રવાહોથી વાકેફ રાખીને રંગભૂમિનું ઉચ્ચ ધોરણ જળવાઈ રહે તે જોવાની હોય છે. પણ ગુજરાતમાં જ્યાં રંગભૂમિ ટકવા માટે મથી રહી હોય ત્યાં વિવેચકની ભૂમિકા વધુ સૂક્ષ્મ છે. કલાકાર, દિગ્દર્શક, લેખકની સાથે વિવેચક પણ રંગભૂમિની મથામણનો હિસ્સો હોય છે, એણે કલાકારની પંપાળ અને તેના પ્રોત્સાહનનું કામ કરવાનું હોય છે. વિવેચકે કશાયને કડકાઈથી વખોડવાનું નથી હોતું, એની કડકાઈથી ઊગતા કલાકારો હિમ્મત હારી જાય, પ્રેક્ષકો નાટકથી આઘા થઈ જાય એ બનવાજોગ છે. એટલે અહીંતહીં દેખાતા કૌશલના ચમકારને તેણે આવકારવાના હોય. વળી કલાકારો ક્યાં થાપ ખાય છે તે સમીક્ષકે બતાવવાનું હોય અને લોકોને નાટક જોવા જતા કરવાના હોય. આ અઘરી અને નાજુક ભૂમિકા એસ.ડી. દેસાઈએ પ્રશંસનીય રીતે ભજવી છે. તેમનાં અવલોકનોમાં વિદ્વત્તા છે, પણ તેનો ભાર નથી. એ જેન્ટલમન – સદ્ગૃહસ્થ છે. તેમની રુચિમાં અચૂકણે અભિજાત્ય છે. તે પોતાની ટીકા રજૂ કરવામાં સ્પષ્ટ છે, પણ એમના આખાબોલાપણામાં આત્મીયતા છે.’

એસ.ડી.ના અવલોકનરાશિએ ગુજરાતી રંગભૂમિને અંગ્રેજી અખબાર થકી વાચકો સુધી પહોંચાડવાનું કામ કર્યું, જે ખુદ ગુજરાતી અખબારોએ ન કર્યું. વધુ મહત્ત્વનું એ કે સોશિયલ મીડિયાનાં અનેક વર્ષો પૂર્વે તેમણે દેશના એક ખૂબ મોટા અખબાર થકી તમામ પ્રકારના રંગકર્મીઓની કદર બૂજ અહેસાન કે ઉદારતાના ભાવ વિના કરી. અમદાવાદના રંગકર્મીઓના મનમાં તેમની કલાના એક ખૂબ સદૃઢ્ય ભાવક-સમીક્ષક-આસ્વાદક એસ. ડી. દેસાઈસાહેબનું નામ અંકાયેલું છે.

(29 ડિસેમ્બર 2022)

‘કેલિડોસ્કોપ’ : વિચારોનું દૃશ્યપટલ

ડિમ્પલ પીયૂષ આશાપુરી

“જિંદગી એટલે તમારા અસ્તિત્વની ઓળખ નહીં, જિંદગી
એટલે તમારા અસ્તિત્વનું સર્જન”

- જ્યોર્જ બર્નાર્ડ શો

જેમનું સર્જન જ એમના અસ્તિત્વની ઓળખ બન્યું એવા સબળ વાર્તાકાર, સર્જનશીલ, પ્રયોગશીલ નવલકથાકાર, સંનિષ્ઠ પત્રકાર, મૂલ્યનિષ્ઠ શિક્ષક એટલે મોહમ્મદ માંકડ. જીવનના દરેક તબક્કે જેમનું સાહિત્ય આબાલ-વૃદ્ધ દરેક વય સાથેનું તાદાત્મ્ય જાળવી, જીવનનાં ઝીણાં અવલોકનો, અનુભવોનો નિયોડ સરળ શૈલીમાં, ઉદાહરણો ટાંકીને વાચકની સમક્ષ એવી રીતે રજૂ થતું કે, દરેક વાચક તેમાં ઓળઘોળ બની જાય. એ પછી ‘ચંપૂકથાઓ’થી બાળવયના વાચકોને આકર્ષતા મોહમ્મદ માંકડ હોય કે પછી ‘અદૃશ્ય વાડ ઓળંગતા રહો’ એ વિચાર સાથે જીવનના દરેક તબક્કે ક્યાંક પ્રોત્સાહક બળ પૂરું પાડતા, વાચકને પોતીકા-વડીલ સમા લાગતા મોહમ્મદ માંકડ હોય.... ગુજરાતી ભાષાનો તેમનો સરળ શબ્દ-વૈભવ, સામાન્ય ઉદાહરણોમાં છુપાયેલ ઉચ્ચ દૃષ્ટિકોણ એમના વાચકોને સતત આકર્ષિત કરતા રહ્યા છે. ‘સંદેશ’ દૈનિકપત્રમાં આવતી સાપ્તાહિક કૉલમ ‘કેલિડોસ્કોપ’ તેમની લોકપ્રિયતાનું જ એક અભિન્ન અંગ પુરવાર થયું છે.

સાત દાયકા કરતાં વધુ સમયથી તેમના સાંસ્કૃતિક અને ચિંતનસાહિત્ય દ્વારા સાહિત્યવિશ્વની ઉત્તમ સેવા જેમણે આપી છે તેવા મોહમ્મદ માંકડનો જન્મ ગુજરાતના ભાવનગર જિલ્લાના (હવે બોટાદ જિલ્લામાં) પાળીયાદ ગામમાં ૧૩ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૨૮ના રોજ થયો હતો. તેમણે બી.એ. સુધીનો અભ્યાસ કર્યો અને બોટાદ ખાતે માધ્યમિક શાળામાં શિક્ષક તરીકે સેવા આપી. ત્યારબાદ તેઓ લેખન માટે સુરેન્દ્રનગર ખાતે સ્થાયી થયા.

૧૯૮૨થી ૧૯૯૨ સુધી તેમણે ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીના પ્રથમ ચેરમેન તરીકે સેવાઓ આપી. તેઓ ગુજરાત પબ્લિક સર્વિસ કમિશનના સભ્ય ૧૯૮૪ થી ૧૯૯૦ સુધી રહ્યા. તેઓ ગુજરાત યુનિવર્સિટીના સેનેટસભ્ય પણ હતા.

મોહમ્મદ માંકડે ‘કેલિડોસ્કોપ’ નામની કટારમાં ‘ગુજરાત સમાચાર’માં વર્ષો સુધી લખ્યું હતું. તેમણે ‘કાયર’ (૧૯૫૬), ‘ધુમ્મસ’ (૧૯૬૫), ‘અજાણ્યા બે જણ’ (૧૯૬૮), ‘ઞાહણરાત્રિ’, ‘મોરપીંછના રંગ’, ‘વંચિતા’, ‘રાતવાસો’, ‘ખેલ’, પરબ ❖ જાન્યુઆરી, ૨૦૨૩

‘દંતકથા’, ‘મંદારવૃક્ષ નીચે’, ‘બંધ નગર’ (બે ભાગ: ૧૯૮૬, ૧૯૮૭), ‘ઝંખના’ (૧૯૮૭), ‘અનુત્તર’ (૧૯૮૮) અને ‘અશ્વદોડ’ (૧૯૮૩) જેવી નવલકથાઓનું સર્જન કર્યું.

તેમની ટૂંકી વાર્તાઓમાં ‘માટીની મૂર્તિઓ’ (૧૯૫૨), ‘મનના મોરાદ’ (૧૯૬૧), ‘વાત વાતમાં’ (૧૯૬૬), ‘તપ’ (૧૯૭૪), ‘ઝાકળનાં મોતી’ અને ‘મોહમ્મદ માંકડની વાર્તાઓ’ (બે ભાગ, ૧૯૮૮)નો સમાવેશ થાય છે.

‘આજની ક્ષણ’, ‘કેલિડોસ્કોપ’ના ચાર ભાગ, ‘સુખ એટલે’ (૧૯૮૪), ‘આપણે માણસ’ના બે ભાગ અને ‘ઉજાસ’ (૧૯૮૦) તેમના નિબંધસંગ્રહો છે.

‘ચંપુકથાઓ’ના બે ભાગમાં બાળવાર્તાઓનો સમાવેશ થાય છે.

આ સાહિત્યકારે સમાજજીવન જીવવાની નવી દિશા, નવી દૃષ્ટિ કેળવી શકે એ માટે ‘અંધારાને ગાળો આપવા કરતાં અંધકારમાં એક મીણબત્તી પ્રગટાવી શકો એ અંધારામાં રહેલ એક અવકાશ’ તેમણે વાચક સમક્ષ દર્શાવ્યો. જીવનના ઘણાબધા પ્રશ્નો માણસને મૂઝવી નાખે પણ એક શબ્દ નવચેતના અર્પી જીવનમાં નવીન ઊર્જા બક્ષે જે અનેકોના જીવનને ફલિતાર્થ કરી દે, ઉગારી દે. આબાલ-વૃદ્ધ, વડીલ સૌને માટે પ્રેરણાદાયી ચિંતન રજૂ કરી સમાજને હકારાત્મક અભિગમ પૂરો પાડવા બદલ સાહિત્યજગત હંમેશાં તેમનું ઋણી રહેશે.

મોહમ્મદ માંકડની ‘ફૂલછાબ’ થકી શરૂ થયેલ કારકિર્દી ગુજરાતના માતબર દૈનિક ‘સંદેશ’ના ‘કેલિડોસ્કોપ’ સુધી પહોંચી તથા ‘સંદેશ’માં તેમની ધારાવાહિક નવલકથાઓએ તેમને પ્રચંડ લોકચાહના અપાવી એ સાહિત્યજગતમાં તેમનું કદ નક્કી કરે છે. માત્ર સાહિત્ય જ નહીં પણ વિશ્વના દરેક માનવીનો વિસામો કહેવાય એવું, દુનિયાનો છેડો એટલે ‘ઘર’-પરિવાર સુધી એમણે એમના વ્યક્તિત્વની મહેક પ્રસરાવી છે. જીવનના ઉત્તરાર્ધમાં પણ એમની સેવામાં ખડે પગે હોંશથી ઊભેલો પરિવાર એ તેમના વિચારોની પૂંજ જ ગણી શકાય. જે તેમણે વારસામાં પોતાના પરિવારને આપી હતી. આવા અદના સત્ત્વશીલ સાહિત્યકાર વિશે એમના જ શબ્દોમાં કહી શકાય : ‘કોણ કહે છે કે, હૃદય બોલી શકતું નથી? શબ્દો જે ક્યારેય કહી શકાતા નથી એવી દિલની વાત માનવી શબ્દો વિના જ વ્યક્ત કરે છે અને દરેક વખતે એની અભિવ્યક્તિ વિશિષ્ટ હોય છે અને લથડી પડેલા માણસને એવા તાજા ઉમળકાની જ જરૂર હોય છે.’ સાહિત્યજગતમાં આ ઉમળકો વાચકોના મનમાં સદાય છલકતો ઊભરાતો રહેશે..

જિંદગીમાં એકબીજા સાથે જીવતાં જીવતાં આપણે બધા અકડાઈ જઈએ છીએ પણ માનવી દરમાં રહેતી શાહુડી જેવા છે. તેમને એકમેકના કાંટા ભોંકતા રહે છે પણ ઠંડીમાં એકમેકની હૂંફ વગર પણ ચાલતું નથી. નજીક હોય તેની ખામી જલ્દી દેખાય છે. કાંટા વગરની શાહુડી અને અવગુણ વગરનો માણસ હોઈ જ ન

શકે. દરેક માણસ ખામીઓનો પટારો છે. ‘જે ખામીઓનો સ્વીકાર કરતાં શીખે તે જ જિંદગી જીવી શકે.’ બીજાને આપણી ઇચ્છા મુજબ ઢાળવાનું અશક્ય છે પરંતુ આપણે આપણી જાતને બીજાને અનુકૂળ બનાવી શકીએ. લીમડાની કડવાશને ભૂલીને તેના ગુણોને સ્વીકારીએ. કડવાશની મીઠાશને જે ઓળખે તે જ સાચો માણસ ગણાય.’ (25 નવેમ્બર 2004, ‘કેલિડોસ્કોપ’, મોહમ્મદ માંકડ.)

આવા પ્રતિભાશાળી, સહૃદયી સર્જક શ્રી મોહમ્મદ માંકડે સાહિત્યજગત તથા દુનિયામાંથી 5 નવેમ્બર, 2022ના રોજ ચિરવિદાય લીધી... પણ તેમના વિચારો આજે પણ વાચકના મનને સમાધાન આપતા ચિરંજીવી રહેશે.. ’

‘સુખ એટલે તમારી પાસે જે ફૂલો હોય તેમાંથી ગજરો બનાવવાની કળા’. (મોહમ્મદ માંકડ). આવી ‘કળાના કસબી’ એટલે મોહમ્મદ માંકડ.. જે વાચકના હૃદયમાં હંમેશાં હકારાત્મકતાની સુવાસ રૂપે મઘમઘતા રહેશે.

બાળસાહિત્ય

ગાવાનાં ગીતો : વિનોદ ગાંધી, 2022, 83, સુવિધાનગર, ભુરાવાવ, ગોધરા, પૃ. 48, રૂ. 150 આગિયા સાથે : મહેશ, સ્પર્શ, 2021, જીવનજ્યોત સોસાયટી, ઘસરા, 10 + 38, રૂ. 99 બિંબુ મદનિયાનાં પરાક્રમો ભાગ-3 : ડૉ. આઈ. કે. વીજળીવાળા, 2020, ‘કિલ્લોલ’, બાળકોનું કિલનિક, ડૉક્ટર હાઉસ, ભાવનગર, પૃ. 72, રૂ. 150 બિંબુ મદનિયાના પરાક્રમો ભાગ-2 : ડૉ. આઈ. કે. વીજળીવાળા, 2019, ‘કિલ્લોલ’, બાળકોનું કિલનિક, ડૉક્ટર હાઉસ, ભાવનગર, પૃ. 90, રૂ. 150 બિંબુ મદનિયાનાં પરાક્રમો ભાગ-4 : ડૉ. આઈ. કે. વીજળીવાળા, 2020, ‘કિલ્લોલ’, બાળકોનું કિલનિક, ડૉક્ટર હાઉસ, ભાવનગર, પૃ. 93, રૂ. 150 બિંબુ મદનિયાનાં પરાક્રમો ભાગ-5 : ડૉ. આઈ. કે. વીજળીવાળા, 2021, ‘કિલ્લોલ’, બાળકોનું કિલનિક, ડૉક્ટર હાઉસ, ભાવનગર, પૃ. 64, રૂ. 150 બિંબુ મદનિયાનાં પરાક્રમો ભાગ-6 : ડૉ. આઈ. કે. વીજળીવાળા, 2021, ‘કિલ્લોલ’ બાળકોનું કિલનિક, ડૉક્ટર હાઉસ, ભાવનગર, પૃ. 80, રૂ. 150 બિંબુ મદનિયાના પરાક્રમો: ડૉ. આઈ. કે. વીજળીવાળા, 2022, ‘કિલ્લોલ’ બાળકોનું કિલનિક, ડૉક્ટર હાઉસ, ભાવનગર, પૃ. 75, રૂ. 150.

રાજસોભાગ મંડળ, સાયલા (ભગતનું ગામ)ના યજમાનપદે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું તેત્રીસમું ત્રિદિવસીય જ્ઞાનસત્ર તા. ૧૬-૧૭-૧૮ ડિસેમ્બર, ૨૦૨૨ના દિવસોમાં સુપેરે સંપન્ન થયું. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના તત્ત્વચિંતનના સાધકોએ સ્થાપેલી આ સંસ્થાનું વિશાળ અને રળિયામણું કેમ્પસ તથા સુવિધામાં સાદગી અને સ્વચ્છતા ઊડીને આંખે વળગે. તા. ૧૬ મીએ બરાબર સાડાબાર વાગે પરિષદના મોભીઓ અને હોદ્દેદારો તથા યજમાન સંસ્થાના મુખ્ય સૂત્રધારોએ સંગીતના સથવારે સભાગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો એ ક્ષણો હરખ અને ગૌરવ જગવતી હતી. અને તરત જ મંચ પર શરૂ થયું નર્મદરચિત ‘જય જય ગરવી ગુજરાત’નું સમૂહગાન!

પ્રારંભિક બેઠકમાં યજમાન સંસ્થાના મંત્રી ચંદ્રકાન્ત વ્યાસે સૌને આવકાર આપ્યો. મુંબઈથી પધારેલ સાધકો મીનળબહેન શાહ અને વિક્રમભાઈ શાહે અધ્યાત્મ અને સાહિત્યના સમન્વયને વર્ણવતી સુંદર રજૂઆત કરી. આવકાર-બેઠકના પ્રમુખ તથા આંતરરાષ્ટ્રીય અહિંસા એવોર્ડવિજેતા ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ પોતે યજમાન અને મહેમાન બંને સંસ્થાઓ સાથે સંકળાયેલા હોવાથી મીઠી મૂંઝવણ અનુભવે છે એમ કહી હળવી શરૂઆત કરી અને સાયલા કેમ ભગતનું ગામ છે તે કહી આ સ્થળનાં આધ્યાત્મિક સ્પંદનો વિશે કહ્યું. ભાઈશ્રી નલિનભાઈ કોઠારીએ એ જ વાત આગળ વધારતાં શ્રીમદ્નાં વચનોનું પઠન કર્યું. સાહિત્યચર્યાના ઉપક્રમ માટે તેમણે આનંદ વ્યક્ત કર્યો અને સૌને આવકાર આપ્યો.

ઉદ્ઘાટન-બેઠકમાં સંચાલનનો દોર પરિષદના મહામંત્રી સમીર ભટ્ટે સંભાળ્યો. તેમણે પરિષદપ્રવૃત્તિઓની વાત કરી ત્યારે સભાને પરિષદમાં નવી આબોહવાનો સંચાર થયાની પ્રતીતિ થઈ. જુદા જુદા કવિઓની કાવ્યપંક્તિ સાથે વાત કરીને સમીરભાઈએ સૌને પ્રસન્ન કરી દીધા. પરિષદના ટ્રસ્ટી અને સાહિત્યજગતના મોભી રઘુવીર ચૌધરીએ કવિમનીષી ઉમાશંકર જોશીની પંક્તિઓ અને કબીરની વાણી યાદ કરીને યજમાનસંસ્થાનાં ઉમદા કાર્યો વિશે અને સાહિત્યની સાર્થકતા વિશે વાત કરી. પરિષદની એક પરંપરા રહી છે કે અન્ય પ્રાદેશિક ભાષાના સાહિત્યકારને નિમંત્રણ આપવું. એ અંતર્ગત મરાઠી વાર્તાકાર, અનુવાદક અને વિવેચક કિષ્ના કિમ્બહુને આમંત્રિત હતા પણ આગલે દિવસે તેમનાં માતૃશ્રીનું અવસાન થવાને કારણે હાજર રહી શક્યા નહોતા. જોકે આ વિષાદજનક સંજોગોમાં પણ તેમણે પોતાનું પ્રવચન દશ્ય-શ્રાવ્ય સ્વરૂપે મોકલ્યું હતું

જેની પ્રસ્તુતિ થઈ. ‘ભાઈ’ અને ‘બહેન’ જેવાં સંબોધન જેમણે દરેકને આપ્યાં છે તેવી ગુજરાતી ભાષાની સાહિત્ય પરિષદનાં આમંત્રણ માટે ગૌરવ વ્યક્ત કરીને તેમણે ‘પઠનસંસ્કૃતિ અને કથન’ વિષય પરનો પોતાનો લેખ રજૂ કર્યો. વાચક પોતાની કલ્પનાશક્તિ દ્વારા લેખકે રાખેલી ખાલી જગ્યાઓ પૂરતો હોય છે અને એમ એ પણ સર્જક હોય છે. એક પુસ્તકને માટે લેખક જેટલો જ જરૂરી વાચક છે. યોગ્ય ઉદાહરણો દ્વારા પોતાની વાત મૂકીને તેમણે જુદી જુદી પ્રાદેશિક ભાષાઓના શબ્દકોશ હોવાની જરૂરિયાત વિશે પણ કહ્યું. એમનું સમગ્ર પ્રવચન મનનીય રહ્યું અને વિચારવાના ઘણા મુદ્દા આપી ગયું.

તે પછી પરિષદના પ્રમુખ પ્રકાશ ન. શાહે પોતાની લાક્ષણિક શૈલીમાં સાહિત્ય, ધર્મ અને નાગરિકત્વ વિશે વાત કરી. ગાંધી, ટોલ્સ્ટોય અને શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની વાત કરીને તેમણે કહ્યું કે વીસમી સદી બેસવામાં હતી ત્યારે ગાંધીએ કહેલું કે આપણા સમયની ધર્મખોજે નાગરિકતામાં લાંગર્યાં વિના ચાલવાનું નથી. આ સંદર્ભમાં સંખ્યાબંધ સાહિત્યિક નિર્દેશોપૂર્વકના પ્રમુખશ્રીના વિચારોત્તેજક વ્યાખ્યાન સાથે ઉદ્ઘાટન-બેઠક પૂર્ણ થઈ.

‘શતાબ્દી વંદના : મકરન્દ દવે’ની બેઠકનું સંચાલન કવયિત્રી, અનુવાદક અને વાર્તાકાર છાયા ત્રિવેદીએ સંભાળ્યું. અધ્યક્ષ મનસુખ સલ્લાએ સાંઈકવિનાં જીવન અને ચિંતન વિશે વાત કરી. સ્વામી આનંદ અને નાથાલાલ જોશી સાથેના સાંનિધ્ય વિશે પણ તેમણે કહ્યું. અધ્યક્ષશ્રીની વ્યાપક સ્તરની ભૂમિકા પછી કવિ-આસ્વાદક સંધ્યા ભટ્ટે મકરન્દની કવિતા વિશે વાત કરી. કવિનાં સમગ્ર કાવ્યો જેમાં સંગૃહિત થયાં છે તે ‘કોઈ ઘટમાં ગહેકે ઘેરું’ના ત્રણ ગ્રંથોનો આધાર લઈ એક પછી એક કાવ્યસંગ્રહોની વાત કવિની કાવ્યપંક્તિઓ સાથે તેમણે કરી. મકરન્દ દવેની નવલકથા વિશે નિબંધકાર-વાર્તાકાર અને વિદ્યાર્થીપ્રિય અધ્યાપક મહેન્દ્રસિંહ પરમારે વક્તવ્ય આપ્યું. ‘મકરન્દ દવેનું ગુજરાતી પૃથ્વી સૂક્ત : માટીનો મહેકતો સાદ’ શીર્ષકથી પોતાની વાત તેમણે રજૂ કરી. બળરામની એટલે કે હળધરની આ નવલકથા એક રીતે એમના જીવનનો નકશો છે એવું અર્થઘટન પણ તેમણે આપ્યું અને તેને નવેસરથી જોવી જોઈએ એમ પણ કહ્યું. નિવૃત્ત અધ્યાપક અને સંતસાહિત્યના અભ્યાસી મનોજ રાવલે ‘મકરન્દ દવેનું સંસ્કૃતિચિંતન’ વિષય પર વાત કરી. જુદી જુદી સંસ્થાઓ, સામયિકો, લેખકો અને આધ્યાત્મિક પુરુષો સાથેના તેમના સંબંધો અને તેમનાં વ્યાપક વાચનની વાત કરીને તેમણે લખેલાં પુસ્તકોની વાત તેમણે બૃહદ પટ પર મૂકી. અંતે અધ્યક્ષ મનસુખ સલ્લાએ વક્તાઓનાં વક્તવ્ય બાબતે સંતોષ વ્યક્ત કર્યો હતો.

તે પછીની બેઠકમાં કવિ-વાર્તાકાર હરિકૃષ્ણ પાઠકની અધ્યક્ષતામાં અને પીઠ સાહિત્યરસિક રાજન ભટ્ટના સંચાલનમાં સાહિત્યક્ષેત્રે વિવિધ સ્વરૂપોમાં છેલ્લાં બે પરબ ❖ જાન્યુઆરી, 2023

વર્ષમાં થયેલાં કામનું સરવૈયું રજૂ થયું. સૌપ્રથમ કવિતાનું સરવૈયું રજૂ કરતાં કવિ-આસ્વાદક જયંત ડાંગોદરાએ આ સમયની કવિતાને યોગ્ય રીતે ‘કોવિડકાળની કવિતા’ કહી. જોકે આ કપરો સમય નવા કવિઓની કવિતામાં બહુ ઓછો ઝિલાયો છે એમ તેમણે કહ્યું. તે પછી અભ્યાસી અધ્યાપક ચૈતાલી ઠક્કરે નવલકથાનું સરવૈયું રજૂ કર્યું. નવલકથા જેવાં વાચન માટે વધુ સમય માંગી લેતા સ્વરૂપ અંગે પણ તેમણે સારું કામ કરી પોતીકાં નિરીક્ષણો રજૂ કર્યાં. તે પછી નાટક સાથે ગાઢ રીતે સંકળાયેલા ‘નાંદીકાર’ના તંત્રી શૈલેષ ટેવાણીએ આ સમયમાં પ્રકાશિત નાટકોની વિશેષતા અને મર્યાદા બરાબર ચીંધી બતાવી. સમયના અભાવે બાકી વક્તાઓએ બીજે દિવસે સવારે બોલવું એમ નક્કી થયું. ભોજન પછી ‘રાજસોભાગ મંડળ’ના મુમુક્ષુઓ દ્વારા શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના જીવનપ્રસંગો પર આધારિત નાટક ‘તેજોવલય’ રજૂ થયું.

૧૭મી ડિસેમ્બર ને શનિવારની સવારે સરવૈયાની અધૂરી બેઠક આરંભાઈ. વાર્તાકાર અને કૉલમિસ્ટ રાઘવજી માધેડે વાર્તાલેખનના કથળતા સ્તર અંગે કેટલીક ટકોર પણ કરી અને સ્ત્રીવાર્તાકારોની કલમની પ્રશંસા પણ કરી. ઘણા વિષયો વાર્તામાં આવવા બાકી છે એમ પણ કહ્યું. અધ્યાપક-નિબંધકાર અને ‘કલાવિમર્શ’-ના સહતંત્રી યશોધર રાવલે નિબંધલેખનનું સરવૈયું ‘ચપટીક ગુલાલ ઊડ્યો છે તે રજૂ કરું છું’ એમ કહી રજૂ કર્યું. તેમણે કહ્યું કે ‘થોડાક સુખદ અપવાદો સિવાય નિબંધ ઝગારા મારતો હોય એવું જણાતું નથી.’ અંતમાં અધ્યક્ષ હરિકૃષ્ણ પાઠકે દરેક વક્તવ્ય વિશે વાત કરી ઉપસંહાર કર્યો.

સરવૈયાની બીજી બેઠકનું સંચાલન પત્રકાર-લેખક પરીક્ષિત જોશીએ સંભાળ્યું. ‘ધાડ’ ફિલ્મથી ખ્યાત નાટ્યપ્રેમી પરેશ નાયક આ બેઠકના અધ્યક્ષ હતા. સૌપ્રથમ બાળસાહિત્યકાર નટવર પટેલે બાળસાહિત્યનું સરવૈયું રસાળ શૈલીમાં રજૂ કર્યું. કેટલીક કૃતિઓ માટે તેમણે પોતાનો હરખ પ્રગટ કર્યો અને ક્યાંક સૂચનો પણ કર્યાં. મુંબઈ યુનિવર્સિટીના ગુજરાતી વિભાગના અધ્યક્ષ ડૉ. અભય દોશીએ સંશોધન વિભાગનું સરવૈયું રજૂ કર્યું. મેરુ વાઢેળના ‘ગુજરાતી કવિતામાં રાધા’ સંશોધનનિબંધની વિગતે વાત કરી. અને મોના શાહલિખિત ‘નવકારરસ’ની પણ ઉચિત નોંધ લીધી. જોરાવરસિંહ જાદવ, નિરંજન રાજ્યગુરુ જેવા વિદ્વાનો દ્વારા થયેલા સંશોધનની રસ જાગે એ રીતે તેમણે વાત મૂકી. દિલ્હી સાહિત્ય અકાદેમી દ્વારા ૨૦૨૦નું અનુવાદનું પારિતોષિક મેળવનાર પત્રકાર કાશ્યપી મહાએ અનુવાદનું સરવૈયું રજૂ કર્યું. આ ગાળામાં પ્રગટ થયેલાં અનુવાદનાં મોટા ભાગનાં પુસ્તકો તેમણે આવી રીતે લીધાં. અભ્યાસી વિવેચક-અધ્યાપક-અનુવાદક અનિરુદ્ધસિંહ ગોહિલે પોતાને ઉપલબ્ધ થયેલાં વિવેચનનાં પુસ્તકોના આધારે વાત કરી. પ્રકાશિત પુસ્તકોની ઝીણી તપાસરૂપે ઉદ્ભવેલા પ્રશ્નો તેમણે નિર્ભીક રીતે રજૂ કર્યાં. અંતે અધ્યક્ષ પરેશ નાયકે વક્તવ્યો વિશે પોતાનાં નિરીક્ષણો રજૂ કર્યાં પછી ‘સરવૈયાનું

સરવૈયું' આપ્યું. આ નિમિત્તે તેમણે પૂર્વે થયેલા વિવેચકો પ્રમોદકુમાર પટેલ, વિનોદ અધ્વૈયુંને પણ યાદ કર્યાં.

ભોજનવિરામ પછી બપોરે બે વાગે પારિતોષિક-વિતરણ સમારોહ યોજાયો જેનું સંચાલન અધ્યાપક-અનુવાદક રૂપા શેઠે કર્યું. પરિષદપ્રમુખ પ્રકાશ ન. શાહના હસ્તે ચાલીસ જેટલાં ઇનામોનું વિતરણ થયા બાદ 'સાહિત્યમાં રાષ્ટ્રીય અસ્મિતા'ની બેઠક શરૂ થઈ. વિદ્વાન અભ્યાસી, ઇતિહાસવિદ્, સંશોધક અને નવલકથાકાર નરોત્તમ પલાણ અધ્યક્ષસ્થાને હતા અને એમની હરોળમાં બેસે એવા વક્તાઓ – અધ્યાપક-વિવેચક-સંશોધક અઠંગ વાચક ભરત મહેતા અને અધ્યાપક-અનુવાદક-વાર્તાકાર અને વક્તા તરીકે સૌનાં પ્રિય મીનલ દવે. સાહિત્યરસિક અધ્યાપક જગદીશ કંથારીયાએ સંચાલન સંભાળ્યું. પલાણદાદાએ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની પ્રતિમા તરફ આંગળી ચીંધી હરખ પ્રગટ કર્યો કે રાષ્ટ્રીય અસ્મિતાનું મૂળિયું અહીં છે. તેમણે વ્યાપક સંદર્ભો સાથે રાષ્ટ્રીય અસ્મિતાની વિભાવના સ્પષ્ટ કરી અને સમાંતરે વિશ્વકલ્યાણની ભાવનાની વાત કરી. ભરત મહેતાએ 'ભારતીય સાહિત્યમાં રાષ્ટ્રીય અસ્મિતા' વિશે રજૂઆત કરી. ગુલામીની શરૂઆતથી માંડીને સ્વાતંત્ર્ય આંદોલનની પાર્શ્વભૂમિકા સાથે બંકિમચંદ્ર લિખિત 'આનંદમઠ'ની, રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની 'ગોરા' અને 'ઘરે-બાહરે'ની વાત કરી અને કહ્યું કે આપણી રાષ્ટ્રીય ચેતના સર્વસમાવેશી છે. 'ગુજરાતી સાહિત્યમાં રાષ્ટ્રીય અસ્મિતા'ની વાત મીનલ દવેએ માંડી. તેમણે કહ્યું કે રાષ્ટ્રીય અસ્મિતાનો પાયો ચારસો-પાંચસો વર્ષ પહેલાં નખાઈ ચૂક્યો હતો. આપણાં મીરાંબાઈ અને અખો સુધી તેઓ લઈ ગયાં જેમણે એ સમયે નાતજાતના વાડામાંથી ઉપર ઊઠીને માનવ્યનો મહિમા કર્યો હતો. પરંતુ એ સીમિત ભાવના કઈ રીતે રાષ્ટ્રવ્યાપી બની તેની વાત તેમણે અનેક ઉદાહરણ દ્વારા અને ગુજરાતી ભાષાની સાહિત્યકૃતિઓનો નિર્દેશ કરીને બતાવી. નિઃશંકપણે આ બેઠક સત્રની સર્વશ્રેષ્ઠ બેઠક રહી. પલાણદાદાએ પણ અંતે સંતોષ વ્યક્ત કર્યો.

પછીની બેઠકનો વિષય હતો, 'સાહિત્ય અને બદલાતું મીડિયા', જેનું સંચાલન મીડિયા સાથે સંકળાયેલા હેમાંગ રાવલે કર્યું. લેખક-પત્રકાર અને 'ફૂલછાબ'ના તંત્રી જવલંત છાયાની અનુપસ્થિતિમાં હાઈ ભટ્ટે તેમના લેખ 'સાહિત્ય અને પ્રિન્ટ મીડિયા : ભાઈબંધી અકબંધ છે'નું વાચન કર્યું. પરિષદને પોતાના તકનિકી જ્ઞાનનો લાભ આપનારાં રૂપલ મહેતાએ અધ્યક્ષસ્થાનેથી સાહિત્ય અને મીડિયામાં સંસ્કારિતાનું એક પાસું ઉમેરવાની જરૂરિયાત બતાવી. મીડિયાને તેમણે અભિવ્યક્તિનું એક જરૂરી અંગ ગણાવી તેમાં આવેલા બદલાવ વિશે વાત કરી. તેનાં ભયસ્થાનોની વાત પણ તેમણે કરી. આજના સમયને અનુરૂપ આ બેઠકના સમાવેશ માટે મંચ પરથી આનંદ વ્યક્ત થયો.

તે પછી ઉપસ્થિત વિદ્યાર્થીઓની મદદથી મંચ પર કવિઓ માટે બેઠકવ્યવસ્થા પરબ ❖ જાન્યુઆરી, 2023

થઈ અને પરચીસેક કવિઓએ પોતાની એક-એક રચના રજૂ કરી. અધ્યક્ષસ્થાને વરિષ્ઠ કવિ માધવ રામાનુજ હતા અને સંચાલન ધ્વનિલ પારેખે સંભાળ્યું.

રાત્રિના વાળુ પછી લેખક-અનુવાદક-કલાકાર જગદીશ ત્રિવેદીએ હિંદી કવિ હરિવંશરાય બચ્ચનની કીર્તિદા કૃતિ 'મધુશાલા'ના પોતે કરેલા અનુવાદની સાંગીતિક પ્રસ્તુતિ કરી. કવિના જન્મ પૂર્વેથી માંડીને તેમના જીવનસંઘર્ષ અને સર્જનપ્રતિભા અને મૃત્યુ સુધીની વાતની જમાવટ બરાબર કરીને તેમણે શ્રોતાઓને જકડી રાખ્યા.

જ્ઞાનસત્ર જ્યાં યોજાય છે ત્યાંના સાહિત્ય વિશે પણ એક બેઠક રાખવાની પરિષદની પરંપરા રહી છે. એ અન્વયે ત્રીજા અને અંતિમ દિવસે 'આ ઝાલાવાડી ધરતી....(સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિ)' શીર્ષકથી બેઠક શરૂ થઈ. પોતાના ખરજ અવાજમાં કવિ દર્શક આચાર્યએ સંચાલન કર્યું. બેઠકની અધ્યક્ષતા કવિ-નિબંધકાર અને 'કુમાર' તથા 'કવિલોક'ના તંત્રી પ્રફુલ્લ રાવલે કરી. આ પ્રદેશના કવિઓ દલપતરામ, ન્હાનાલાલ તથા પ્રજારામ રાવળ અને મીનપિયાસીની કવિતાઓ યાદ કરતાં તેમણે કહ્યું કે આ પ્રદેશનું આંતરરતેજ બતાવવા માટે કવિઓએ પોતાની ભાવનાનાં નીર વહાવ્યાં. આ પ્રદેશની ખુમારી, માધુર્ય અને ટેકની વાત તથા અહીંની લોકકલાઓની વાત પણ કરી. અધ્યાપક અને નિબંધકાર જનક રાવલે ઝાલાવાડના ગદ્યની વાત કરી. ગદ્યક્ષેત્રે ૧૨૯ લેખકો આ પ્રદેશના છે એવી ખબર આ અભ્યાસ નિમિત્તે પડી એમ તેમણે કહ્યું. આ પ્રદેશના કેટકેટલા સર્જકો અને અધ્યાત્મપુરુષો વિશેની તેમની મુદ્દાસર રજૂઆત રસપ્રદ રહી. અભ્યાસી અને ગઝલકાર એસ. એસ. રાહીએ આ પ્રદેશના પદ્યસર્જકો વિશે વાત માંડી. વરિષ્ઠ તેમ જ નવા કવિઓ તેમજ અહીંથી પ્રકાશિત સામયિકો વિશેની વાત તેમણે કાવ્યપંક્તિઓ સાથે મૂકી. અંતે પ્રફુલ્લ રાવલે આ પ્રદેશના સર્જકોની લાક્ષણિકતા વિશે વાત કહી આ અંતિમ બેઠકનું સમાપન કર્યું.

આ વર્ષે જ્ઞાનસત્રમાં ભાવનગર, કચ્છથી તેમજ આસપાસથી મોટી સંખ્યામાં વિદ્યાર્થીઓ આવ્યા હતાં. તેમની પાસેથી કવિતા મંગાવીને પસંદગીના વિદ્યાર્થીઓ તથા નવોદિતોને મંચ આપવામાં આવ્યું હતું. આ ઉપક્રમનું સંચાલન પરિષદમંત્રી છાયા ત્રિવેદીએ કર્યું હતું. કવિ યોગેશ જોશીએ કાવ્યસર્જન અંગે કેટલીક માર્ગદર્શક વાત કરી હતી.

સત્રની અંતિમ બેઠક સમાપનની હતી જેનું સંચાલન મહામંત્રી સમીર ભટ્ટે કર્યું. આ ખુલ્લી બેઠકમાં સ્વાયત્તતા સંકલ્પના પુનઃ ઉચ્ચારણ સાથે કેટલાક ઠરાવો થયા જેના પર ચર્ચા થઈ. ભાવકો અને વિદ્યાર્થીઓએ સત્ર વિશેના પોતાના પ્રતિભાવો આપ્યા. દિવંગત સાહિત્યકારોને શ્રદ્ધાંજલી અપાઈ. પ્રમુખશ્રીનું ઉદ્બોધન થયું અને ઉપપ્રમુખ પ્રફુલ્લ રાવલની આભારવિધિ સાથે પ્રસન્ન ક્ષણોમાં તેત્રીસમું જ્ઞાનસત્ર સંપન્ન થયું. □

પાક્ષિકી અંતર્ગત

● તા. 10-12-2022ને શનિવારના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં સાંજે 5-30 વાગ્યે 'પાક્ષિકી' અંતર્ગત જાણીતા સાહિત્યકાર દલપત ચૌહાણ દ્વારા સર્જાઈ રહેલી આત્મકથાનાં બે પ્રકરણનું પઠન કરવામાં આવ્યું હતું. પ્રથમ પ્રકરણમાં એમના જન્મની એ સમયના પરિવેશ અને સમાદિક વાતાવરણ સાથે વાત માંડે છે. લેખકનો જન્મ દલિતવાસના છેવાડાના ઘરમાં થયો છે. એમના જન્મ વખતે પડોશમાંથી કાંસાનું ભાણું માંગીને વગાડવામાં આવ્યું હતું. અને નળિયામાંથી ગળાઈને ઘરમાં સૂરજ ઊતરતો હતો. એવું વર્ણવીને પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ પણ આપી દે છે. માતા મજી (મધી) અને પિતા ધૂળાભાઈ, ત્રણ ભાઈઓ અને ત્રણ બહેનો. એક વખત કાંસાના ભાણાનો અવાજ કોઈ બંકો નામે સાંભળી ગયેલો. ભાણું ચોરાયું ત્યાં સુધી વાસ આખાએ ચોકીપહેરો રાખેલો. ચોરાયા પછી જાણે શાંતિ થઈ હોય એવું લાગતું હતું. વાસથી આગળ લેડીચાર તળાવડી કૂવો પણ વાસથી જાણે જોજનો દૂર. વાસની પાણિયારીઓને પાવઠવાળા કૂવાનાં સપનાં આવે. પણ ત્યાં કોણ પાણી ભરવા દે? ઉનાળામાં રીતસર પાણીની ભીખ માગવી પડે. ઘરાકવટી હોય ત્યાંથી પાણી મળે. એ પણ અડી ન જવાય એનું ધ્યાન રાખીને! આઝાદીનો સમય હતો. પણ ગળામાંથી કુલડી કોણ છોડાવશે એ પ્રશ્ન હતો. હજી શિવમંદિરનો ઘંટ દલિતોની મશકરી કરતો હોય એવું લેખક અનુભવે છે.

બીજા પ્રકરણમાં પાંચમા વર્ષમાં પ્રવેશેલા લેખકનાં સંસ્મરણો છે. મા પાસેની વાર્તા સાંભળવાની લાલચે વહેલા ઊઠીને ઘેંહનો ડૂવો ખાઈ લેતા લેખક, બેટી કહીને બોલાવતી મા, ફૂલીફૂઈના ખેતરમાં કામ કરતી મા અને બહેનો, દાંણાવડીએ સાથીએ રહેતા ભાઈ, સવણી રેલવે હેરાન કરે એ કારણે ચાલીને કામની શોધમાં અમદાવાદ આવતા પિતા, શબરીની જેમ મીઠાં મીઠાં કોઠીબડાં અલગ તારવતી મા, શંકાળુ બનેવીએ બહેનના હાથમાં ખીલા જડી દેતાં થયેલું અવસાન, બપોરનું તૈણ તફફા-વાળું માંડ ક્યાંક દાણા મળી આવે એવી દાળનું ભાત, ઘરનાં ભોંથાં અને કોંકણિયોનું શાક, ફૂલીફૂઈની આભેડછેટ વગેરે જેવી ઘટનાઓનું તળબોલીના પુટ સાથે સરભર આલેખન કર્યું છે. લેખકની રજૂઆત પણ ભાવપૂર્ણ રહી હતી. આ બંને પ્રકરણો પર પ્રતિભાવ આપતાં પરિષદના ઉપપ્રમુખ પ્રફુલ્લભાઈ રાવલે જણાવ્યું હતું કે લેખકે સમાજ પ્રત્યેના આકોશને સંયમિત રાખી વાસ્તવનું રુચિર આલેખન કર્યું છે. આ સંવાદમાં ચેતન શુક્લ, ચિરાગ ઠક્કર, નિર્મળા મેકવાન,

રેણુકા દવે, વિક્રમ ડોડિયા, આઈ. જી. ઝાલા વગેરેએ રસપૂર્વક ભાગ લીધો હતો. પાક્ષિકી કાર્યશાળાનું સંચાલન પાક્ષિકીના સંયોજક જયંત ડાંગોદરાએ કર્યું હતું.

● તા. 24-12-2022ને શનિવારના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં સાંજે 5-00 વાગ્યે ‘પાક્ષિકી’ અંતર્ગત વાર્તાકાર કનૈયાલાલ ભટ્ટ દ્વારા એમની વાર્તા ‘કલ્પવૃક્ષ’નું પઠન કરવામાં આવ્યું હતું. વાર્તામાં ઇન્દ્રલોક અને પૃથ્વીલોક પર બે સમાંતર ઘટના બને છે. ઇન્દ્રલોકમાં મગનેશ્વર મહારાજનો પ્રવેશ થાય છે. અને પૃથ્વીલોકમાં મગનાનું મૃત્યુ થાય છે. ઇન્દ્રલોકમાં અપ્સરાનાં નાચગાન અને સેવાથી મગનેશ્વર પ્રસન્નતા પામે છે. બીજી બાજુ પૃથ્વી પર ભૂતિયા આંબલી નીચે પડેલા મગનાને આંબલીના કાતરા ખાવાથી વળગાડ વળગ્યો છે એમ માની કરસનભૂવાની તથા વૈદ્યની સલાહ-સારવાર લેવામાં આવે છે. મગનાને આંબલીના કાતરા ખાવાથી રાજા બનાય એવું સપનું આવેલું એવી વાત એક એણે કોઈ જણને કરેલી. એ વાત પરથી વળગાડની ખાતરી થતાં ભૂવાએ સાંકળ અને સાવરણી ઝૂડી ડાકણનું ભૂત ઉતારવાની શરૂઆત કરી તો ઇન્દ્રલોકમાં અપ્સરાના સ્પર્શથી મગનેશ્વર ખુશી અનુભવતો હતો. આ બાજુ પૃથ્વી પર મગનાના મૃત્યુથી રાજી થયેલી મગનાની વહુ મંગલી બહારથી તો કૂટતી હોય છે. અને અંતિમ સંસ્કાર કરવા માટે તૈયારી પણ કરે છે. બીજી તરફ સ્વર્ગમાં મગનેશ્વરનો સમય પૂરો થતાં અપ્સરા રસ્તા સુધી વળાવવા આવે છે ત્યારે મગન ઠાઠડીમાં બેઠો થઈ આંબલી પર બે દશ્યો જુએ છે. એ બે દશ્યો જોવા માટે તમારે વાર્તા વાંચવી જ રહી.

આ વારતાનું પઠન થયા પછી હાજર રહેલા મિત્રો દ્વારા સાર્થક સંવાદ કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રફુલ્લ રાવલ, કિરીટ શુક્લ, હરદ્વાર ગોસ્વામી, દીના પંડ્યા, ચિરાગ ઠક્કર, ચેતન શુક્લ, વિક્રમ ડોડિયા, ભારતી સોની વગેરે દ્વારા વાર્તા વિશેના પ્રતિભાવો રજૂ થયા હતા. આ પાક્ષિકી કાર્યશાળાનું સંચાલન પાક્ષિકીના સંયોજક જયંત ડાંગોદરાએ કર્યું હતું.

આપણો કવિતાવારસો

ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને સાહિત્યસેતુ, રાજકોટના સંયુક્ત ઉપક્રમે ‘આપણો કવિતાવારસો’ કાર્યક્રમ અંતર્ગત તા. 10-12-2022ના રોજ સાંજે 5-00 કલાકે સૌરાષ્ટ્ર હાઈસ્કૂલ રાજકોટમાં શ્રી લલિત ત્રિવેદીએ કાવ્યપાઠ કર્યો હતો. અનુપમ દોશીએ આવકાર આપ્યો હતો. મુકેશ દોશીએ સંયોજન કર્યું હતું.

વ્યાખ્યાન

ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઉપક્રમે ગુજરાતી ભાષાના ઉત્તમ સર્જકોમાંના એક સર્જક પ્રીતિ સેનગુપ્તાએ તા. 7-12-2022ના રોજ ગોવર્ધન સ્મૃતિમંદિર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં ‘નદી એક, કિનારા બે’

વિશે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. આ પ્રસંગે પરિષદપ્રમુખ શ્રી પ્રકાશ ન. શાહે ઉદ્બોધન કર્યું હતું. અને સંચાલન મહામંત્રી સમીર ભટ્ટે કર્યું હતું.

વ્યાખ્યાનમાળાઓ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને એન. એસ. પટેલ આર્ટ્સ (ઓટોનોમસ) કોલેજના સંયુક્ત ઉપક્રમે એન. એસ. પટેલ વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત તા. 12-12-2022ના રોજ એન. એસ. પટેલ કોલેજ આણંદમાં શ્રી કિરીટ દૂધાતે ‘સ્વતંત્રતા સંગ્રામનું પ્રતિબિંબ ગુજરાતી ટૂંકીવાર્તાના આયનામાં’ વિષય પર વક્તવ્ય આપ્યું હતું. સ્થાનિક સંયોજક પ્રા. સંજના પરમારે સંચાલન કર્યું હતું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને એમ. એન. કોલેજ, વિસનગરના સંયુક્ત ઉપક્રમે ચંદ્રકાન્ત શેઠ બાળસાહિત્ય વ્યાખ્યાનમાળાઅંતર્ગત તા. 24-12-2022ના રોજ બપોરે 12-00 કલાકે એસેમ્બલી હોલ, એમ. એન. કોલેજ, વિસનગરમાં શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદીએ ‘બાળસાહિત્યની આજકાલ’ વિષય પર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. સ્થાનિક સંયોજક ડૉ. વિનોદ એ. ચૌધરીએ કાર્યક્રમનું સંચાલન કર્યું હતું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને ડૉ. સુભાષ મહિલા આર્ટ્સ, કોમર્સ એન્ડ હોમસાયન્સ કોલેજ, જૂનાગઢના સંયુક્ત ઉપક્રમે તારાબહેન મંગળદાસ વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત તા. 30-12-2022ના રોજ સવારે 9-00 કલાકે ડૉ. સુભાષ મહિલા આર્ટ્સ, કોમર્સ એન્ડ હોમ સાયન્સ કોલેજ, જૂનાગઢમાં શ્રી વિક્રમસિંહ અમરાવત ‘સાહિત્ય અને ઇતિહાસનો સંબંધ’ વિષય પર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. સ્થાનિક સંયોજક ડૉ. બલરામ ચાવડાએ સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન કર્યું હતું.

બુધસભા

દર બુધવારે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં બુધસભા ભરાય છે. તેમાં કવિઓ પોતાની કાવ્યરચના લઈને આવે છે. આ કાવ્યોનો પાઠ કરવામાં આવે છે. અને આ પાઠ પૂર્ણ થયા બાદ એ કૃતિ વિશે અભિપ્રાય અપાય છે. જો કૃતિ યોગ્ય જણાય તો તે ‘કુમાર’ કે ‘કવિલોક’માં પ્રસિદ્ધ થાય છે. કાવ્યપાઠ કરતી વેળાએ કવિનું નામ પહેલાં કહેવામાં આવતું નથી. ચર્ચા પૂર્ણ થયા પછી કવિનું નામ જાહેર કરવામાં આવે છે. 1932થી ‘કુમાર’માં રાયપુર ખાતે બુધસભા ભરાતી ત્યારે પ્રારંભે બચુભાઈ રાવત બુધસભાનું સંચાલન કરતા. આઠમા દાયકામાં બચુભાઈ સાથે ધીરુભાઈ પરીખ રહેતા. જ્યારે બચુભાઈ રાવતે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને બુધસભા સોંપી ત્યારે બુધસભાનું સંચાલન ધીરુભાઈ પરીખે કર્યું. તેમની સાથે પ્રારંભે પિનાકિન ઠાકોર હતા. 2005 પછી ધીરુભાઈ પરીખ સાથે, પ્રફુલ્લ રાવલ પણ જોડાયા. હાલ બુધસભા પ્રફુલ્લ રાવલ નિયમિત સંભાળે છે. આ બુધસભા દર બુધવારે સાંજે 7-00થી 8-00 દરમિયાન યોજાય છે તા. 7, 14, 21, 28 ડિસેમ્બર 2022ના રોજ પણ બુધસભા યોજાઈ હતી. આ બુધસભામાં કવિઓ અને કાવ્યરસિકોને નિમંત્રણ છે. □

પદ્મભૂષણ ડૉ. કોમલ કોઠારી સ્મૃતિ લાઈફ ટાઇમ અચિવમેન્ટ લોકકલા પુરસ્કાર શ્રી ભગવાનદાસ પટેલને અર્પણ

પશ્ચિમ ક્ષેત્ર સાંસ્કૃતિક કેન્દ્ર દ્વારા લોકકલાના ક્ષેત્રમાં દર વર્ષે આપવામાં આવતો ‘પદ્મભૂષણ ડૉ. કોમલ કોઠારી સ્મૃતિ લાઈફ ટાઇમ અચિવમેન્ટ લોકકલા પુરસ્કાર’ છે. આ પુરસ્કાર તા. 21-12-2022ના રોજ શિલ્પગ્રામ ઉત્સવના ઉદ્ઘાટન પ્રસંગે માનનીય રાજસ્થાનના રાજ્યપાલ અને અધ્યક્ષ પશ્ચિમ ક્ષેત્ર સાંસ્કૃતિક કેન્દ્ર દ્વારા શ્રી ભગવાનદાસ પટેલને ઉદયપુરમાં આપવામાં આવ્યો હતો જેમાં 2.51 લાખ રૂપિયા, ૨૪૮ પત્રિકા અને સાલ ઓઢાડીને સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. ભગવાનદાસ પટેલને અભિનંદન.

- આઝાદીના આંદોલન સમયની નવલકથા આજે પણ સામાજિક અને રાજકીય નિસબત માટે પ્રેરણા આપે છે.

ગુજરાત વિશ્વકોશના ઉપક્રમે કેળવણીકાર શ્રી નંદુભાઈ દામોદર શુક્લ વ્યાખ્યાનશ્રેણીમાં પ્રા. ભરત મહેતાએ ‘ભારતીય નવલકથા અને આઝાદીનું આંદોલન’ વિષય પર અભ્યાસપૂર્ણ વક્તવ્ય આપ્યું હતું. એમના વ્યાખ્યાનમાં વીસેક ભારતીય નવલકથાનો સંદર્ભ આપતાં એમણે કહ્યું કે, આ નવલકથાકારોએ આઝાદી આંદોલનમાં ભળી ગયેલાં તકવાદી તત્ત્વોને નિર્મમતાથી આલેખ્યાં છે. એમનાં સ્વપ્નાંનું ભારત એટલે બંધારણીય મૂલ્યોને અમલમાં મૂકવા માટેનું ભારત. જેણે એક વિરાટ જનઆંદોલન દ્વારા સામ્યવાદ અને અન્યાયી રાજસત્તા સામે પડકાર ફેંક્યો હતો. આ નવલકથાઓ આજે પણ આપણને સામાજિક અને રાજકીય નિસબત માટે પ્રેરણા પૂરી પાડે છે. બંકિમચંદ્રની ‘આનંદમઠ’થી શરૂ થયેલી આ નવલકથાથી આજ સુધી સર્જકોને સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામ આકર્ષતો રહ્યો છે. એ નવલકથામાં રજૂ થયેલ ગીત ‘વંદે માતરમ્’ દાવાનળની જેમ સમગ્ર દેશમાં ફેલાઈ ગયું હતું. 1957નો સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામ, બંગલંગની ચળવળ, અસહકારનું આંદોલન, દાંડીકૂચ અને ભારત વિભાજન સુધીના ઇતિહાસને આ સર્જકોએ કેવી રીતે જોયો છે તેની ચર્ચા કરી હતી.

ગ્રંથવિમોચન

ડૉ. ભરત સી. પટેલલિખિત ‘શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનો મર્મ’ : અંગ્રેજી ભાષામાં

લખાયેલા આ ગ્રંથનો વિમોચન-સમારોહ ગુજરાત વિશ્વકોશમાં 24-11-2022ના રોજ યોજાઈ ગયો. આ ગ્રંથનું વિમોચન પ.પૂ. સ્વામીશ્રી પરમાત્માનંદજી અને પ.પૂ. સ્વામીશ્રી નિખિલેશ્વરાનંદજીએ કર્યું. આ પ્રસંગે ડૉ. ગૌતમ પટેલ, ગુરુજી શ્રીજી. નારાયણ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

ગ્રંથવિમોચન

તા. 27-11-2022ના રોજ ગાંધીનગર ખાતે નવોદિત લેખિકા અન્નપૂર્ણા મેકવાનના 'સરપ્રાઈઝ' વાર્તાસંગ્રહ, 'હમસફર' અને 'તરસ' નવલકથાઓ અને 'તુલસે નારાજ નહીં ઝિંદગી' (વિવિધ લેખસંગ્રહ) એમ કુલ ચાર ગ્રંથપુષ્પોનું લોકાર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું. સમારોહની શરૂઆત સ્વ. જોસેફ મેકવાનના કંઠે ગવાયેલ 'સરોવરની પાળે બેઠો હંસલો' લોકગીતથી કરવામાં આવી હતી. લોકાર્પણ-સમારંભના અધ્યક્ષપદે મૂર્ધન્ય સાહિત્યકાર ડૉ. કેશુભાઈ દેસાઈની વિશેષ ઉપસ્થિતિ ઉપરાંત લોકપ્રિય નવલકથાકાર શ્રી રજનીકુમાર પંડ્યા, અતિથિવિશેષ શ્રી રાઘવજી માધડ, શ્રી અજયસિંહ ચૌહાણ, શ્રી અમિતાભ મેકવાન અને પ્રકાશક મનીષભાઈ પટેલ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

'દેવી અહિલ્યાબાઈ' હિંદી ફિલ્મની પ્રસ્તુતિ

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટમાં જીવન-ઉત્કર્ષ શ્રેણીના ઉપક્રમે તા. 26-11-2022ના રોજ સાંજે 5-30 વાગે 'દેવી અહિલ્યાબાઈ' નામે હિંદી ફિલ્મ પ્રસ્તુત થઈ હતી. ફિલ્મ વિશેની સમજૂતી જાણીતા ચિત્રકાર શ્રી અમિતાભ મડિયાએ આપી હતી.

પૂરૂવાચનના અભ્યાસક્રમનો 18થી 83 વર્ષ સુધીના વિદ્યાર્થીઓએ લાભ લીધો

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટમાં યોજાયેલા પૂરૂવાચનના અભ્યાસક્રમમાં મોટી સંખ્યામાં વિદ્યાર્થીઓએ ભાગ લીધો હતો. 18 વર્ષથી માંડીને 83 વર્ષની વય ધરાવતા લોકો આ વર્ગમાં જોડાયા હતા. કેટલાક શિક્ષણજગત સાથે જોડાયેલા હતા, તો કેટલાક સમૂહમાધ્યમો, વિજ્ઞાપન, માર્કેટિંગ અને સાહિત્યસર્જન સાથે સંકળાયેલા હતા. વિદ્યાર્થીઓથી માંડીને ડૉક્ટરો, વ્યવસાયી અને ગૃહિણીઓએ પણ પૂરૂવાચનના અભ્યાસક્રમમાં ઊલટભેર ભાગ લીધો. આ વર્ગનું આયોજન પિંકી પંડ્યા, પ્રીતિ શાહ અને ભીખેશ ભટ્ટે સંભાળ્યું હતું. આ અભ્યાસક્રમની પૂર્ણાહુતિ તા. 5-11-2022ના રોજ યોજાઈ હતી. આ પ્રસંગે કુમારપાળ દેસાઈ અને રતિલાલ બોરીસાગરે સફળ વિદ્યાર્થીઓને પ્રમાણપત્ર એનાયત કર્યાં હતાં.

વિશ્વકોશમાં અમર ભટ્ટ દ્વારા મકરંદ દવેના કાવ્યની પ્રસ્તુતિ

શ્રી મકરંદ દવેની જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, ગુજરાતી લિટરરી એકેડેમી ઓફ નોર્થ અમેરિકા અને અગસ્ત્ય ફાઉન્ડેશનના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. 10-11-2022ના રોજ ‘સૌંદર્યનું ગાણું... અમે ગાતાં ગાતાં જાણું’ એ શીર્ષક હેઠળ કવિ મકરંદ દવેનાં કાવ્યની સંગીતમય પ્રસ્તુતિ યોજવામા આવી હતી. જેમાં શ્રી અમર ભટ્ટ, ગાર્ગી વોરા, હિમાલી વ્યાસ નાયક અને ઋષભ કાપડિયાએ ‘મકરંદ દવેના કાવ્યની પ્રસ્તુતિ કરી હતી. પ્રારંભે હિના શુક્લએ મકરંદ દવેની કાવ્યસૃષ્ટિનો પરિચય આપ્યો હતો.

બાળસાહિત્ય

ખૂબ લડી મરદાની : મહેશ ધીમર, 2021, 12, વિદ્યેશ્વર સોસાયટી, મુ. મહુવા, જિ. સુરત, પૃ. 4 + 88, રૂ. 130 અમે ગાંધી વલ્લભનાં વાંદરા : મહેશ દીમર, 2021, 12, વિદ્યેશ્વર સોસાયટી, મુ. મહુવા, જિ. સુરત, પૃ. 88, રૂ. 130 ચાલો કરીએ મસ્તી : હિના મોદી, 2022, 9, સિદ્ધિવિનાયક રો હાઉસ, આનંદમહલ રોડ, અડાજણ, સુરત-395009, પૃ. 104, રૂ. 200 ચાલ નિશાળે જઈએ : વિનોદ ગાંધી, 2019, ડિવાઇન પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, પૃ. 64, રૂ. 130

નવલકથા

સોમ્નાતનો ઊંટ : પરેશ દવે, 2022, શોપિઝન, આંબાવાડી, અમદાવાદ, પૃ. 753, રૂ. 175 તનૂર્કિમ્ : પરેશ દવે, 2022, શોપિઝન આંબાવાડી, પૃ. 183, રૂ. 239 નિયતિ : નિયતિ કાપડિયા, 2022, પુનઃમુદ્રણ, નવભારત સાહિત્ય મંદિર, અમદાવાદ, 16 + 324, રૂ. 375 ધાગા લોહીના કાચ નાતા પ્રીતના સાચા : હરીશ પંચાલ, 2022, એ/903, વિશ્વનાથ સાર્થયા, 10, એન. વી. એવન્યૂ શેલા, અમદાવાદ, 10 + 587, રૂ. 450 કૂંપળ લીલી છમ : ધર્મેન્દ્રસિંહ રાઠોડ, 2018, કોમલ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, પૃ. 144, રૂ. 165.

‘કોષાધ્યક્ષ’ની કલમેથી...

પરિષદના ‘નાણા’કોષના વિકાસ માટે
આપના અમૂલ્ય ‘અભિપ્રાયો’રૂપી દાનની અપીલ

માનનીય તેમજ પ્રિય
સાહિત્યપ્રેમીશ્રીઓ,

કોરોનાની મહામારીમાં પણ આપશ્રી શારીરિક તેમજ માનસિક તંદુરસ્ત હશો. કોરોનાની પહેલી, બીજી અને ત્રીજી લહેર(?)માં આપશ્રીની કલમ કટાઈ ન જાય અને વધુ ધારદાર બને તેવી મા સરસ્વતી પાસે પ્રાર્થના. કોરોનાના કપરા કાળમાં પણ અનેક સાહિત્યિક સર્જકો સાહિત્યના વિવિધ પ્રકારની કૃતિઓ રચી ચૂક્યા છે...

જોકે આજે વાત ‘સાહિત્યિક’ કોષને બદલે ‘અર્થ’(નાણા)કોષની કરવી છે. આપણા સૌની પ્રિય એવી 125 વર્ષ જૂની ગુજરાતી સાહિત્યના ઘેઘૂર વડલા સમાન ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ’ છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી આર્થિક પ્રશ્નો – પડકારો સામે ઝઝૂમી રહી છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના મુખપત્ર ‘પરબ’નું બદલાયેલું સ્વરૂપ તેમજ પાછલાં વર્ષોનાં અંદાજપત્રો (બજેટ) તેની સાક્ષી પૂરે છે.

પરિષદના ‘કોષાધ્યક્ષ’ તરીકે મારું કાર્ય પરિષદના આવક-જાવકના પ્રશ્નો અને તમામ હિસાબો પર દેખરેખ રાખવાનું છે. ઉપરાંત પરિષદના બંધારણમાં જણાવ્યા મુજબ અંદાજપત્ર (બજેટ) તૈયાર કરી મધ્યસ્થ સમિતિમાં બહાલી મેળવવાનું તેમજ પરિષદનું કાયમી ભંડોળ વધારવાના સઘન પ્રયત્ન કરવાનું પરિણામલક્ષી કાર્ય પણ મારે હાથ ધરવાનું છે. આગામી માસમાં અંદાજપત્ર (બજેટ) તૈયાર થાય તે પહેલાં હું આપનો સાથ-સહકાર મેળવવા માગું છું.

જી ના... મારી અપેક્ષા આપની પાસેથી આર્થિક ‘દાન’ મેળવવાની નથી. મારા અલ્પ જ્ઞાન અને ટૂંકા અનુભવોને આધારે મારા મતે મોટી રકમનું આર્થિક ઉપાર્જન જ છે. આથી હું આપની પાસે, મોટા-કીમતી-આર્થિક ‘દાન’ને બદલે નાના-અમૂલ્ય ‘અભિપ્રાયો’રૂપી દાનની યાચના કરી રહ્યો છું. આથી આપ સૌ પરિષદની આર્થિક સ્થિરતા કમ સધ્ધરતા માટે સલાહ-સૂચન, માર્ગદર્શન, અભિપ્રાય તેમજ આદેશો મોકલી આપો તેવી આશા અને અપેક્ષા બન્ને છે. પરિષદના આર્થિક વિકાસ માટે હું દાતાશ્રીઓ, નિષ્ણાતો, વિવિધ ક્ષેત્રોના મહાનુભાવો વગેરેની એક ‘અર્થ કોષ વિકાસ સમિતિ’ની રચના કરવાનું આયોજન પણ ગંભીરપણે વિચારી રહ્યો છું.

પરિષદના આર્થિક વિકાસ, આગામી બજેટ, સંભવિત ‘અર્થકોષ વિકાસ સમિતિ’ની રચના વગેરે અંગેનાં સૂચનો તેમજ માર્ગદર્શન આપ ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ’ના સરનામે લેખિતમાં અથવા +91 93270 14077 નંબર પર મૌખિક રીતે પણ જણાવી શકો છો.

આપના સહકારની અપેક્ષા સહ,
રાજેન્દ્ર ઉપાધ્યાયના વંદન.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

ગોવર્ધનભવન, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૧. ફોન : 26587947, 26576371

E-mail : gspamd123@gmail.com, Website : www.gujaratisahityaparishad.org

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના 2018-2019નાં પારિતોષિકો, નિર્ણાયકો અને વિજેતાઓની યાદી

ક્રમ	પારિતોષિકનું નામ	નિર્ણાયકનું નામ	પુસ્તકનું નામ/વર્ષ	પારિતોષિકવિજેતા	પ્રકાશકનું નામ
(1)	શ્રી ભગિની નિવેદિતા પારિતોષિક	દશા પટેલ	કલમને ડાળખી ફૂટી (2018)	પારુલ ખખ્ખર	પોતે
(2)	શ્રી અરવિંદ (સુવર્ણચંદ્રક) પારિતોષિક	પારુલ માંકડ	એન્ટરપ્રિન્ચોર (2019)	પૂજા તત્સાત્	હર્ષ પ્રકાશન
(3)	શ્રી ઉમા-સ્નેહરશ્મિ પારિતોષિક	રમણ સોની	મારા ઘટમાં બિરાજતા	દિનેશ દેસાઈ	રન્નાદે પ્રકાશ
(4)	શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકર પારિતોષિક	પ્રફુલ્લ રાવલ	શ્રીનાથજી (2019)	રમણીક સોમેશ્વર	બીજલ પ્રકાશન
(5)	શ્રી બટુભાઈ ઉમરવાડિયા પારિતોષિક	નિચતિ અંતાણી	શાહીનું ટીપું (2019)	હિમાલય અને	ગૂર્જર પ્રકાશન
(6)	શ્રી પ્ર. ત્રિવેદી પારિતોષિક	ચંદ્રકાન્ત વ્યાસ	હિમાલય (2019)	સ્વપ્નોત્સવ (2019)	એન. એમ. ઠક્કરની કંપની
(7)	શ્રી પરમાનંદ કુંવરજી કાપડિયા પારિતોષિક	ચંદ્રકાન્ત વ્યાસ	સ્વપ્નોત્સવ (2019)	શિક્ષણની પ્રદક્ષિણા (2019)	રન્નાદે પ્રકાશન
(8)	શ્રી જ્યોત્સ્ના દવે હાસ્ય પારિતોષિક	જગદીશ ત્રિવેદી	શિક્ષણની પ્રદક્ષિણા (2019)	સમાજનું અજવાળું (2019)	ગૂર્જર સાહિત્ય ભવન
			સ્વૈરકથા	હરિકૃષ્ણ પાઠક	ગૂર્જર સાહિત્ય ભવન

(9)	શ્રી બી. એન. માંકડ ષષ્ટિપૂર્તિ પારિતોષિક	કિશોર પંચ્યા વિજ્ઞાન (2019)	વિરાટ વિશ્વ, વિરાટ નટવર ગોહેલ	રન્નાદે પ્રકાશન	
(10)	શ્રી રામપ્રસાદ પ્રેમશંકર બક્ષી પારિતોષિક (એન્ટ્રી નથી)	-	-	-	
(11)	શ્રી તખ્તશિંહ પરમાર પારિતોષિક	રાજેન્દ્ર પટેલ	વુક્ક રંગાટી બજાર (2019)	વિજય સોની	રંગદ્વાર પ્રકાશન
(12)	શ્રી હરિલાલ માણેકલાલ દેસાઈ પારિતોષિક	પારુલ ક. દેસાઈ	શિક્ષકની ચેતના (2018)	ડૉ. અરુણા કક્કડ	પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ.
(13)	શ્રી નટવરલાલ માળવી પારિતોષિક	યોસેફ મેકવાન	ભાગ માગતી ચાંદપરી (2019)	ગિરા પિનાકીન ભટ્ટ	ગૂર્જર પ્રકાશન
(14)	શ્રી ઉશનમ્ પારિતોષિક	પ્રફુલ્લ રાવલ	સૈરમ્ની (2019)	વિનોદ જોશી	પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ.
(15)	શ્રી દિલીપ ચં. મહેતા પારિતોષિક	રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કીન' (2018)	એન્ટરપ્રિન્યોર (2019)	બેક્રો છું તણાખા પર રંગદ્વાર પ્રકાશન	લલિત ત્રિવેદી
(16)	શ્રી મહેન્દ્ર ભગત પારિતોષિક	રવીન્દ્ર પારેખ	તારે શ્રુતિને મળવું છે? (2019)	પૂજા તત્સત્	હર્ષ પ્રકાશન
(17)	શ્રી રમણ પાઠક ષષ્ટિપૂર્તિ પારિતોષિક	મીનલ દવે	ટૂંક ને ટ્ય (2019)	અનિલ વ્યાસ	ઇમેજ પબ્લિ. પ્રા.લિ.
(18)	શ્રી સદૃશિયાર પરિવાર પારિતોષિક	પ્રીતિ શાહ	અમારું રુક્મરંજિત વતન (2019)	પુલક ત્રિવેદી	નવભારત પબ્લિ.
(19)	શ્રી ગોપાળરાવ વિદ્વાંસ પારિતોષિક	અરુણાબહેન જાડેજા	-	-	ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય
(20)	શ્રી ભાસ્કરરાવ વિદ્વાંસ (સમાજશાસ્ત્ર) પારિતોષિક (એન્ટ્રી નથી)	-	-	-	-

(21) શ્રી રમણલાલ સોની (બાળ-ક્રિશોરસાહિત્ય) પારિતોષિક	શ્રદ્ધ ત્રિવેદી	ગોલુ અને બોલતું ઝાડ (2019)	જિગર જોષી	પોતે
(22) શ્રી સુરેશા મજુમદાર પારિતોષિક	અનિલા દલાલ	જવાહર ટનલ (2018)	પન્ના ત્રિવેદી	જ્યોતિર્પર્વ પ્રકાશન
(23) ડૉ. રમણલાલ જોશી વિવેચન પારિતોષિક	દીપક ભટ્ટ	અભિરુચિ અને સ્વાધ્યાય (2018)	રસીલા કડીઆ	પાર્શ્વ પબ્લિકેશન
(24) ડૉ. ઉપેન્દ્ર પંડ્યા (માહાનિબંધ) પારિતોષિક	અરવિંદ વાઘેલા	કથા-નવલકથા (2019)	નરોત્તમ પલાણ	પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ.
(25) ડૉ. ઉપેન્દ્ર પંડ્યા (લલિત નિબંધ) પારિતોષિક		ગુજ. દલિત ટૂંકીવાર્તાનો સમીક્ષાત્મક અભ્યાસ-19	જયંતિલાલ ઉમરેડિયા	એમ. એસ. યુનિ. બરોડા
(26) શ્રી દિનકર શાહ 'કવિ જય' પારિતોષિક	કિશોરસિંહ સોલંકી	ચંદા જનચંદા (2018)	જનક રાવલ	પ્રવીણ પ્રકાશ પ્રા. લિ.
(27) શ્રી દોલત ભટ્ટ પારિતોષિક	પ્રજ્ઞા પટેલ	કલમને ડાળખી ફૂટી (2018)	પારુલ ખખ્ખર	પોતે
(28) શ્રી પ્રિયકાન્ત પરીખ નવલકથા પારિતોષિક	ધીરેન્દ્ર મહેતા	સોડી ઝમકુડી (2018)	દુર્ગેશ ઉપાધ્યાય	રન્નાદે પ્રકાશન
(29) શ્રી પંડિત બેચરદાસ જીવરાજ દોશી પારિતોષિક (એન્ટ્રી નથી)	નરેશ શુક્લ	સોનેટરી (2018)	માવજી મહેશ્વરી	ડિવાઈન પબ્લિકેશન
	-	પરાજિત (2019)	પિનાકીન દવે	આર. આર. શેઠ, અમ.
	-	-	-	-

(30) કવિશ્રી ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા પારિતોષિક	હરિકૃષ્ણ પાઠક પારુલ માંકડ	પ્રણયાખ્યાન (2018) મનનો ટોકટાઈમ (2019)	જગદીશ ઉપાધ્યાય પ્રણવ પંડ્યા	પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ. નવજીવન
(31) શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી પારિતોષિક	પ્રજ્ઞા પટેલ	અર્થ વાસ્તવ (2019)	રમેશ બી. શાહ	ગુજ. વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ
(32) શ્રી રામુ પંડિત (અર્થશાસ્ત્ર, વાણિજ્ય, ઉદ્યોગ) પારિતોષિક	-	-	-	-
(33) શ્રી પ્રભાશંકર તેરૈયા પારિતોષિક (એન્ડ્રી નથી)	આરતી ત્રિવેદી	ગરબો ગરવી ગુર્જરીનું ગુંજતું નજરાણું (2019)	-	લતા ભટ્ટ સાયુજ્ય પબ્લિકેશન
(34) સર્વોદય આશ્રમ સણાલી 'કુણાપૂર્તિ ભગવાન મહાવીર ફાઉં'	ડંકેશ ઓઝા	ચર્યાપત્રી (2018-2019)	જે. આર. વઘાશિયા	-
(35) ડૉ. બી. ટી. ત્રિવેદી (ચર્યાપત્રી) પારિતોષિક	-	-	-	-
(36) ગુજરાત દર્પણ પારિતોષિક (એન્ડ્રી નથી)	સંધ્યા ભટ્ટ	આગિયાનું અજવાળું (2019)	વજેસિંહ પારઘી	અરુણોદય પ્રકાશન
(37) ધનરાજ કોઠરી પારિતોષિક	રમેશ ઓઝા	ઉમાશંકર જોષીનું પત્રસાહિત્ય (જુલાઈ-20)	જિતેન્દ્ર મેકવાન	પરભ
(38) શ્રી ચંદ્રકાન્ત ન. પંડ્યાપ્રેરિત પારિતોષિક ('પરભ' લેખ)				

68	(39) શ્રી. શિ. ત્રિવેદીપ્રેરિત ન્હાનાલાલ અને રા. વિ. પાઠક પારિતોષિક ('પરબ' કાવ્ય)	સંજય મકવાણા	સત્યના પ્રયોગો (જૂન-19)	કમલ વોરા	પરબ
	(40) શ્રી નાનુભાઈ ફાઉન્ડેશન પારિતોષિક ('પરબ' નિબંધ)	કિશોરસિંહ સોલંકી લોખણ (જૂન-20)	રખડુનો કાવળ : સવારની સુખ્યા અને... (જાન્યુ. 19) હર્ષદ ત્રિવેદી	મહેન્દ્રસિંહ પરમાર પરબ, ગુ.સા.પ.	પરબ, ગુ.સા.પ.
	(41) શ્રી નાનુભાઈ સુરતી ફાઉન્ડેશન પારિતોષિક ('પરબ' નવલિકા)	દીવાન ઠાકોર	પિંડ (2019-2020)	પૂજન જાની	પરબ, ગુ.સા.પ.

‘પરબ’ 2022 : વાર્ષિક સૂચિ

ઇતુભાઈ કુરકુટીઆ

વર્ષ : 16	જાન્યુ.-જૂન 2022	અંક 7-12
વર્ષ : 17	જુલાઈ-ડિસેમ્બર 2022	અંક 1-6

કૃતિ-સૂચિ

(ગુજરાતી આંકડા મહિનો અને અંગ્રેજી આંકડા કૃતિના પૃષ્ઠક્રમાંક સૂચવે છે.)

● અને છેલ્લે...

અરે! આઝાદીનો અમૃતમહોત્સવ પૂરો?	ભરત મહેતા	૮, 71-73
આજ ફિર જીનેકી તમન્ના હૈ	ભરત મહેતા	૭, 78-81
ક્યાં છે સાહિત્યની પોથીમાં, પરથમીનો પોઠી?	ભરત મહેતા	૧, 60-63
જનસંહારને આલેખતું સર્જન કેવું હોય?	ભરત મહેતા	૪, 84-86
‘ઝટ ડહોળી નાંખો મંજળ ચિર થયેલા’ (નર્મદ)		
(આંતર વિદ્યાકીય વિશે...)	ભરત મહેતા	૧૨, 72-75
ધર્મ, સર્જક અને સર્જક ધર્મ...	ભરત મહેતા	૧૦, 68-71
બાબુ સુથારના ઘેર કંસાર	ભરત મહેતા	૧૧, 77-78
રાજકીય સાંસ્કૃતિક સંકટની નવલકથા ‘સંકટ’	ભરત મહેતા	૫, 78-80
શાંતિ પમાડે તેને સંત કહીએ રે...	ભરત મહેતા	૨-૩, 152-155
સમયના પટ પર થીજેલું આંસુ : તાજમહલ	ભરત મહેતા	૬, 71-73
સ્મરીએ પ્રાણવંતા પૂર્વજોને...	ભરત મહેતા	૮, 79-82

● અભ્યાસ

અનુ-આધુનિકતાવાદ અને ‘ફેરફાર’ નવલકથા	ડૉ. રાજેશ લકુમ	૧૦, 43-59
અમ્મી-લેટર ટુ અ ડેમોક્રેટિક મધર	રમેશ કોઠારી	૮, 35-38
આઝાદીના પંચોતેરમે...		
(સ્વાધીનતા ચેતના અને મુંશી પ્રેમચંદની કલમ)	ઊજમભાઈ પટેલ	૮, 45-51
ઓ’ હેત્રીની વાર્તાસૃષ્ટિ	સંકેત પારેખ	૬, 53-58
કંઠસ્થ પરંપરાનાં સાહિત્યમાં સૃષ્ટિઉત્પત્તિની કથા	ડૉ. અરુણ કક્કડ	૮, 43-61
ખમ : લાકડાના ઢોલનો સૂર-સંદેશ	વિક્રમ ચૌધરી	૪, 57-64
‘ગાંધી દોઢસો’ની ઉપલબ્ધિ	નરોત્તમ પલાણ	૧, 46-50

તિબેટના ભીતરમાં : એક ઐતિહાસિક

દસ્તાવેજી મૂલ્ય ધરાવતી કૃતિ	ડૉ. રમેશ ચૌધરી	૬, 48-53
દ્રૌપદીથી આધુનિક નારીની સંવેદના પ્રગટાવતું નાટક	ઋષિકેશ રાવલ	૪, 49-57
'પૃથ્વી' કવિતામાં પર્યાવરણીય અભિગમ	રાજેશ રાવલ	૯, 56-59
ભારતીય કથાવિશ્વ : એકલવીરની જ્ઞાનયાત્રા	તૃપ્તિ સી. પટેલ	૯, 54-64
રવીન્દ્રનાથ અને નિરંજન ભગત	શૈલેશ પારેખ	૯, 51-56
રુહાનિયતના રઈસ : કાજી અનવર 'જ્ઞાની'	ઉજમભાઈ પટેલ	૫, 58-68
રૂપાંતરની પ્રક્રિયા : 'ધાડ'ના સંદર્ભે	જાવેદ ખત્રી	૫, 46-58
શાંતિનિકેતનમાં બે લટાર	હરેશ ધોળકિયા	૮, 38-43
શિષ્ટતા અને લોકપ્રિયતા સંદર્ભે પન્નાલાલ પટેલ		
અને ઈશ્વર પેટલીકર	રમણ સોની	૯, 46-53
સમયરંગના પ્રતિબદ્ધ કવિ : ઉમાશંકર જોશી	હસિત મહેતા	૪, 25-37
સર્જક કાનજી પટેલની કવિપ્રતિભા	ડૉ. જિતેન્દ્રકુમાર ખરાડી	૧૦, 59-63
સામાજિક વાસ્તવને કળામાં રૂપાંતરિત	ડૉ. ચીમનલાલ બી. પટેલ	૪, 37-49
કરતી વાર્તા : 'ઓથાર'		

● અહેવાલ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું 32મું જ્ઞાનસત્ર	નરેશ કાપડિયા	૧, 64-66
યાદગાર રહ્યું		

● કવિતા

અચરજ	અનિલ ચાવડા	૪, 7
અમથે અમથું મલ્યા	રમણ વાઘેલા	૧૨, 14
અમે છીએ!	સુધીર પટેલ	૯, 9
અરુણ કોલટકરનાં કાવ્યો	અનુ. હેમાંગ દેસાઈ	૮, 12-15
આવો...	યોસેફ મેકવાન	૧૦, 9
આંકડા શું કહે?	રાધિકા પટેલ	૯, 13
ઇલાબહેન - એક પ્રસંગની કવિતા	બ્રિજેશ પંચાલ	૧૨, 18-20
ઊંડે છે એક પંખી...	હાર્દિક વ્યાસ	૪, 14
એ દેશની ખાજો દયા	મકરંદ દવે	૧૦, 10-11
એ મોજ કરે છે	કિરણસિંહ ચૌહાણ	૧૧, 17
એ સારું નહીં	કિશોર બારોટ	૬, 14
એક ગઝલ કૃષ્ણને	પરબતકુમાર નાથી	૬, 16
ઓળખ જરા	આબિદ ભટ્ટ	૫, 10
કમાણી	જિત ચુડાસમા	૬, 17

કંદમૂળનાં છે ઊંડાં મૂળ	રમેશ આચાર્ય	૯, 11-12
કાગળ	કિરણ વી. મહેતા	૧૧, 16-17
ખણખણિયાં વિનાની ખેતી	હર્ષદ દવે	૭, 9-12
ખીલા કોકે આભ	રમણીક સોમેશ્વર	૧૦, 10
ગીત	અંજના ગોસ્વામી 'અંજુમ આનંદ'	૬, 19
ચંદ્ર આથમ્યો અમારાં સપનાંની આસપાસ	રઘુવીર ચૌધરી	૧, 10-13
ચોમાસે	ગિરીશ ભટ્ટ	૧૧, 14
જીવતર	કિશોર પંડ્યા	૮, 10
ઝળહળ ઘર લઈ આવે રે	દિલીપ જોશી	૭, 14
ઝીણાં ટોળાં	મેહુલ ત્રિવેદી	૮, 10
ડોશીની ઝૂંપડી	પ્રભુ ચૌધરી	૬, 16
તડકો	બેન્યાઝ ધ્રોલવી	૧, 15-16
તાગું	પ્રફુલ્લ રાવલ	૭, 9
તાવડી	જયંત કોરડિયા	૧૨, 12
ત્યારે બનાય છે કવિ	આરતી સોલંકી	૭, 17
ત્રણ કાવ્યો	કે. સચ્ચિદાનંદ,	
(1. આ પૃથ્વી પર	અનુ. હસમુખ કે. રાવલ	૪, 10-13
2. શોક નામે ઘર, 3. (સિત્તેર-પંચોત્તેર)		
ત્રણ કાવ્યો	વજ્રેસિંહ પારગી	૧૨, 16
(1. રોટલાનો વ્યાપ, 2. વિશાળ પૃથ્વી		
3. ટેકા વગર)		
ત્રણ ગઝલ	મનીષ પરમાર	૪, 13
(1. દીવાલોમાં 2. જાણીજોઈને 3. સાંભળજો)		
ત્રણ ગઝલો	આબિદ ભટ્ટ	૧, 17
ત્રણ ગીત	દર્શક આચાર્ય	૮, 11-12
(1. અધૂરી સફર 2. કીડી 3. ફૂલો)		
દરબારગઢમાં	રાજેન્દ્ર પાઠક	૫, 16
દુકાન	નીલેશ રૂપાપરા	૬, 18
ધગધગતું રણ છું!	યુસુફ મીર	૧૨, 12
નદી-1	રાજેશ હાંસલિયા	૬, 19
પણ શરતોને આધીન	દિનેશ કાનાણી	૧, 16
પહેલેથી હતો	અશરફ ડાબાવાલા	૯, 9
પળોના પાયદળમાંથી	જિતેન્દ્ર કાનાણી	૪, 7
પંખી	રમેશ પટેલ	૭, 15

પંખી	વર્ષા પ્રજાપતિ 'ઝરમર'	૬, 12
પાણી	રમણીક સોમેશ્વર	૧૦, 10
પાંસઠમે વર્ષે કપાયેલી ગર્ભનાળ	શોભિત દેસાઈ	૫, 12-14
પ્રતિપત્તિ...!	વીરુ પુરોહિત	૯, 10
'બગાસું'	ગૌરાંગ ત્રિવેદી	૧૨, 20
બે કાવ્ય	દક્ષા પટેલ	૯, 7-8
(1. વીણનારાં 2. મજૂરણ)		
બે કાવ્યો	ઉદયન ઠક્કર	૧, 13-14
બે કાવ્યો	પારુલ ખખખર	૪, 8
(11 તમે ચૂપ રહેજો 2. ચીસ પડી છે.)		
બે ગઝલ	વારિજ લુહાર	૧૨, 11
(1. અણસાર છે 2. પથ્થરમાં પ્રાણ છે)		
બે ગઝલ	દિનેશ ડોંગરે 'નાદાન'	૭, 83
(1. આ મામલા 2. ઇચ્છાઓનું જાળું)		
બે ગઝલ	હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ	૧૨, 17
(1. કાળજીનું કાચપેપર 2. વારતાની પરી)		
બે ગઝલ	શબનમ ખોજા	૬, 15
(1. કિસ્મતનો ચોપડો 2. ફણગો ફૂટે)	હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ	૧૦, 12
બે ગઝલ		
(1. દીર્ઘદષ્ટિ 2. અંધારી રાતે)		
બે ગઝલ	સંજુ વાળા	૮, 9
(1. માટી તે તું 2. વિસ્તર્યું છે)		
બે ગઝલ	ઋષિરાજ જાની	૧૧, 15
(1. માણસ હશે 2. એકાકી વૃદ્ધની ગઝલ)		
બે ગીત	ફારુક શાહ	૫, 14-16
(1. લાચાર છઈયે 2. આપણે)		
બે ગીત	ગિરીશ ભટ્ટ	૫, 11
(1. વરસાદી ગીત 2. કવયિત્રીનું ગીત)		
બે લઘુકાવ્ય	ગુરુદેવ પ્રજાપતિ 'ફોરમ'	૧૨, 14
બે લઘુકાવ્યો	રમેશ પટેલ	૬, 14
બ્રાહ્મિલના કાસ્ટો એલ્વિસ/પાબ્લો નેરુદા	અનુ. રમણીક અગ્રાવત	૭, 15-16
મનની માયા	પ્રફુલ્લ રાવલ	૧૦, 11
મનની સમજાવટનું ગીત	પ્રીતિ સેનગુપ્તા	૬, 12
મહેચ્છા	કેશુભાઈ દેસાઈ	૧૨, 10

મળે જો જાકારો	કેશુભાઈ દેસાઈ	૯, 13
મુગ્ધ પરણેતરનું ગીત	પ્રીતમ લખલાણી	૧, 18
મેઘબુંદોની ઝડી...	સિકંદર મુલતાની	૧૨, 16
મોનો ઇમેજ	હર્ષદેવ માધવ	૪, 9-10
યુદ્ધ અને કવિતા	રાજેશ પંડ્યા	૯, 14-15
રમેશ પારેખ	વિનોદ જોશી	૪, 14
રાગરંગ : કામોદ	રમણીક અગ્રાવત	૧૧, 11
લખ ગઝલ	બેન્યાઝ ધ્રોલવી	૧, 15
લગન	યોગેશ વૈદ્ય	૧૧, 12-14
લઘુ કાવ્યો	અબ્દુલગફાર કાઝી	૧૨, 13
વૃક્ષ	નરેશ સોલંકી	૭, 14
શરત લાગુ	રેણુકા દવે	૧૦, 9
'શહેરમાં આદિવાસી'	ચંદ્રશેખર સાકલ્લે	
	અનુ. દીપક રાવલ	૮, 15-16
શિલ્પો જોતાં	મંગળ રાવળ 'સ્નેહાતુર'	૬, 17
સમજણ	દિનેશ કાનાણી	૧, 16
સરકાર સારી છે	શકીલ કાદરી	૧૨, 15
સંદર્ભ હોવો જોઈએ	નીતિન વડગામા	૯, 6
સાજણ શું કરીએ?	રવજી રોકડ	૧૦, 11
હલદી ઘાટી થઈ ગઈ	દિલીપ જોશી	૫, 10
હાઈકુ	મંગળ રાવળ 'સ્નેહાતુર'	૧૨, 13
● કાવ્યાસ્વાદ		
આંખ વિનાનું દર્શન : 'દુનિયા અમારી'	મનસુખ સલ્વા	૧૨, 21-24
(દુનિયા અમારી-ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા)		
સુરેશ જોષીની કવિતાનો આસ્વાદ : 2	રાજેશ પંડ્યા	૫, 43-45
● કોષાધ્યક્ષની કલમેથી		
કોષાધ્યક્ષની કલમેથી	રાજેન્દ્ર ઉપાધ્યાય	૬, 86
"	"	૮, 82
"	"	૯, 87
"	"	૧૦, 81
"	"	૧૧, 88
"	"	૧૨, 85

● ગ્રંથાવલોકન/અવલોકન

આજે પણ... 'અશ્વત્થામા' (સિતાંશુ યશસ્વન્દ્ર)	મહેન્દ્રસિંહ પરમાર	૧૧, 65-71
આધુનિક અમદાવાદના પિતા (‘આધુનિક અમદાવાદના પિતા-રણછોડલાલ છોટલાલ’ મકરન્દ મહેતા)	ડંકેશ ઓઝા	૧૧, 71-74
‘આંગણું અને પરસાળ’માં ખૂલતી-ખીલતી વિચારલીલા ઉત્પલ પટેલ (‘આંગણું અને પરસાળ’ રમણ સોની વિશે)		૬, 65-70
ઓટલાદાવ : સંસ્કારી કુટુંબે કરેલી વ્યક્તિત્વ-ઘડતર ગાથાનો સંસ્મરણાલેખ (ઓટલા દાવ) દર્શના ધોળકિયા વિશે	કીર્તિદા શાહ	૪, 74-76
કળાકારની છબીને ઉજાગર કરવાનો ઉપક્રમ (‘આચાર્યના આલોકમાં’ સંપા. પ્રફુલ્લ રાવલ)	ડૉ. જયકર છો. જોશી	૮, 67-69
‘કોરું આકાશ’ વ્યક્તિનું ચરિત્રમાં રૂપાંતર થવાની કથા જયંત રાઠોડ (કોરું આકાશ - અજય સોની)		૭, 64-70
ગઝલસાહિત્યનો નવો સશક્ત અવાજ (‘હાજર હૃદયથી હોઈએ’ વિકી ત્રિવેદી)	સંધ્યા ભટ્ટ	૯, 75-78
ગ્રામીણ રાજકીય કાવાદાવાની કલહકથા : (‘હુકમની રાણી’ (હુકમની રાણી-રાઘવજી માધડ)	કનૈયાલાલ ભટ્ટ	૭, 74-77
‘છબી અવાજ’ની કવિતાના ઇતિહાસમાં એક નવું પાનું અનિરુદ્ધસિંહ ગોહિલ (છબી અવાજની - જયંત ડાંગોદરા)		૫, 69-75
તિરાડ (તિરાડ - માવજી મહેશ્વરી)	ચૈતાલી ઠક્કર	૧, 53-56
ટૂકનું દર્શન થાય છે ?! (સર્જનની ક્ષણે - મેહુલ દેવકલા વિશે)	ઉદયન ઠક્કર	૪, 68-70
નવલકથાનો નવતર પ્રયોગ (‘સોનાના પિંજરનાં પંખી’ - ઉત્પલ પટેલ)	કનુ વસાવા	૧૨, 67-71
‘નીરવ’ હશે કદાચિત ?! (ખડિયાની આરપાર - નીરવ વ્યાસ વિશે)	દિનેશ ડોંગરે	૪, 71-73
બાલનાટિકાના લેખનનો આવકાર્ય પ્રયાસ (‘ઝાડવાં ફળ નથી ખાતાં રે’ - કનુ આચાર્ય)	ઈશ્વર પરમાર	૮, 69-70
‘રાઈજાઈ’ની રાઈજાઈ (રાઈજાઈ - મિલિન્દ ગઢવી વિશે)	મહેન્દ્ર જોશી	૪, 78-80

‘રાજા રવિ વર્મા’ જીવનચરિત્રનો ઉત્તમ શોધગ્રંથ (રાજા રવિ વર્મા – ભરત ખેની)	પ્રો. નવીનચંદ્ર એન. ત્રિવેદી	૮, 62-67
વર્તમાન સંદર્ભમાં ગાંધીવિચારની સમજૂતી (‘ગાંધીની નજરે દુનિયા’ – મનસુખ સલ્વા)	હરેશ ધોળકિયા	૯, 69-72
વિદેશી કાવ્યવિશેષ (‘વિદેશી કાવ્યવિશેષ’ – રાજેન્દ્ર પટેલ)	પ્રવીણ કુકડિયા	૭, 70-73
વેદાંતપરક લેખસંગ્રહ (‘બીજમાં વૃક્ષ તું’ – હરેશ ધોળકિયા)	મધુસૂદન વ્યાસ	૧૧, 74-76
‘વોરદાદા ઉવાચ’ – વ્યક્તિ-પ્રદેશ નિમિત્તે લોકસંસ્કૃતિની ગાથા (વોરદાદા ઉવાચ... આ મારું ઉમેટા – હરેન્દ્ર ભટ્ટ વિશે)	ડૉ. નીલેશ મકવાણા	૪, 65-68
‘શબ્દ દાબડીઓ’ની ભીતર (શબ્દ દાબડીઓ – સંસ્કૃતિરાણી દેસાઈ વિશે)	દક્ષા વ્યાસ	૧૦, 64-67
‘સમય તો થયો’ની સોનેટરચનાઓ (સમય તો થયો – સંધ્યા ભટ્ટ)	દક્ષા વ્યાસ	૧, 56-58
સંભવામિ ક્ષણે ક્ષણે (સંભવામિ ક્ષણે ક્ષણે – ગુણવંત શાહ)	દિનેશ માંકડ	૯, 72-75
સંવેદનાનું અ-ક્ષરરૂપ (ક્યાં છે મારી નદી? – રતિલાલ બોરીસાગર)	મનસુખ સલ્વા	૭, 60-63
સુરતના હાસ્યલેખક શ્રી નટવર પંડ્યાનું નૂતન ગ્રંથરત્ન ‘હાસ્ય પરં ધીમહિ’	ડૉ. મધુસૂદન મ. વ્યાસ	૧, 51-53
હૃદ અનુવાદ (‘માલગુડી ડેઝ’ મૂ.લે. આર. કે. નારાયણ અનુ. કાન્તિ પટેલ)	વિજય શાસ્ત્રી	૫, 75-77

● જ્ઞાનસત્ર વિશેષાંક

અનુવાદ, અનુવાદક અને વાચક	રમણ સોની	૨-૩, 119-124
અનુવાદ : ભાષાની આનંદકીડા	રમણીક સોમેશ્વર	૨-૩, 135-143
કથાલેખક મડિયા : એક ખભે કંમેરા, બીજે ખભે ટેપરેકોર્ડર	ધીરેન્દ્ર મહેતા	૨-૩, 45-50
ક્ષિતિજે વસંત વિશ્વમાનવની	ડંકેશ ઓઝા	૨-૩, 114-118
ગદ્યકાર જયન્ત પાઠક	દક્ષા વ્યાસ	૨-૩, 90-94
ગુજરાતી સામયિકોના વિશેષો	કિશોર વ્યાસ	૨-૩, 95-100
ગૂર્જર સિંધી સાહિત્ય	જેઠે લાલવાણી	૨-૩, 9-17

જયન્ત પાઠકનું કવિકર્મ	સતીશ વ્યાસ	૨-૩, 73-79
નવલકથાકાર મડિયા	માવજી મહેશ્વરી	૨-૩, 65-72
વાર્તાકાર મડિયા	સંજય ચૌધરી	૨-૩, 51-64
વાર્તાકાર : સુરેશ હ. જોષી	ક્રિસ્ટ દૂધાત	૨-૩, 24-36
વિવેચક જયંત પાઠક	વિજય શાસ્ત્રી	૨-૩, 80-89
‘વીસમી સદી’, ‘કૌમુદી’ અને ‘સંસ્કૃતિ’ને સંદર્ભે	પારુલ કં. દેસાઈ	૨-૩, 101-113
સર્જનાત્મક કૃતિના અનુવાદના પ્રશ્નો	દર્શના ધોળકિયા	૨-૩, 125-134
સાંપ્રત સાહિત્ય	ચૈતાલી ઠક્કર	૨-૩, 144-151
સુરેશ જોષી અને સાહિત્યશિક્ષણના પ્રશ્નો	શિરીષ પંચાલ	૨-૩, 18-23
સ્મૃતિની સ્રોતસ્ત્રિવનીને કાંઠેથી સુરેશ જોષીના લલિતનિબંધો	જયદેવ શુક્લ	૨-૩, 37-44

● નિબંધ

ઉપવાસ!	રાઘવજી માધડ	૧, 36-40
કનરાની વાટે...	પ્રવીણ સરવૈયા	૧૦, 26-29
કેરીગાળો	ડંકેશ ઓઝા	૭, 36-38
ગાંગડા	ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ	૧૧, 39-41
ઘરવાડ	હિતેશ પંડ્યા	૧૧, 41-47
બા	અનિલ વ્યાસ	૯, 27-31
શાકપીઠ	હર્ષદ ત્રિવેદી	૭, 38-44
સોનાર કેલા	અભિજિત વ્યાસ	૮, 32-34

● ચર્ચા

‘જૂનું પિયરઘર’માં જૂનું હોય ?	પીયૂષ પારાશર્ય	૧, 59
-------------------------------	----------------	-------

● પત્ર

પત્ર	અજયકુમાર ચંદુલાલ પટેલ	૮, 83-84
પત્ર	”	૯, 88-89
પત્ર	દિનેશ આર. પટેલ	૯, 88
પત્ર	દીપક બી. દવે	૮, 84
પત્ર	શિરીષ એમ. ત્રિવેદી	૮, 86-87
પત્ર	હરિકૃષ્ણ પાઠક	૮, 85-86

● પરિષદવૃત્ત

પરિષદવૃત્ત	સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટીઆ	૭, 82-83
પરિષદવૃત્ત	સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટીઆ	૮, 74-77
પરિષદવૃત્ત	સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટીઆ	૯, 83-86
પરિષદવૃત્ત	સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટીઆ	૧૦, 72-75
પરિષદવૃત્ત	સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટીઆ	૧૧, 79-82
પરિષદવૃત્ત	સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટીઆ	૧૨, 76-81
પરિષદવૃત્ત	સંકલન : કીર્તિદા શાહ	૧, 67
”	”	૨-૩, 156
”	”	૪, 87
”	”	૫, 81-83
પરિષદવૃત્ત	મનીષ પાઠક	૬, 74

● પ્રમુખીય

અલગાવથી લગાવ ભણી	પ્રકાશ ન. શાહ	૧, 7-9
દેશાભિમાન વિશે નવલરામ	”	૬, 7-11
પડકાર રાહ જુએ છે	”	૧૨, 6-9
બંકિમ ઉજાસમાં રવિ ભણી જતાં-1	”	૭, 7-8
બંકિમ ઉજાસમાં રવિ ભણી જતાં-2	”	૮, 6-8
માતૃભાષા દિવસ નિમિત્તે	પ્રકાશ ન. શાહ	૨-૩, 7-8
મુનશીથી દર્શક... વાયા ગોમાત્રિ!	”	૧૦, 6-8
‘રાષ્ટ્ર’ની સાર્થકતા લોકમાં વિરમવામાં’	”	૧૧, 6-9
હોવાપણાનાં ઓસાણ	”	૫, 7-9

● ભારતીય સાહિત્ય

એક કહાની યહ ભી : અસાધારણ લેખિકાની આત્મકથા	પન્ના ત્રિવેદી	૯, 34-35
‘ગીતાંજલિ’ની અપૂર્વ કાવ્યબાની	પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ	૧૦, 30-38
‘ચક્ર’ના અનુવાદની સાથે સાથે...	અરુણા જાડેજા	૧, 41-45
ચાર્વાક દર્શન	વિંદા કરંદીકર, અનુ. નીલા જોશી	૧૨, 42-45

● લઘુકથા

‘અનાથ ?’	રાઘવ ભરવાડ	૫, 32-34
જેવો છે એવો	ગિરિમા ઘારેખાન	૫, 31-32
તંદ્રા	પ્રેમજી પટેલ	૯, 32
પસંદગી	દુર્ગેશ ઓઝા	૬, 47
બે લઘુકથા (1. હાટ 2. ઘા)	રવજીભાઈ કાયા	૯, 32-33
સિંગલિયું	પરીક્ષિત જોશી	૧૨, 25

● વક્તવ્ય

બાળસાહિત્યની સાત વાતો	કિરીટ ગોસ્વામી	૫, 35-37
સર્જન અને સર્જક	મણિલાલ હ. પટેલ	૫, 38-42

● વાર્તા

અલય	ઈન્દુ ગૌરાંગ જોશી	૫, 17-23
ઉઘાડ	અજય સોની	૫, 28-30
એ પાંચ દિવસો	મોનાલિયા વિક્રમશી	૮, 22-26
કમભાગી	રણછોડ બી. પરમાર	૭, 32-35
કલિકા, હું અને સ્વામી પ્રણવાનંદજી	શિરીષ પંચાલ	૧૨, 26-32
‘કુંભ ઘડૂલો’	પારુલ ખખ્ખર	૮, 17-22
ચિતારો	વંદના શાંતાઈન્દુ	૪, 15-18
જાંગીના	ભગીરથ ચાવડા	૧૦, 18-22
જોડા	રામ સોલંકી	૬, 41-46
ઝરખ	કિસનસિંહ પરમાર	૫, 23-28
ટોળું	ધર્મેન્દ્રકુમાર પી. પટેલ	૭, 30-32
ડગળું	કિસનસિંહ પરમાર	૧૦, 13-17
તાર : આરિક્ષ મોહમ્મદ	અનુ. શરીફા વીજળીવાળા	૭, 18-29
30, ડ્રાયડન	વીનેશ અંતાણી	૬, 20-29
પગરખાં	ભાનુભાઈ અધ્વર્યુ	૯, 23-26
માણકી	ડૉ. ભરતસિંહ એચ. બારડ	૧૧, 32-38
મામોઈ	પારુલ ભટ્ટ	૧૦, 23-25
મોં-સૂઝણું	મીરા જોશી	૧, 30-35

રાત આખી	બ્રિજ પાઠક	૯, 16-19
લોન્ડ્રીરૂમ	અભિમન્યુ આચાર્ય	૧૧, 18-32
વાર્તા-કલહ	દીવાન ઠાકોર	૪, 19-24
વિસ્પરિગ પામથી ગુલમ્હોર હેવન	સ્વાતિ મહેતા	૬, 29-35
શ્વેતા પૂજારણ	પ્રવીણસિંહ ચાવડા	૧, 19-30
સરપ્રાઈઝ	અન્નપૂર્ણા મેકવાન	૯, 19-23
હજુ નથી સમજાયું... આ બધું શું થઈ રહ્યું છે!	બ્રિજેશ પંચાલ	૬, 35-40
‘હિન્દુસ્તાન મધ્યેનું એક ખાલી ઝૂંપડું’	જગદીશ	૧૨, 32-41

● વાર્તા-આસ્વાદ

શિક્ષણજગતની સંવેદનહીનતાનું ‘સંભારણું’ (‘હરકાન્ત મલ્કાની આફ્રિકા ગયો નથી’ જયેશ ભોગાપતા)	આશકા પંડ્યા	૮, 27-31
સ્ત્રી-સંતાપનું સરનામું : ‘ગામ : બળેલ પીપળિયા’ (‘ગામ : બળેલ પીપળિયા’ પારુલ ખખ્ખર)	કેસર મકવાણા	૯, 64-68

● વિદેશી સાહિત્ય

અબ્દુલરઝાક ગુરનાહની મુલાકાત પ્રત્યૂષ પરશુરામન : અનુવાદ	કાન્તિ પટેલ	૧૦, 39-42
અંગ્રેજી સાહિત્ય – ધ રાઈમ ઓફ ધ એન્શિયન્ટ મેરિનર	ગિરિમા ઘારેખાન	૧૧, 48-55
જ્યોર્જ બર્નાર્ડ શોનું લઘુનાટક ‘ફોન્ટામારા’ની વર્તમાન સંદર્ભે પ્રસ્તુતતા	વિજય શાસ્ત્રી	૧૧, 55-61
	સુશીલા વાઘમશી	૧૨, 46-66

● શ્રદ્ધાંજલિ

કવિશ્રી હરકિશન જોષીની વિદાય	ડૉ. એચ. એસ. રાહી	૪, 81-83
નિરંજન ત્રિવેદી : ગુજરાતી હાસ્યસાહિત્યક્ષેત્રે એક નમણું નામ	રતિલાલ બોરીસાગર	૬, 59-64

● સાહિત્યવૃત્ત

સાહિત્યવૃત્ત	ઈતુભાઈ કુરકુટીઆ	૪, 88
”	”	૫, 84
”	”	૧૦, 79-80
”	”	૧૧, 83-84

”	”	૧૨, 81-84
”	પરીક્ષિત જોશી	૬, 75-77
”	”	૭, 84-87
”	”	૮, 78-81

● સૂચિ

‘પરબ’ 2021 વાર્ષિક સૂચિ ઇતુભાઈ કુરકુટીઆ ૧, 68-84

કર્તા-સૂચિ

(નોંધ : ગુજરાતી આંકડા અંકનો મહિનો અને અંગ્રેજી આંકડા કૃતિના પૃષ્ઠક્રમાંક દર્શાવે છે)

અજય સોની	૫, 28-30
અજયકુમાર ચંદુલાલ પટેલ	૮, 83-84; ૯, 88-89
અનિરુદ્ધસિંહ ગોહિલ	૫, 69-75
અનિલ ચાવડા	૪, 7
અનિલ વ્યાસ	૯, 27-31
અન્નપૂર્ણા મેકવાન	૯, 19-23
અબ્દુલ ગફાર કાઝી	૧૨, 13
અભિજિત વ્યાસ	૮, 32-34
અભિમન્યુ આચાર્ય	૧૧, 18-32
અરુણ જે. કક્કડ	૮, 43-61
અરુણા જાડેજા	૧, 41-45
અશરફ ડભાવાલા	૯, 9
અંજના ગોસ્વામી ‘અંજુમ આનંદ’	૬, 19
આબિદ ભટ્ટ	૧, 17, ૫, 10
આરતી સોલંકી	૭, 17
આશકા પંડ્યા	૮, 27-31
ઇતુભાઈ કુરકુટીયા	૧, 68-84; ૪, 88; ૫, 84; ૭, 82-83; ૮, 74-77; ૯, 83-86; ૧૦, 72-75, 79-80; ૧૧, 79-82, 83-84; ૧૨, 78-81, 81-84
ઇંદુ ગૌરાંગ જોશી	૫, 17-23
ઈશ્વર પરમાર	૮, 69-70
ઉત્પલ પટેલ	૬, 65-70
ઉદયન ઠક્કર	૧, 13-14; ૪, 68-70

ઊજમભાઈ પટેલ	૫, 58-68; ૭, 45-51
ઋષિકેશ રાવલ 'ઋષિરાજ'	૪, 49-57
ઋષિરાજ જાની	૧૧, 15
એસ. એસ. રાહી	૪, 81-83
કનુ વસાવા	૧૨, 67-77
કનૈયાલાલ ભટ્ટ	૭, 74-77
કાન્તિ પટેલ	૧૦, 39-42
કિરણ વી. મહેતા	૧૧, 16-17
કિરણસિંહ ચૌહાણ	૧૧, 17
કિરીટ ગોસ્વામી	૫, 35-37
કિરીટ દૂધાત	૨-૩, 24-36
કિશોર પંડ્યા	૮, 10
કિશોર બારોટ	૬, 14
કિશોર વ્યાસ	૨-૩, 95-100
કિસનસિંહ પરમાર	૫, 23-28; ૧૦, 13-17
કીર્તિદા શાહ	૧, 67; ૨-૩, 156; ૪, 74-76, 87; ૫, 81-83
કેશુભાઈ દેસાઈ	૮, 13, ૧૨, 10
કેસર મકવાણા	૮, 64-68
ગિરિમા ઘારેખાન	૫, 31-32; ૧૧, 48-55
ગિરીશ ભટ્ટ	૫, 11; ૧૧, 14
ગુરુદેવ પ્રજાપતિ 'ફોરમ'	૧૨, 14
ગૌરાંગ ત્રિવેદી	૧૨, 20
ચીમનલાલ બી. પટેલ	૪, 37-49
ચૈતાલી ઠક્કર	૧, 53-56; ૨-૩, 145-151
જગદીશ	૧૨, 32-41
જયકર છો. જોશી	૮, 67-69
જયદેવ શુક્લ	૨-૩, 37-44
જયંત કોરડિયા	૧૨, 12
જયંત રાઠોડ	૭, 64-70
જાવેદ ખત્રી	૫, 46-58
જિત ચુડાસમા	૬, 17
જિતેન્દ્ર પ્રજાપતિ	૪, 7
જિતેન્દ્રકુમાર એ. ખરાડી	૧૦, 59-63

જેઠો લાલવાણી	૨-૩, 9-17
ડંકેશ ઓઝા	૨-૩, 114-118; ૭, 36-38; ૧૧, 71-74
તૃપ્તિ સી. પટેલ	૮, 53-63
દક્ષા પટેલ	૮, 7-8
દક્ષા વ્યાસ	૧, 56-58; ૨-૩, 90-94; ૧૦, 64-67
દર્શક આચાર્ય	૮, 11-12
દર્શના ધોળકિયા	૨-૩, 125-134
દિનેશ કાનાણી	૧, 16
દિનેશ ડોંગરે	૪, 71-73; ૭, 13
દિનેશ પટેલ	૮, 88
દિલીપ માંકડ	૮, 72-75
દિલીપ જોશી	૫, 10; ૭, 14
દીપક બી. દવે	૮, 84
દીપક રાવલ	૮, 15-16
દીવાન ઇકોર	૪, 19-24
દુર્ગેશ ઓઝા	૬, 47
ધર્મેન્દ્રકુમાર પી. પટેલ	૭, 30-32
ધીરેન્દ્ર મહેતા	૨-૩, 45-50
નરેશ કાપડિયા	૧, 64-66
નરેશ સોલંકી	૭, 14
નરોત્તમ પલાણ	૧, 46-50
નવીનચંદ્ર એન. ત્રિવેદી	૮, 62-67
નીતિન વડગામા	૮, 6
નીલા જોશી	૧૨, 42-45
નીલેશ મકવાણા	૪, 65-68
નીલેશ રૂપાપરા	૬, 18
પન્ના ત્રિવેદી	૮, 34-45
પરબતકુમાર નાથી	૬, 16
પરીક્ષિત જોશી	૬, 75-77; ૭, 84-87; ૮, 78-81; ૧૨, 25
પારુલ ખખ્ખર	૪, 8; ૮, 17-22
પારુલ કંઠર્પ દેસાઈ	૨-૩, 101-113
પારુલ ભટ્ટ	૧૦, 23-25
પીયૂષ પારાશર્ય	૧, 59

પ્રકાશ ન. શાહ	૧, 7-9; ૨-૩, 7-8; ૫, 7-9; ૬, 7-11; ૭, 7-8; ૮, 6-8; ૧૧, 6-9; ૧૨, 6-9
પ્રફુલ્લ રાવલ	૭, 9; ૧૦, 11
પ્રભુ ચૌધરી	૬, 10
પ્રવીણ કુકડિયા	૭, 70-73
પ્રવીણ સરવૈયા	૧૦, 26-29
પ્રવીણસિંહ ચાવડા	૧, 19-30
પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ	૧૦, 30-38
પ્રીતમ લખલાણી	૧, 18
પ્રીતિ સેનગુપ્તા	૬, 12
પ્રેમજી પટેલ	૮, 32
ફારુક શાહ	૫, 14-16
બેન્યાઝ ધ્રોલવી	૧, 15-16
બિજ પાઠક	૮, 16-19
બિજેશ પંચાલ	૬, 35-40; ૧૨, 18-20
ભગીરથ ચાવડા	૧૦, 18-22
ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ	૧૧, 39-41
ભરત મહેતા	૧, 60-63; ૨-૩, 152-155; ૪, 84-86; ૫, 78-80; ૬, 71-73; ૭, 78-81; ૮, 71-73; ૯, 79-82; ૧૦, 68-71; ૧૧, 77-78; ૧૨, 72-75
ભરતસિંહ એચ. બારડ	૧૧, 32-38
ભાનુભાઈ અધ્વર્યુ	૮, 23-26
મકરંદ દવે	૧૧, 10-11
મણિલાલ હ. પટેલ	૫, 38-42
મધુસૂદન મ. વ્યાસ	૧, 51-53; ૧૧, 74-76
મનસુખ સલ્લા	૭, 60-63; ૧૨, 21-24
મનીષ પરમાર	૪, 13
મનીષ પાઠક	૬, 74
મહેન્દ્ર જોશી	૪, 76-80
મહેન્દ્રસિંહ પરમાર	૧૧, 65-71
મંગળ રાવળ 'સ્નેહાતુર'	૬, 17; ૧૨, 13
માવજી મહેશ્વરી	૨-૩, 65-72
મીરા જોશી	૧, 30-35

મેહુલ ત્રિવેદી	૮, 10
મોનાલિયા વિક્રમશી	૮, 22-26
યુસુફ મીર	૧૨, 12
યોગેન્દ્ર પારેખ	૧૧, 62-64
યોગેશ વૈદ્ય	૧૧, 12-14
યોસેફ મેકવાન	૧૦, 9
રઘુવીર ચૌધરી	૧, 10-13
રણછોડ વી. પરમાર	૭, 32-35
રતિલાલ બોરીસાગર	૬, 59-64
રમણ વાઘેલા	૧૨, 14
રમણ સોની	૨-૩, 119-124; ૮, 46-53
રમણીક અગ્રાવત	૭, 15-16; ૧૧, 11
રમણીક સોમેશ્વર	૨-૩, 135-143; ૧૦, 10
રમેશ આચાર્ય	૮, 11-12
રમેશ કોઠારી	૮, 35-38
રમેશ ચૌધરી	૬, 48-53
રમેશ પટેલ	૬, 14; ૭, 15
રવજી રોકડ	૧૦, 11
રવજીભાઈ કાચા	૮, 32-35
રાકેશ હાંસલિયા	૬, 19
રાઘવ ભરવાડ	૫, 32-34
રાઘવજી માધડ	૧, 36-40
રાજેન્દ્ર ઉપાધ્યાય	૬, 86; ૮, 82; ૮, 87; ૧૦, 81; ૧૧, 88; ૧૨, 85
રાજેન્દ્ર પાઠક	૫, 16
રાજેશ પંડ્યા	૫, 43-45; ૮, 14-15
રાજેશ રાવલ	૭, 56-59
રાજેશ લક્ષ્મ	૧૦, 43-59
રાધિકા પટેલ	૮, 13
રામ સોલંકી	૬, 41-46
રેણુકા દવે	૧૦, 9
વજેસિંહ પારગી	૧૨, 16
વર્ષા પ્રજાપતિ 'ઝરમર'	૬, 12
વંદના શાંતાઈન્દુ	૪, 15-18

વારિજ લુહાર	૧૨, 11
વિક્રમ ચૌધરી	૪, 57-64
વિજય શાસ્ત્રી	૨-૩, 80-89; ૫, 75-77; ૧૧, 55-61
વિનોદ જોશી	૪, 14
વીનેશ અંતાણી	૬, 20-29
વીરુ પુરોહિત	૯, 10
શકીલ કાદરી	૧૨, 15
શબનમ ખોજા	૬, 15
શરીફા વીજળીવાળા	૭, 18-29
શિરીષ એમ. ત્રિવેદી	૮, 86-87
શિરીષ પંચાલ	૨-૩, 18-23; ૧૨, 26-32
શૈલેષ પારેખ	૭, 51-56
શોભિત દેસાઈ	૫, 12-14
સતીશ વ્યાસ	૨-૩, 73-79
સંકેત પારેખ	૬, 53-58
સંજય ચૌધરી	૨-૩, 51-64
સંજુ વાળા	૮, 9
સંધ્યા ભટ્ટ	૯, 75-78
સિકંદર મુલતાની	૧૨, 16
સુધીર પટેલ	૯, 6
સુશીલા વાઘમશી	૧૨, 46-66
સ્વાતિ મહેતા	૬, 29-35
હરિકૃષ્ણ પાઠક	૮, 85-86
હરેશ ધોળકિયા	૮, 38-43; ૯, 69-72
હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ	૧૦, 12; ૧૨, 17
હર્ષદ ત્રિવેદી	૭, 9-12
હર્ષદ માધવ	૪, 9-10
હસમુખ કે. રાવલ	૪, 10-13
હસિત મહેતા	૪, 25-37
હાર્દિક વ્યાસ	૪, 14
હિતેશ પંડ્યા	૧૧, 41-47
હેમાંગ દેસાઈ	૮, 12-15

આ અંકના લેખકો

- ઇતુભાઈ કુરકુટીઆ : વ્યાખ્યાતા, ક. લા. સ્વાધ્યાય મંદિર, C/o. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, આશ્રમરોડ, અમદાવાદ-380009
- કાનજી પટેલ : 'અત્રિસદન', 12, ગાયત્રી સોસાયટી, લુણાવાડા-389230
- કિશોર પટેલ : બી/104, બ્લ્યૂબેલ એનેક્સ સોસાયટી, આનંદનગર, લિંક રોડ, દહીંસર (પૂર્વ), મુંબઈ-400068
- ગોરધન ભેસાણિયા : મુ. મોરકાર, વાયા-ચલાલા, તા. ધારી, જિ. અમરેલી-365630
- ચંદ્રકાન્ત શેઠ : બી/9, પૂર્ણેશ્વર ફ્લેટ, ગુલબાઈ ટેકરા, અમદાવાદ-380015
- ડિમ્પલ પીયૂષ આશાપુરી : પ્લોટ નં. 446/1, સેક્ટર-2બી, ગાંધીનગર-382007
- પ્રકાશ ન. શાહ : બી/302, સંસિતા, પ્રથમ મહારાષ્ટ્ર સોસાયટી, મંગલવિદ્યાલય સામે, મીઠાખળી, અમદાવાદ-380006
- ભરત મહેતા : 'મન્દાર', બી/97, યોગીનગર ટાઉનશિપ, રામાકાકાની દેરી પાસે, છાણી, વડોદરા-391740
- રાજેન્દ્ર ઉપાધ્યાય : 3/બી, જીવનસ્મૃતિ સોસાયટી, મીરામ્બિકા સ્કુલ પાસે, નારણપુરા, અમદાવાદ-380013
- રેખા ભટ્ટ : 297/2, સેક્ટર-7એ, ગાંધીનગર-382007
- લત્તા હિરાણી : એ/83, ગોયલ પાર્ક એપાર્ટમેન્ટ, લાડ સોસાયટી સામે, વસ્ત્રાપુર, અમદાવાદ-380015
- સંધ્યા ભટ્ટ : 'સ્નેહાંજલિ', પ્રજાપતિ વાડી સામે, બારડોલી-394601
- સંજય સ્વાતિ ભાવે : 143, પારસકુંજ સોસાયટી, વિભાગ 3, સેટેલાઈટ રોડ, અમદાવાદ-380015

શિવજી રૂખડા

: આંખની હોસ્પિટલ પાસે, અમરપરા, બગસરા-365440

મુકુન્દરાય વિ. પારાશર્યનાં પ્રકાશિત પુસ્તકો અને તેનાં પ્રાપ્તિસ્થાન

પુસ્તકો	પ્રકાશક અને પ્રાપ્તિસ્થાન
1. સત્યકથા ભાગ-1	પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. વિ.
2. સત્યકથા ભાગ-2	લાભ ચેમ્બર્સ, મ્યુ. કોર્પો. સામે,
3. સત્યકથા ભાગ-3	હેબર રોડ, રાજકોટ.
4. સત્ત્વશીલ	ફોન નં. 0281-2234602, 2232460
5. મારાં મોટી બા અને બીજી સત્યકથાઓ	મો. 98242 15218 - ગોપાલભાઈ પટેલ.
6. મારી મા	”
7. ઊર્મિલા - નવલકથા	”
8. ગૌરી - નવલકથા	”
9. મારા ગુરુની વાતો (નિબંધો)	”
10. ગૃહસ્થાશ્રમ અને બીજા નિબંધો	”
11. પ્રભાશંકર પટ્ટણી વ્યક્તિત્વદર્શન પરિવર્ધિત આવૃત્તિ નં. 3	ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગ્રંથવિહાર, નદીકિનારે, ટાઇમ્સ પાછળ, આશ્રમ રોડ. કિશોરભાઈ ગૌડ : 94273 20833.
12. મુકુન્દરાય વિ. પારાશર્ય સ્મૃતિગ્રંથ ભાગ-1-2-3-4 સંપાદક : કનુભાઈ જાની, હરિકૃષ્ણ પાઠક, દિલાવરસિંહ જાડેજા	ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય 201, તિલકરાજ, પંચવટી, 1લી લેન, આંબાવાડી, અમદાવાદ-380006 મનુભાઈ શાહ : 98250 31528

“પારાશર્ય-વાહમયમાંથી કોઈ એકની જ પસંદગી વિશ્વસાહિત્યે મૂકવા માટે કરવાની હોય તો નિર્વિવાદે ‘સત્યકથા’, એનાં સ્વરૂપ, સામગ્રી અને અભિવ્યક્તિ - ત્રણેય દષ્ટિએ પસંદ થાય ને જગતસાહિત્યમાં ભાવભર્યું સ્થાન પામે. એમાંની નિર્મળ-નિર્ભેળ સચ્ચાઈના કારણે ‘સત્યના પ્રયોગો’ને એ રીતે સગોત્રી છે. સ્વરૂપ જુદાં છતાં એકમાં એકે કરેલા સત્યના પ્રયોગોની આત્મકથા છે, તો સત્યકથાઓમાં અનેકોએ સહજે કરેલ સત્યાનુસરણનાં સચિત્રાત્મક રેખાચિત્રો છે. બંને સત્યાન્વયી જીવનની કથાઓ છે. એ રીતે સત્યકથાઓ વૈશ્વિક છે.”

— કનુભાઈ જાની

પ્રસારક : પીયૂષ પારાશર્ય - 98251 87007

(પ્રખર સાહિત્યકાર)

બાળકોને મોજ આપતી વાર્તાઓ અને કવિતાઓનો ખજાનો

ગૂર્જર શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાવૈભવ શ્રેણી

સંપાદકો : રતિલાલ બોરીસાગર,
મનસુખ સલ્વા, હુંદરાજ બલવાણી

પુસ્તક 1થી 10
બાળવાર્તાઓ સેટના 2250

1. ચોખાના પાંચ દાણા 225
2. મારો ભેરુ કોણ ? 225
3. ફૂલોને મળી પાંખો ! 225
4. ખડબડ ખડબડ ખોદત હૈ... 225
5. કીડીબાઈ વિમાનમાં બેઠાં ! 225
6. વાઘ આવ્યો રે વાઘ ! 225
7. આપણા ઘરનો મોર 225
8. સાઈકલ માંદી પડી ! 225
9. બિલ્વુ બંદરનું ભોંપુ 225
10. બિલ્વી વાઘ તણી મારી... 225

બાળકાવ્યવૈભવ શ્રેણી

સંપાદકો : રતિલાલ બોરીસાગર,
મનસુખ સલ્વા, હુંદરાજ બલવાણી

પુસ્તક 1થી 10
બાળવાર્તાઓ સેટના 1800

1. ઊડવું છે આકાશ 180
2. આવો, રમીએ સંતાકૂકડી 180
3. કરો રમકડાં, ફૂલકદમ ! 180
4. રમશું રમશું રેલમછેલ ! 180
5. અમે તો સાચા સિપાઈ 180
6. હમ બડા જાદુગર આયા ! 180
7. દરિયા પાસે જાવું છે ! 180
8. અજબ જેવી વાત છે ! 180
9. એન-ઘેન દીવાઘેન (જોડકણાં) 180
10. નામ કહો તો જાણું (ઉખાણાં) 180

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

રતનપોળનાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-1.

ફોન : 079-22149660, 09227055777

ઈ-મેઈલ : goorjar@yahoo.com

ગૂર્જર સાહિત્ય પ્રકાશન

102, લેન્ડમાર્ક બિલ્ડિંગ, સીમા હોલ સામે, પ્રહલાદનગર, અમદાવાદ-15 ફોન : 26934340, 98252 68759

email : gurjarprakashan@gmail.com, website : www.gspbooksmall.com

રંગદ્વાર પ્રકાશન

G-15, યુનિવર્સિટી પ્લાઝા, દાદાસાહેબનાં પગલાં, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-380009
 ઇમેઇલ rangdwar.prakashan@gmail.com, વેબ સાઇટ : <http://www.rangdwar.com>

વાર્તાસંગ્રહો

વિસામા વિનાની વાટ (રઘુવીર ચૌધરીની વાર્તાઓ) સં. રમેશ ર. દવે	200
દૂરથી સાથે	રઘુવીર ચૌધરી 120
બીજી બાજુ	જગદીપ ઉપાધ્યાય 150
સાદ ભીતરનો	કંદર્પ દેસાઈ 160
રમેશ ર. દવેની પ્રતિનિધિ વાર્તાઓ સં. પારુલ - કંદર્પ દેસાઈ	200
વૃદ્ધ રંગાટી બજાર	વિજય સોની 140
રણદ્વીપ	રઘુવીર ચૌધરી 120
ગેટ ટુગેધર	સાગર શાહ 120
પડછાયાઓ વચ્ચે	અભિમન્યુ આચાર્ય 120
લૂ	વિપુલ વ્યાસ 150
નંદીઘર	રઘુવીર ચૌધરી 150
આકસ્મિક સ્પર્શ	રઘુવીર ચૌધરી 150
ગેરસમજ	રઘુવીર ચૌધરી 120
બહાર કોઈ છે	રઘુવીર ચૌધરી 180
અતિથિગૃહ	રઘુવીર ચૌધરી 150
વિરહિણી ગણિકા	રઘુવીર ચૌધરી 200
વણજોયું મહુરત (અનુ.)	દક્ષા પટેલ 180
રણની વચ્ચે	વીનેશ અંતાણી 100
રસવૈભવ	નીતિન ત્રિવેદી 200
દસ પાશ્ચાત્ય નવલિકાઓ	સં. રેમંડ પરમાર 150
રખોયું	જગદીશ પટેલ 80
ડેરો	કાનજી પટેલ 100

રન્નાદે પ્રકાશન

૫૮/૨, બીજે માળે, દેરાસર સામે, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

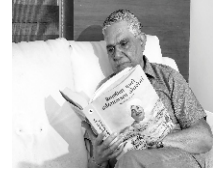
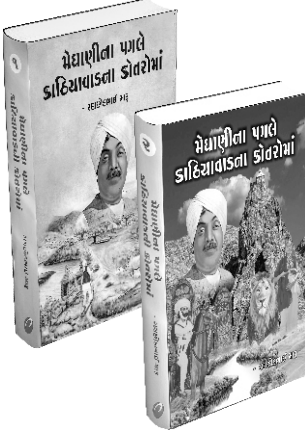
ફોન : ૨૨૧૧૦૦૮૧-૨૨૧૧૦૦૬૪

નવલિકા-વાર્તાસંગ્રહો

પુસ્તકનું નામ	લેખકનું નામ	કિંમત રૂ.
ધારો (વાર્તાસંગ્રહ) (એજન્સી)	રમણ 'નડિયાદી'	૧૨૫.૦૦
બા વગરનું ઘર (વાર્તાસંગ્રહ)	ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ	૧૨૫.૦૦
આસપાસની વાતો (વાર્તાસંગ્રહ)	શીતલ ગોસ્વામી	૮૫.૦૦
એ હું જ છું (વાર્તાસંગ્રહ)	અમિત શાહ	૧૩૦.૦૦
પીકી (વાર્તાસંગ્રહ)	ધરમાભાઈ શ્રીમાળી	૧૬૫.૦૦
મને સૂરજ થવાના કોડ (એજન્સી) (વાર્તાસંગ્રહ)	કિરીટકુમાર પી. જોશી	૧૮૦.૦૦
ઉષ્ણાખ્યાન (ટૂંકી વાર્તાઓ)	રમેશ ત્રિવેદી	૧૨૫.૦૦
અનંત એકાંત (વાર્તાસંગ્રહ)	અશોક જાની	૧૬૦.૦૦
પૃથ્વી પહેલાનું અંધારું (વાર્તાસંગ્રહ)	સતીષ વૈષ્ણવ	૨૧૫.૦૦
લોહીનાં આંસું (વાર્તાસંગ્રહ)	ફાધર વર્ગીસ પોલ	૮૫.૦૦
ઊઘડતું આકાશ (વાર્તાસંગ્રહ)	ઈન્દુ રાવ	૧૫૦.૦૦
રણખજૂરીની છાયામાં (વાર્તાસંગ્રહ)	મોહનલાલ પટેલ	૧૮૫.૦૦
અચનાંત (વાર્તાસંગ્રહ)	રશ્મિ શાહ	૧૮૫.૦૦
બંધ બારણા (વાર્તાસંગ્રહ)	ઘનશ્યામ દેસાઈ	૧૩૦.૦૦
ક્ષણોનું આલ્બમ (વાર્તાસંગ્રહ)	વીણાબહેન ઉપાધ્યાય	૮૦.૦૦
આરસીમાં પ્રતિબિંબ (વાર્તાસંગ્રહ)	જયંતિ એમ. દલાલ	૧૩૦.૦૦
બારી (વાર્તાસંગ્રહ)	ફિલિપ ક્લાર્ક	૮૦.૦૦
નકશીદાર નવલિકાઓ (વાર્તાસંગ્રહ)	યોસેફ મેકવાન	૧૧૦.૦૦
મારે કંઈક કહેવું છે (વાર્તાસંગ્રહ)	ઈન્દુબહેન મહેતા	૧૪૦.૦૦
પછીતના પથ્થરો (વાર્તાસંગ્રહ)	હસુ યાશ્ચિક	૧૩૫.૦૦
આગાહી (વાર્તાસંગ્રહ)	કેશુભાઈ દેસાઈ	૧૨૦.૦૦

પુસ્તકનું નામ	લેખકનું નામ	કિંમત રૂ.
પ્રેમતીર્થ (વાર્તાસંગ્રહ)	વિક્રમસિંહ પરમાર	૬૦.૦૦
પાનખરમાં વસંત (સંવેદનકથા)	ડૉ. પ્રદીપ પંડ્યા	૭૦.૦૦
શ્વેતરંગ સમીપે ન જાવું (હાસ્ય વાર્તાસંગ્રહ)	ખોડભાઈ પટેલ	૧૦૫.૦૦
પોતાનું નામ (વાર્તાસંગ્રહ)	સુવર્ણા	૧૪૫.૦૦
ક્ષણનો ઝરૂખો (વાર્તાસંગ્રહ)	ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ	૧૪૫.૦૦
લુકિંગ ગ્લાસ (વાર્તાસંગ્રહ)	મુકુન્દ પરીખ	૫૦.૦૦
આમ અમસ્તા બેસવું (વાર્તાસંગ્રહ)	રોહિત પંડ્યા	૬૫.૦૦
હેપ્પી ક્રિસમસ એલી (વાર્તાસંગ્રહ)	મનીષ મેકવાન	૮૦.૦૦
ચુમ્માકા બદલા (વાર્તાસંગ્રહ)	ખોડભાઈ પટેલ	૮૫.૦૦
ટાંકણીનો છોડ (વાર્તાસંગ્રહ)	મનીષી જાની	૬૦.૦૦
એક પળ (વાર્તાસંગ્રહ)	તરુલતા દવે	૪૦.૦૦
દશ નારીચરિત (વાર્તાસંગ્રહ)	રઘુવીર ચૌધરી	૮૫.૦૦
વહેતું આકાશ (વાર્તાસંગ્રહ)	મહેશ દવે	૬૫.૦૦
કોમનમેન (વાર્તાસંગ્રહ)	હસમુખ પટેલ	૮૦.૦૦
પરાયા મુલકમાં (વાર્તાસંગ્રહ)	અનુ. વિજય શાસ્ત્રી /સૌ. દીપ્તિ શાસ્ત્રી	૮૫.૦૦
આંખ આડે પાંપણ (વાર્તાસંગ્રહ) (એજન્સી)	પ્રવીણ પટેલ	૮૦.૦૦
રેત પર લખાયેલા અક્ષરો (ટૂંકી વાર્તાઓ)રેખા સરવૈયા (એજન્સી)		૭૦.૦૦
કથાનગરી (વાર્તાસંગ્રહ) (એજન્સી)	ફૂલચંદ માનવ, અનુ. આકાશ પટેલ	૮૦.૦૦
સ્વાતંત્ર્યોત્તર ગુજરાતી ટૂંકીવાર્તા સોમાભાઈ પટેલ (ટૂંકી વાર્તાસંગ્રહ) (એજન્સી)		૩૧.૦૦
ચુકાદો (લઘુકથાસંગ્રહ) (એજન્સી)	મહેશ 'સ્પર્શ'	૫૦.૦૦

મેઘાણીના પગલે કાઠિયાવાડનાં કોતરોમાં

: મેઘાણીની વિરાસતનું સચિત્ર દસ્તાવેજીકરણ :

રણછોડભાઈ મારૂ, એક ચોપડી ભણતર, અતિ ગરીબાઈમાં જીવેલ જીવે આદરેલો ને પૂર્ણ કરેલો ભગીરથ પુરુષાર્થ એટલે આ ગ્રંથ 'મેઘાણીના પગલે કાઠિયાવાડના કોતરોમાં (ભાગ ૧/૨) , ગુજરાતી સાહિત્યનું મહાગૌરવ ગણાય એવો ગ્રંથરાજ. કાઠિયાવાડના તળપદા વિસ્તાર અને જાનપદી પરિવેશ ધરાવતા ૧૨ જિલ્લાના ૪૫૦ ગામડાં-સ્થળો, ૨૨ જ્ઞાતિની બુઝર્ગ વ્યક્તિઓનો સંપર્ક, અને ૬૦,૦૦૦ કિ.મી.થી વધુ વિસ્તારની સતત ૧૬ વર્ષ ચાલેલ યાત્રા, પદયાત્રા, પ્રવાસનું સુફળ એટલે આ શોધગ્રંથ, જેમાં મેઘાણીબાપુના કક્કા-બારાક્ષરીનો સંપૂર્ણ સમાવેશ છે, એટલે કે સમગ્ર મેઘાણી. બાળબોધ લિપિમાં લખાયેલ ૧૮૦૦થી ૨૦૦૦ પૃષ્ઠો અને મુલાકાત લીધેલ જગ્યાઓની તસ્વીરો સાથેનો દસ્તાવેજી ચાર વિભાગોમાં વિભાજિત મુદ્રિત સંદર્ભગ્રંથ. (ભાગ ૧/૨)

સુપર ડિલક્સ સાઈઝ (૨૩ x ૨૮ સે.મી.) હાર્ડબાઉન્ડ,

સૂચિપત્ર માટે સ્કેન કરો

પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ.

લાભ ચેમ્બર્સ, મ્યુ. કોર્પો. સામે, ઢેબર રોડ, રાજકોટ

website : www.pravinprakashan.com

e-mail : pravinprakashan@yahoo.com

☎ 92650 44262

ઈરાનની ઉત્તર-પૂર્વ દિશામાં ખોરાસન વિસ્તારના નૈશાપુરમાં ઉમર-ખય્યામનો જન્મ 18-5-1048ને દિવસે થયો. તેના સમયના સુલતાન માલિક શાહના દરબારમાં તેણે સુલતાનના અંગત દાકતર તરીકે કામ કર્યું. ઈ.સ. 1092માં સુલતાન મૃત્યુ પામ્યા તે પછીના ઉમર-ખય્યામનાં 39 વરસ એકાંત-મૌન અને સાધનામાં ગયાં. છેલ્લાં 16 વર્ષ તો રહસ્યમય સાધનામાં વીત્યાં. તેની રુબાઈયાતની પ્રથમ હસ્તપ્રત તેના મૃત્યુ બાદ લગભગ 350 વરસ પછી તૈયાર થયેલી.

– સુભાષ ભટ્ટ

ભજનોમાં આવતું માર્કન્ડ ઋષિનું પાત્ર મહાઅદ્ભુત છે. પુરાણકાળનો કોઈ સર્વતોમુખી પ્રતિભાસંપન્ન એ લોકગુરુ લાગે છે. અગસ્ત્ય-વિશ્વામિત્રની જેમ ભારતની આર્ય-અનાર્ય વિવિધ જાતિઓને એક અતૂટ સંસ્કાર-બંધને જોડવાનો તેમણે ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો લાગે છે. માર્કન્ડેય પરમશક્તિનાં, અંબાજીનાં આદ્યઉપાસક ગણાય છે.

– મકરન્દ દવે

મધ્યકાળમાં ભજનસ્વરૂપનો ઇતિહાસ, ગુજરાતી ભાષાની આદ્યકવયિત્રી તોરલ (1450-1550)થી આરંભ પામે છે. એની પૂર્વપીઠકારૂપે આપણે આટલું નોંધવું જોઈએ કે ‘ભજ’નો ભાવપક્ષ ગોરખનાથથી જણાય છે અને કલાપક્ષ રામાનંદની ‘આરતી કીજે હનુમાન લલાકી’થી બંધાય છે. સ્વામી રામાનંદ ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા છે.

– નરોત્તમ પલાણ

ચારે વેદોને સમજાવવા માટેની મનુસ્મૃતિ એક ટીકા છે. મનુસ્મૃતિમાં જે લખ્યું છે તે વેદને સમજાવવા માટે. એ વખતના સમાજનો રોજબરોજનો વ્યવહાર લખ્યો છે મનુસ્મૃતિમાં. કોઈ પણ પ્રજા નવી આવે છે ત્યારે જો એ લોકમાં સંગઠન ન હોય તો એને કોઈ પેસવા દે નહીં. એટલે આર્યોને અંદર-અંદર બાંધનાર કડી; આ વેદો છે. જેમ કુટુંબમાં બધાં માણસોને બાંધનાર માતા-પિતા હોય છે એમ આર્યોને બાંધનાર આ વેદો છે. તેથી વેદો પવિત્ર ગ્રંથો છે. વેદની આજ્ઞા ઉથાપાય નહીં.

– નાનાભાઈ ભટ્ટ

સ્થાન-સમર્પિત

ડૉ. અરુણ જે. કક્કડ

એસોસિએટ પ્રોફેસર, હેડ ઓફ ગુજરાતી ડિપાર્ટમેન્ટ, દેવમણી કોલેજ, વિસાવદર

પ્રો. ચિમનલાલ શિ. ત્રિવેદી
અને
તારાગૌરી ચિ. ત્રિવેદીના
સ્મરણાર્થે
પરિવારજનો તરફથી

*

દુવૃત્તિઓ જે જગવે જનોની
તે ખેલ માંડે ભયનો ભરેલો,
ભર્યા તળાવો તણિ પાળ ખોદી,
રોકી શક્યા છે જળધોધ કોણ ?

- રમણભાઈ નીલકંઠ
(‘રાઈનો પર્વત’, આવૃત્તિ ૧૯૯૯, પૃષ્ઠક્રમાંક-૨૫)

વિહાર

બારી-બારણાં-ભીંત-વંડી વિનાના, પ્રકાશના ખુલ્લા ચંદરવા નીચે ચાલવાનું મળે એ વિહાર છે. દિગ્-દિગંત સુધી વિસ્તરેલી આ અસીમ વસુધા પર ચાલવાનું હોય છે. આ વિહારમાં ચારે બાજુથી વહી આવતા શુભ વિચારોને ઝીલવાની તક સાંપડે છે. તે ઝિલાય પણ છે. પશુ ચરે છે, પક્ષી વિચરે છે અને માણસ વિચારે છે. કુદરતના સાંનિધ્યમાં વિચરતાં વિચારવાનું પૂર્ણપણે સાંપડે છે. ત્યારે વેદની પ્રાર્થનાનો મર્મ ઊઘડતો લાગે છે.

વિહાર એ ચેતોવિસ્તાર સાધવાની પ્રક્રિયાનો ભાગ છે. અન્નમય કોશ, પ્રાણમય કોશને ઓળંગીને મનોમય કોશ - વિજ્ઞાનમય કોશ અને આનંદમય કોશનાં ઉન્નત શૃંગો તરફ દોરી જતી કેડી છે; ચેતનાના ઊધ્વારોહણના સોપાનની શ્રેણી છે.

આવો વિહાર જે માણે તે જ જાણે.

(પાઠશાળા)

- પ્રદ્યુમ્નસૂરિ

સ્થાનસમર્પિત

વસન્ત આત્મા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ

ગુજરાત સ્ટીલ ડિસ્ટ્રિબ્યુટર

અમદાવાદ

વિહારમાં

ઊજળા તડકાથી શોભતી શિયાળાની બપોર હતી. સહેજ પણ ધુમાડાની સેર ન હોવાથી આકાશ સ્વચ્છ, નિરભ્ર અને આસમાની હતું. ખેતરો પણ વધુ સોહામણાં લાગી રહ્યાં હતાં. અમારી કેડી ખેતર વચ્ચેથી જતી હતી. ક્યારેક, બે ખેતર વચ્ચેની વાડમાંથી જવાનું આવતું. રાઈડાના છોડ પર આવેલાં સોનેરી-પીળાં ફૂલોનું જાણે તળાવ. વળી, એને ચમકાવતો કુમળો તડકો ચારેકોર પથરાયો હતો. તેમાંયે ઠંડો શિયાળુ વાયરો હીંચકાનું કામ કરતો હતો. લયબદ્ધ હિલોળા લેતાં એ ખેતરોને આંખો ભરીને જોયાં અને મન ભરીને માણ્યાં. પગ એ જ લયમાં ગતિ કરતા હતા. મન તૃપ્ત થતું હતું, તાજું થતું હતું. જાણે અમે આગળ વહેતા હતા!

(પાઠશાળા)

- પ્રદ્યુમ્નસૂરિ

સ્થાનસમર્પિત

અમૃતવર્ષા

Traditionally Printed Cotton Sarees

નિમેષભાઈ ડગલી

૩/એ, અલકાપુરી સોસાયટી, ઉસ્માનપુરા ચાર રસ્તા પાસે,
આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧૩. ફોન: ૩૨૮૦૬૬૫૫

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ માતૃભાષા ગુજરાતી : ઓનલાઇન પ્રસ્તુતિ

ગુજરાતી વિશ્વકોશ

◆ હવે ઓનલાઇન ઉપલબ્ધ થયો છે ૨૬ ખંડોમાં ૨૬,૦૦૦ પૃષ્ઠમાં ૧૭૦ વિષયોનાં ૨૪,૦૦૦થી વધુ અધિકરણો ધરાવતો 'ગુજરાતી વિશ્વકોશ' ◆ છેલ્લા ૨૮ દિવસમાં ૧ લાખ ૮૯ હજાર જેટલા લોકોએ એનો ઉપયોગ કર્યો છે. ◆ ભારત, અમેરિકા, ફ્રાન્સ, ઈંગ્લેન્ડ, સિંગાપોર, જર્મની, ઓસ્ટ્રેલિયા, કેનેડા, નેધરલેન્ડ અને જાપાન વગેરે દેશના લોકોએ વિશ્વકોશમાંથી વિગતો મેળવી છે. ◆ ઓનલાઇન 'ગુજરાતી વિશ્વકોશ' જોવા માટે <https://gujarativishwakosh.org>

ગુજરાતી લૅક્સિકન

◆ રોજ અંદાજિત છ હજારથી વધુ લોકો આ વેબસાઇટની મુલાકાત લે છે. ◆ છેલ્લા એક મહિનામાં એક લાખ ને પંચ્યાશી હજાર લોકોએ આ વેબસાઇટની મુલાકાત લીધી. ◆ અત્યાર સુધીમાં ૪ કરોડ ૯૦ લાખથી વધુ લોકોએ આની મુલાકાત લીધી છે. ◆ ભારત, અમેરિકા, કેનેડા, ઓસ્ટ્રેલિયા, આરબ દેશો, જર્મની, નેધરલેન્ડ, સિંગાપોર, ન્યૂઝીલેન્ડ જેવા વિવિધ દેશોએ આ સાઇટની મુલાકાત લીધી છે. ◆ 'ગુજરાતી લૅક્સિકન' જોવા માટે www.gujaratilexicon.com

'વિશ્વવિહાર' સામયિક

◆ દર મહિને પ્રકાશિત થતું ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટનું વિશ્વની ગતિવિધિ આલેખતું સામયિક 'વિશ્વવિહાર'ના પ્રત્યેક મૂલ્યવાન લેખો ક્રમશઃ યૂટ્યૂબ પર સાંભળી શકાશે.

જ્ઞાન-વિજ્ઞાનવિષયક પ્રવચનો

◆ ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટમાં થતાં દરેક પ્રવચનો યૂટ્યૂબ પર પ્રાપ્ત થશે. કેટલાંક પ્રવચનો ફેસબુક પર લાઇવ કરવામાં આવે છે.

વિશ્વકોશ, તમારે આંગણે

◆ દર ભુધવારે અને દર શનિવારે 'વિશ્વકોશ તમારે આંગણે' નામના વિભાગમાં ગુજરાતી વિશ્વકોશ અને બાળવિશ્વકોશનાં અધિકરણો તેમજ 'આજનો વિચાર', 'પ્રસંગમાધુરી' જેવા વિભાગો વોટ્સએપ પર જોઈ શકાશે.

બાળવાર્તાની પ્રસ્તુતિ

◆ 'ગુજરાતી વિશ્વકોશ' દ્વારા દર રવિવારે સવારે ૧૦-૩૦ વાગ્યે બાળકોને ગમી જાય તેવી વાર્તાઓ

વિશ્વકોશ : ઈ-બુક્સ

◆ વિશ્વકોશના મહત્ત્વના અગિયાર ગ્રંથો ઉપલબ્ધ થશે. ◆ ગૂગલમાં જઈને અંગ્રેજીમાં gujarativishwakosh.org/ebooks એમ ટાઈપ કરીને ઈ-બુક્સ ઉપર ક્લિક કરશો. ◆ આ ઈ-બુક્સ વાંચવા માટે e-pub reader આપના કમ્પ્યૂટર, લેપટોપ કે મોબાઇલમાં ebook reader આવશ્યક છે.

આ બધા કાર્યક્રમો તમે અમારા [યૂટ્યૂબ](https://www.youtube.com/channel/UCqK8qK8qK8qK8qK8qK8qK8q) : (Gujarat Vishvakosh Trust)

અને [ફેસબુક](https://www.facebook.com/gujarativishwakosh) એકાઉન્ટ : (ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ)

અને વોટ્સએપ (મો. ૯૮૯૮૦૪૨૬૯૯) પરથી નિહાળી શકશો.

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, ૫૧/૨, રમેશ પાર્કની બાજુમાં, વિશ્વકોશ માર્ગ, ઉસ્માનપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩.

રજિસ્ટ્રેશન નં. E - ૨૬૭ (સૂરત)

નર્મદ સાહિત્ય સભા

કાર્યાલય : સાહિત્ય સંગમ, બાવાસીદી, પંચોલી વાડી સામે, ગોપીપુરા, સુરત-૩૯૫૦૦૧
મો. નં. ૯૮૨૫૧૪૪૪૨૭, ૬૩૫૨૨૨૩૦૫

તા. ૬-૧-૨૦૨૩

નર્મદ સાહિત્ય સભાનાં ચંદ્રકો માટે પુસ્તકો મોકલવાની જાહેરાત

નીચે જણાવેલા વર્ષના ગાળા દરમિયાન અને વિષયોનાં પ્રગટ થયેલાં પ્રથમ આવૃત્તિવાળાં, મૌલિક શ્રેષ્ઠ પુસ્તકને નર્મદ સાહિત્ય સભા તરફથી નીચે પ્રમાણેનાં ચંદ્રકો એનાયત કરવામાં આવશે. સંપાદન મોકલવા નહીં. સર્વ લેખકો અને પ્રકાશકોને તા. ૩૧-૩-૨૦૨૩ સુધીમાં દરેક પુસ્તકની બબ્બે નકલો, 'કથા ચંદ્રક માટે છે' તે વિગત અને લેખકનું પૂરું નામ-સરનામું તથા મોબાઈલ નંબર પુસ્તકના પહેલાં પાના પર લખીને નર્મદ સાહિત્ય સભા, C/O સાહિત્ય સંગમ, પંચોલી વાડી સામે, બાવાસીદી, ગોપીપુરા, સુરત-૩૯૫૦૦૧ (મો. નં. ૯૮૨૫૧૪૪૪૨૭, ૬૩૫૨૨૨૩૦૫) પર મોકલી આપવા વિનંતી છે.

૧. નર્મદ ચંદ્રક (વિવેચન) : વર્ષ ૨૦૨૦-૨૧-૨૦૨૨ દરમિયાન પ્રગટ થયેલ શ્રેષ્ઠ વિવેચનને.
૨. નર્મદ ચંદ્રક (નાટ્યસંગ્રહ, રંગમંચ સંભારણાં) : વર્ષ ૨૦૨૦-૨૧-૨૦૨૨ના ગાળા દરમિયાન પ્રગટ થયેલ શ્રેષ્ઠ પુસ્તકને.
૩. નર્મદ ચંદ્રક (નિબંધસંગ્રહ) : વર્ષ ૨૦૨૦-૨૧-૨૦૨૨ના ગાળા દરમિયાન પ્રગટ થયેલ શ્રેષ્ઠ નિબંધસંગ્રહને.
૪. નંદશંકર ચંદ્રક (નવલકથા) : વર્ષ ૨૦૨૧-૨૦૨૨ના ગાળા દરમિયાન પ્રગટ થયેલ શ્રેષ્ઠ નવલકથાને.
૫. શ્રી ભગવતીકુમાર શર્મા ચંદ્રક (ગદ્યમાં સુદૃઢ સાહિત્યસેવા માટે) : વર્ષ ૨૦૨૦-૨૧-૨૦૨૨ના સમયગાળા દરમિયાન લેખકને અપાતો ચંદ્રક.
૬. શ્રી જ્યોતીન્દ્ર દવે ચંદ્રક (હાસ્યલેખ, હાસ્ય નવલકથા, હાસ્યનાટક) : વર્ષ ૨૦૨૧-૨૨ના ગાળા દરમિયાન પ્રગટ થયેલ શ્રેષ્ઠ પુસ્તકને.
૭. શ્રી નાનુભાઈ નાયક ચંદ્રક (ગાંધીવિચાર, લોકશાહી, સમાજજીવન માટે) : વર્ષ ૨૦૨૦-૨૧-૨૦૨૨ દરમિયાન પ્રગટ થયેલ પુસ્તકને.
૮. શ્રી મોહનલાલ દવે ચંદ્રક (પ્રાચીન સાહિત્ય, સંસ્કૃત, અનુવાદ) : વર્ષ ૨૦૨૦-૨૦૨૧-૨૦૨૨ વર્ષના ગાળા દરમિયાન પ્રગટ થયેલ શ્રેષ્ઠ પુસ્તકને.
૯. રા. બ. કમળાશંકર ત્રિવેદી ચંદ્રક (વ્યાકરણ, શિક્ષણ, જોડણીકોશ) : વર્ષ ૨૦૨૦-૨૧-૨૦૨૨ વર્ષના ગાળા દરમિયાન પ્રગટ થયેલ શ્રેષ્ઠ પુસ્તકને.
૧૦. ડૉ. કેની રતન માર્શલ ચંદ્રક (બાળસાહિત્ય, બાળવિકાસ) : વર્ષ ૨૦૨૦-૨૧-૨૦૨૨ વર્ષના ગાળા દરમિયાન પ્રગટ થયેલ શ્રેષ્ઠ પુસ્તકને.

મંત્રીઓ (નર્મદ સાહિત્ય સભા)

શ્રી યામિની વ્યાસ

શ્રી નરેશ કાપડીયા

ચામ્રિની વ્યાસ

વરિષ્ઠ કાપડીયા

પ્રમુખ

ડૉ. પ્રકુલ દેસાઈ (મોબાઈલ : ૯૮૭૯૪૧૬૯૦૨)

ઉપપ્રમુખો

મંત્રીઓ

શ્રી બકુલેશ દેસાઈ (મોબાઈલ : ૯૮૨૫૧ ૫૨૯૨૩) શ્રી યામિની વ્યાસ (મોબાઈલ : ૯૮૨૫૧૯૫૨૩૯)

શ્રી પ્રજ્ઞા વશી (મોબાઈલ : ૯૨૨૮૩૩૧૫૧) શ્રી નરેશ કાપડીયા (મોબાઈલ : ૯૮૦૯૯૨૧૧૦૦)

કોષાધ્યક્ષ

શ્રી કમલેશભાઈ યાજ્ઞિક (મોબાઈલ : ૯૩૭૭૭૨૨૩૭૧)